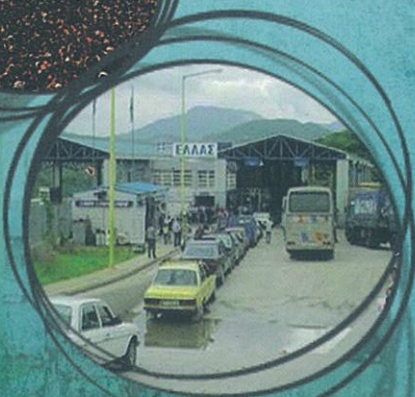
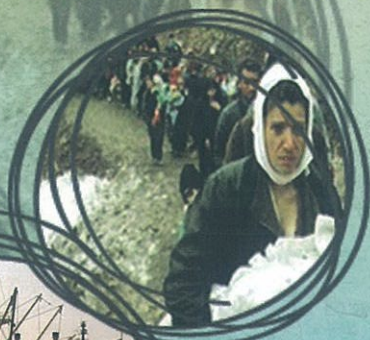

ΔΟΜΝΑ ΜΙΧΑΗΛ

ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

**ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις

ΔΟΜΝΑ ΜΙΧΑΗΛ

**ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ**

Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Δόμνα Μιχαήλ, *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα*
Μελέτες και Ζητήματα

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, 2014

Τηλ. 2310-264.748

2310-900.777

69.46.461.460

email: anstamoulis@hotmail.com

ISBN 978-960-9533-86-7

Όλα τα δικαιώματα μετάφρασης, αναπαραγωγής και προσαρμογής
κατοχυρωμένα για όλες τις χώρες του κόσμου.

Copyright © by ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, 2014.

All rights reserved

*Στην κόρη μου Ηλέκτρα-Ελένη
και στα φιλαράκια της
Γκαμπριέλα, Μαρινέλα και Γκεράλντο,
παιδιά δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών*

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	13
Εισαγωγή.....	15
Μέθοδοι και ερευνητικά πεδία	16
1. Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα:	21
1.1. Σύντομη ιστορική αναδρομή	21
1.2. Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς.....	27
1.3. Νομιμοποίηση και ιθαγένεια	33
2. Πραγματική και συμβολική διάβαση συνόρων/ορίων	37
2.1 Αλβανοί μετανάστες στην περιοχή έρευνας πεδίου: μεθοδολογικές και θεωρητικές επισημάνσεις.	38
2.2 Πραγματική και συμβολική διάβαση συνόρων/ ορίων	42
2.3. Η γλώσσα ως “όχημα” διάβασης εθνοτικών και πολιτισμικών ορίων.....	46
2.4. Θρησκεία, βάφτιση, εθνοτικότητα και διάβαση ορίων.....	49
2.5. Διατήρηση ορίων από την κοινότητα υποδοχής	53
2.6. Γενικές παρατηρήσεις	56
3. Τυπολογία και φάσεις της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα	59
3.1. Οι φάσεις της Αλβανικής μετανάστευσης	

στην Ελλάδα μέσα από την μελέτη της ροής των εμβασμάτων	61
3.2. Επενδυτικές κεφαλαιακές και μη κεφαλαιακές δραστηριότητες σε Αλβανία και Ελλάδα πριν την οικονομική κρίση.....	69
3.3. Διεθνοποιημένες επενδυτικές δραστηριότητες και η προοπτική της επιστροφής	74
3.4. Μη κεφαλαιακές επενδύσεις στην Ελλάδα: εκπαίδευση και γλωσσική επιλογή	76
3.5. Εμπόδια στην οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση στην χώρα υποδοχής	82
3.6. Γενικές παρατηρήσεις	87
4. Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά: κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα..	91
4.1. Γλωσσική μετατόπιση	95
4.2. Σπουδές και κοινωνική κινητικότητα στην Ελλάδα.....	97
4.3. Γενικές παρατηρήσεις	103
5. Γλωσσική ικανότητα/χρήση και γλωσσικές στάσεις στην πρώτη και δεύτερη γενιά	109
5.1. Γλωσσική ικανότητα και στάσεις απέναντι στα ελληνικά.....	113
5.2. Γλωσσική ικανότητα και στάσεις απέναντι στα αλβανικά.....	118
5.3. Γλωσσικές επιλογές: πρακτική έναντι συμβολικής χρήσης των αλβανικών	121
5.4. Γενικές παρατηρήσεις	126

6. Διεθνοποιημένα νοικοκυριά και κοινωνική ανάπτυξη την εποχή της κρίσης	129
6.1. Η κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της στους Αλβανούς μετανάστες.....	130
6.2. Μεθοδολογικές και θεωρητικές παρατηρήσεις	135
6.3. Οικονομική κρίση: κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και διεθνοποιημένα νοικοκυριά..	141
6.4. Ταυτότητα, “ανήκειν” και διεθνοποίηση την εποχή της κρίσης.....	151
6.5. Γενικές παρατηρήσεις	159
7. Δεύτερη γενιά: προοπτικές και κινητικότητα την περίοδο της οικονομικής κρίσης	163
7.1. Ερευνητικό πλαίσιο και θεωρητικές προσεγγίσεις	165
7.2. Η διάσταση του “φύλου” στην αλβανική οικογένεια	170
7.3. Αυτοπραγμάτωση, σχέσεις εξουσίας και ταυτότητα στη δεύτερη γενιά	180
7.4. «Ο άνδρας είναι η κολώνα του σπιτιού»	182
7.5. Διεθνοποιημένες εμπειρίες και σχέδια για το μέλλον	185
7.6. Νεανική κινητικότητα την εποχή της κρίσης..	189
7.7. «Θέλουμε να πάμε μπροστά...»	196
Αντί επιλόγου	199
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	203
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	220

Πρόλογος

Το βιβλίο αυτό έχει χαρακτήρα επετειακό. Ήταν ακριβώς πριν από δέκα χρόνια, το 2004, όταν μετά από εικοσαετή και πλέον απουσία μου, επέστρεψα για να εγκατασταθώ μόνιμα στην γενέτειρά μου. Στα χρόνια που έλειψα ολοκλήρωσα διάφορους κύκλους σπουδών και ζωής σε διάφορα μέρη εντός και εκτός της Ελλάδας. Όλοι αυτοί οι κύκλοι είχαν ιδιαίτερη αξία για μένα και τους έζησα με πάθος, ένταση και ερευνητικό ενδιαφέρον. Αυτό το τελευταίο μπήκε στη ζωή μου μαζί με την ανθρωπολογία πριν από εικοσιπέντε χρόνια και έκτοτε καθόρισε και τα βήματά μου στη ζωή.

Με την επιστροφή μου για μόνιμη πια εγκατάσταση στην γενέτειρά μου, το Άργος Ορεστικό, άρχισα να παρατηρώ πλέον τις αλλαγές ως προς την σύνθεση του πληθυσμού, που δεν παρατηρούσα τα προηγούμενα χρόνια κατά τις σύντομες επισκέψεις μου. Η σημαντικότερη δημογραφική αλλαγή ήταν η αύξηση του πληθυσμού της μικρής αυτής πόλης κατά περίπου 15% εξαιτίας της εγκατάστασης Αλβανών μεταναστών. Η επαφή μου με το Αλβανικό μεταναστευτικό στοιχείο έγινε άμεσα καθώς στην γειτονιά μου είχαν εγκατασταθεί τρεις αλβανικές οικογένειες με τις οποίες ήδη η οικογένειά μου είχε αποκτήσει φιλικές σχέσεις τα προηγούμενα χρόνια. Γρήγορα τους γνώρισα κι εγώ και τότε γεννήθηκε το ανθρωπολογικό μου ενδιαφέρον για την Αλβανική μετανάστευση

στον τόπο μου. Σχεδόν άμεσα ξεκίνησα έρευνα πεδίου. Η προηγούμενη έρευνά μου στους Πομάκους της Ξάνθης, υπήρξε μια ανεκτίμητη εμπειρία. Μετά από την μελέτη μιας ιστορικής μειονότητας στα σύνορα με την Βουλγαρία, η μελέτη μιας μεταναστευτικής μειονότητας στα σύνορα με την Αλβανία μου φάνηκε ιδιαίτερα προκλητική κι ενδιαφέρουσα.

Φέτος συμπληρώνονται δέκα χρόνια ερευνών μου πάνω σε διάφορες όψεις της Αλβανικής μετανάστευσης και σειρά δημοσιεύσεων και ανακοινώσεων πάνω στα αποτελέσματα αυτών των ερευνών. Μέσα στα χρόνια αυτά προέκυψε μια ολόκληρη γενιά: η δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών. Σε αυτά τα παιδιά αφιερώνω το βιβλίο αυτό.

Εισαγωγή

Η Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα μπήκε ήδη στην τρίτη δεκαετία. Μια ολόκληρη γενιά Αλβανών μεταναστών γεννήθηκε ή/και μεγάλωσε στην Ελλάδα. Με αυτή τη δεύτερη γενιά, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα της Αλβανικής μετανάστευσης, ασχολείται το βιβλίο αυτό ξεδιπλώνοντας όψεις της μεταναστευτικής εμπειρίας μέσα από έρευνά μου επί σειρά ετών. Τα εθνογραφικά/εμπειρικά δεδομένα αντλούνται από αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς, συνεντεύξεις, συλλογή ποιοτικών αλλά και ποσοτικών δεδομένων, πολυετή έρευνα πεδίου αλλά και ερευνητικών/εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υλοποίησα με φοιτήτριες/τές μου τα τελευταία έξι χρόνια. Η θεωρητική προσέγγιση είναι διεπιστημονική, αντλώντας από την κοινωνική ανθρωπολογία, την κοινωνική γεωγραφία, την κοινωνιογλωσσολογία, την ιστορία και τις μεταναστευτικές σπουδές.

Το βιβλίο αυτό διερευνά παραμέτρους που σχετίζονται με ζητήματα συγκρότησης/διαπραγμάτευσης ταυτότητας, αναπαραστάσεις του φύλου, κοινωνικής ενσωμάτωσης ή/και κοινωνικού αποκλεισμού και νέες μορφές κινητικότητας μέσα από μια υπερεθνική/διεθνοποιημένη (transnational) διάσταση αλλά και στο πλαίσιο της συγκυρίας της οικονομικής κρίσης. Απαντά στην επιτακτική ανάγκη για έρευνα πάνω στα ζητήματα της δεύτερης γενιάς μεταναστών κι επιδιώκει να παρακινήσει το ενδι-

αφέρον για περαιτέρω έρευνα στο πεδίο αυτό.

Μέθοδοι και ερευνητικά πεδία

Η μετανάστευση είναι ένα σύνθετο φαινόμενο και ο τρόπος μελέτης και έρευνας του φαινομένου είναι εξίσου σύνθετος συνδυάζοντας διαφορετικές προσεγγίσεις, μεθόδους και πεδία. Η διεπιστημονική προσέγγιση που επιχειρείται στο παρόν βιβλίο αντανακλάται στις διαφορετικές οπτικές που παρουσιάζονται κυρίως από την κοινωνική ανθρωπολογία αλλά και άλλα επιστημονικά πεδία. Η διεπιστημονικότητα του πεδίου έρευνας των μεταναστευτικών σπουδών έχει προσφάτως αναδειχθεί σε αρκετές μελέτες μεταξύ των οποίων Castles & Miller, (2003: 21–2)· King, (2002)· King and Vullnetari, (2011). Η μελέτη και η επιστημονική προβληματική της μετανάστευσης, εμπεριέχει τη μελέτη της ταυτότητας, του φύλου, του πολιτισμού, της ενσωμάτωσης ή/και του αποκλεισμού, των κοινωνικών μετασχηματισμών, της διεθνοποίησης κλπ. (Hammar κ.ά., 1997· Jacobson, 1998· Pandit & Withers, 1999· Brettell & Hollifield, 2000· Foner κ.ά., 2000· Cordero- Guzmán, 2001· Αμίτσης & Λαζαρίδη, 2001· Μαρβάκης κ.ά., 2001· Ναξάκης & Χλέτσος, 2002· Κασιμάτη, 2003· Παύλου & Χριστόπουλος, 2004· Μπαγκαβός & Παπαδοπούλου, 2006· Στυλιανούδη (επιμ.), 2009· Μωυσίδης & Παπαδοπούλου, 2011· Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2012).

Μεθοδολογικά η συνέργεια ποιοτικών αλλά και ποσοτικών εργαλείων στην συλλογή εμπειρικού υλικού δρα συμπληρωματικά και παρέχει σημαντικά πλεονεκτήματα

στην έρευνα. Η αφετηρία μου ωστόσο είναι η κοινωνική ανθρωπολογία και η προσέγγιση μου είναι κυρίως μέσα από τα εργαλεία που αυτή η επιστήμη παρέχει.

Ποια είναι λοιπόν η σχέση της ανθρωπολογίας με την μετανάστευση; Το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον για τη μετανάστευση ξεκίνησε στις δεκαετίες '40 και '50 όταν ανθρωπολόγοι που διεξήγαγαν έρευνες στην νότιο-κεντρική Αφρική (M. Gluckman, J. & Clyde Mitchell) και η αναδυόμενη σχολή του Manchester, διαπίστωσαν τις βαθιές κοινωνικό-οικονομικές μεταβολές που συντελούνταν με τη μορφή της αστικοποίησης και της μετακίνησης από μορφές αγροτικής οικονομίας σε μορφές μισθωτής οικονομίας. Ο Vertovec παρατηρεί, ότι «στην προσπάθειά τους να αντιληφθούν [οι ανθρωπολόγοι] αυτές τις νέες μορφές και αλλαγές, οδηγήθηκαν στο να θεωρητικοποιήσουν, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα, την καθοριστική φύση και τις διασυνδέσεις ανάμεσα στις σφαίρες της πολιτικής οικονομίας και τις διάφορες μορφές κοινωνικών σχέσεων που εμπλέκονταν στην μεταναστευτική διαδικασία» (2010:2). Η Brettell σημειώνει, ότι μέχρι τις δεκαετίες του '50 και '60 η ανθρωπολογία δεν έδωσε προτεραιότητα στην μετανάστευση ως πεδίο έρευνας, διότι αντιλαμβάνονταν την κουλτούρα ως “ριζωμένη” (rooted definition of culture) και διακατέχονταν από προκαταλήψεις περί εδραίων, αμετακίνητων (sedentarist) κοινοτήτων, απόψεις που διαμόρφωσαν μεγάλο μέρος της ανθρωπολογικής ανάλυσης. «Καθώς οι ανθρωπολόγοι σταδιακά απέρριψαν την ιδέα των πολιτισμών ως διακριτά οριοθετημένων, χωροθετημένων, σχετικά αμετάβλητων, ομοιογενών μονάδων, ο στοχασμός και η θεώ-

ρηση πάνω στη μετανάστευση επετεύχθη σταδιακά» (2008:113).

Στο τέλος της δεκαετίας του '60, ο Frederic Barth με το κλασικό έργο του *Ethnic Groups and Boundaries* (1969), προσέδωσε στην μελέτη της “εθνοτικότητας” μια διάσταση που έφερε τις σπουδές της μετανάστευσης πιο κοντά στις ανθρωπολογικές μελέτες της ταυτότητας και της εθνοτικότητας. Τα “όρια” (boundaries) και οι ταυτότητες των εθνοτικών ομάδων μελετούνταν πλέον υπό το φως των νέων κοινωνικών πλαισίων καθώς αυτά μεταβάλλονταν λόγω της μετανάστευσης.

Τις δεκαετίες του '70 και '80 οι μεταναστευτικές σπουδές στην ανθρωπολογία επεκτάθηκαν αναφορικά με τη δια-πολιτισμική (cross-cultural) μελέτη της “εθνοτικής ταυτότητας” στους μετανάστες. Αυτή η εξέλιξη συνέπεσε με την περίοδο όπου δόθηκε μεγάλη έμφαση από τους ανθρωπολόγους στην μελέτη της “εθνοτικότητας” που συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του '90 και τις αρχές της δεκαετίας του 2000, το ενδιαφέρον μετακινήθηκε προς την “διεθνοποίηση” ή “υπερεθνισμό” (transnationalism). Στην ανθρωπολογία, κατά τον Mintz, αυτό σημαίνει την μελέτη ομάδων ανθρώπων σε κίνηση (1998). Ο “υπερεθνισμός” βέβαια δεν έχει απασχολήσει μόνο την ανθρωπολογία και όπως σημειώνει ο Vertovec, «η σπουδαιότητα του θέματος ξεφεύγει από την ανθρωπολογία [...και] τα τελευταία χρόνια ο υπερεθνισμός έχει προκύψει ως ένας από τους βασικούς τρόπους για να κατανοήσουμε σύγχρονες μεταναστευτικές πρακτικές στο διεπιστημονικό πεδίο των μεταναστευτικών σπουδών» (2010:3-4).

Η μετανάστευση λοιπόν και ο υπερεθνισμός/διεθνοποίηση αποτελούν σύνθετα και αλληλένδετα πεδία και ως τέτοια επιβάλλεται να προσεγγίζονται μέσα από συνδυασμό μεθόδων και θεωριών. Παράλληλα, όπως επισημαίνει η Χρήστου, «η μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου συντελεί στην πληρέστερη κατανόηση κοινωνιών, συλλογικοτήτων, συμπεριφορών, ατόμων καθώς και το περιεχόμενο της ιστορικότητάς τους» (2007:8).

Η Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα έχει χαρακτηριστικά διεθνοποιημένο/υπερεθνικό κυρίως λόγω της εγγύτητας της χώρας αποστολής με την χώρα υποδοχής. Οι μετανάστες διατηρούν επαφή με την χώρα καταγωγής τους με ποικίλους τρόπους: κάνοντας συχνές επισκέψεις, διατηρώντας υπερεθνικές επιχειρηματικές δραστηριότητες, χτίζοντας σπίτια, αγοράζοντας διαμερίσματα, στέλνοντας εμβάσματα (Michail, 2013), «μετατρέποντας τις κοινότητες αποστολής και υποδοχής σε μια ενιαία αρένα κοινωνικής δράσης» (Margolis, 1995:29).

Ο Kearney επισημαίνει ότι «οι υπερεθνικές κοινότητες είναι μεταναστευτικές κοινότητες που εκτείνονται σε δύο κράτη» (1995:559). Η Brettell ισχυρίζεται ότι ο υπερεθνισμός στην ανθρωπολογία αντανάκλαει μια γενικότερη τάση πέρα από την μελέτη μικρών οριοθετημένων τοπικών κοινοτήτων (2008:121). Αναφερόμενη στη μελέτη της Levitt για τους Δομινικανικής καταγωγής Miraflores στη Βοστώνη των Ηνωμένων Πολιτειών, η Brettell αναφέρει ότι «τόσο οι μετανάστες όσο και οι μη μετανάστες εξέφραζαν μια αίσθηση του “ανήκειν” σε μια ομάδα που εκτείνεται σε δύο χώρους (settings)» (Levitt, 1998: 929). Σε αυτήν την περίπτωση, από την πλευρά της

διεθνοποίησης, οι μετανάστες δεν θεωρούνται “ξεριζωμένοι” αλλά απλά άτομα που κινούνται ελεύθερα μπρος-πίσω δια μέσου των διεθνών συνόρων και ανάμεσα σε κουλτούρες και κοινωνικά συστήματα» (Brettell, 2008: 120).

Οι αλλαγές που επέρχονται στις κοινότητες αποστολής δεν επιφέρονται μόνο μέσω της αποστολής εμβασμάτων, αλλά επίσης επηρεάζονται από κοινωνικούς παράγοντες. Πάνω σε αυτό η Levitt ισχυρίζεται, ότι «τα κοινωνικά εμβάσματα είναι ιδέες, συμπεριφορές, ταυτότητες και κοινωνικό κεφάλαιο που ρέουν από τις κοινότητες υποδοχής προς τις κοινότητες αποστολής. Ο ρόλος που παίζουν αυτοί οι πόροι στην προώθηση της επιχειρηματικότητας των μεταναστών, την κοινοτική και οικογενειακή διαμόρφωση είναι ευρέως αποδεκτός» (Levitt, 1998: 926). Για τους ανθρωπολόγους, η υπερεθνική προσέγγιση αντανακλά μια πιο γενική κίνηση «μακριά από οριοθετημένα αναλυτικά σχήματα και μελέτες τοπικών κοινοτήτων» (Brettell, 2008:121).

Η προσέγγιση μου στην παρούσα εργασία αναπόφευκτα τοποθετείται σε ένα υπερεθνικό/διεθνοποιημένο πλαίσιο όπου οι μετανάστες υπερβαίνουν τα γεωγραφικά και πολιτισμικά όρια κατά την μεταναστευτική διαδικασία. Ο υπερεθνισμός συνεπάγεται μια σειρά πρακτικών αλλά και συναισθηματικών συμβιβασμών και αλλαγών στη ζωή και στην ταυτότητα του μετανάστη. Αυτές οι αλλαγές είναι βαθιές, και υπόκεινται σε συνεχή διαπραγματεύση, τόσο ατομική όσο και συλλογική δηλαδή στο πλαίσιο της οικογένειας ή της κοινότητας. Στο πλαίσιο της οικογένειας ο “υπερεθνισμός”, η “ταυτότητα” και το “ανήκειν” αποκτούν έμφυλες και υποκειμενικές διαστάσεις.

1

Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα

1.1. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του '90, αμέσως μετά από την πτώση του καθεστώτος του Ενβέρ Χότζα στην Αλβανία. Κατά τη διάρκεια του καθεστώτος, η χώρα υπήρξε η πιο απομονωμένη χώρα της Ευρώπης και ίσως και του κόσμου. Επί 45 χρόνια το κομμουνιστικό καθεστώς στην Αλβανία απαγόρευε τη μετανάστευση, χαρακτηρίζοντας την ως πράξη προδοσίας που επέσυρε ποινές μακρόχρονης φυλάκισης και θανάτου, καθιστώντας τη χώρα το πιο κλειστό και απομονωμένο κράτος του ανατολικού μπλοκ (Vullnetari, 2007). Το μόνο παράθυρο προς τον δυτικό κόσμο ήταν η παράνομη παρακολούθηση Ιταλικών τηλεοπτικών καναλιών τα οποία παρουσίαζαν μια πολύ ιδεατή εικόνα του δυτικού κόσμου που σε καμία περίπτωση δεν προετοίμαζε τους Αλβανούς για τον αποκλεισμό και τον στιγματισμό που θα βίωναν ως μετανάστες αργότερα (Mai, 2001).

Η μετανάστευση, κατά τα πρώτα χρόνια (1990-1993), είχε τη μορφή μαζικής εξόδου από τη χώρα. Σε αυτήν την πρώτη φάση οι βασικοί λόγοι της Αλβανικής μετανά-

στευσης ήταν η φτώχεια, η ανεργία, η ελλιπής ιατρική περίθαλψη, η έλλειψη ασφάλειας και ασφάλισης στην Αλβανία, καθώς και οι φτωχές συνθήκες διαβίωσης (I-OM, 2008). Ο Barjaba αναφέρει επίσης κι άλλους λόγους όπως: πολιτισμικά κίνητρα, περιέργεια, μορφωτικές φιλοδοξίες και επαγγελματική εξέλιξη καθώς επίσης οικογενειακή συνένωση και καλύτερες προοπτικές γενικά στις χώρες υποδοχής (2004).

Μετά από την πρώτη αυτή περίοδο και από το 1993 έως το 1996, η ροή του μεταναστευτικού κύματος προς την Ελλάδα ελαττώθηκε προσωρινά, όμως η πολιτική αστάθεια, η κοινωνική αναταραχή και η οικονομική κρίση στην Αλβανία, προκάλεσαν ένα νέο μαζικό μεταναστευτικό κύμα μετά το 1997 (Korovilas, 1999· Vullnetari, 2007· Maroukis & Gemi, 2010). Κατά την δεκαετία του '90, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Χατζηπροκοπίου, η μετανάστευση προς την Ελλάδα, ήταν καθαρά μια ανδρική υπόθεση, με χαρακτήρα προσωρινό, μια στρατηγική για την απόκτηση μικρού κεφαλαίου ή απλά το «κλειδί» για να ανοίξουν την «πόρτα» της Ιταλίας (Hatziprokopiou, 2003· Korovilas, 1999· Vullnetari, 2007). Την επόμενη όμως δεκαετία, η Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα παίρνει πια τα χαρακτηριστικά μόνιμης οικογενειακής εγκατάστασης (Μιχαήλ, 2010β· King & Vullnetari, 2012). Οι ελληνικές κυβερνήσεις όμως ήταν απρόθυμες να δεχθούν την μετανάστευση ως ένα μόνιμο πλέον χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, κυρίως λόγω του «εθνοπολιτισμικού ορισμού της ελληνικής ιθαγένειας και πολιτειότητας» (Triandafyllidou & Veikou, 2002:191).

Υπολογίζεται ότι μέχρι το 2004 το ένα τέταρτο του πληθυσμού της Αλβανίας μετανάστευσε (Holmes, Menzel & Schlink, 2007) και σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της αλβανικής κυβέρνησης οι Αλβανοί μετανάστες αποτελούν σήμερα το 34,8% του συνολικού αλβανικού πληθυσμού (IOM, 2005). Το νούμερο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν συνεκτιμήσουμε το γεγονός ότι ο πληθυσμός της Αλβανίας είναι μόλις 3 εκατομμύρια και της Ελλάδας 11 εκατομμύρια. Η Ελλάδα αποτελεί τον βασικό προορισμό των Αλβανών που μεταναστεύουν από τη χώρα τους με δεύτερο βασικό προορισμό την Ιταλία. Αυτό οφείλεται τόσο στη γεωγραφική εγγύτητα της Αλβανίας με την Ελλάδα όσο και στη μεγάλη δυνατότητα παράνομης εισόδου στη χώρα (Μιχαήλ, 2010).

Η τρίτη δεκαετία της Αλβανικής μετανάστευσης άρχισε μαζί σχεδόν με την οικονομική κρίση. Τα ποσοτικά στοιχεία που παρέχουν επίσημες ελληνικές πηγές, όπως το ΙΚΑ και οι τριμηνιαίες Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, αποτυπώνουν καθαρά πως η κρίση επηρέασε τον μεταναστευτικό πληθυσμό γενικά. Ήδη από το 2010 έως το 2012 λιγότερες άδειες παραμονής είχαν ανανεωθεί, ενώ η ανεργία και η μερική απασχόληση μεταναστών από τρίτες χώρες αλλά και την Ευρωπαϊκή Ένωση αυξήθηκε ξεπερνώντας και αυτή των γηγενών για πρώτη φορά τα τελευταία είκοσι χρόνια. Εν τω μεταξύ τα ημερομίσθια έπεσαν και οι μέρες απασχόλησης ανά μήνα μειώθηκαν (Triantafyllidou, 2012).

Το 2010 υπήρχαν στην Ελλάδα περίπου 485.000 Αλβανοί μετανάστες με άδεια παραμονής και περίπου 390.000 χωρίς άδεια παραμονής συμπεριλαμβανομένων

των εποχιακών μεταναστών που απασχολούνταν στον αγροτικό τομέα, τις κατασκευές ή τον τουρισμό (Maroukis & Gemi, 2010). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι μη έχοντες άδεια παραμονής μειώθηκαν τα τελευταία χρόνια λόγω της ελεύθερης και χωρίς την υποχρέωση κατοχής βίζας εισόδου στην χώρα υποδοχής, αλλά επίσης και λόγω του κύματος μόνιμης επιστροφής στην Αλβανία εξαιτίας της συνεχιζόμενης οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα (Maroukis, 2012· Michail, 2013).

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) αναφέρει ότι ανάμεσα σε όλους τους Ευρωπαίους, οι Έλληνες εκφράζουν τις πιο αρνητικές απόψεις και θέσεις για τους μετανάστες σε σχέση με ζητήματα οικονομικά, εθνικά, πολιτισμικά και ποιότητας ζωής εν γένει (2003). Ο Castles σημειώνει ότι είναι η «δύναμη των εθνικιστικών και εθνοκεντρικών ιδεολογιών στις χώρες υποδοχής μεταναστών που μπορούν εύκολα να κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη ενάντια στην μετανάστευση» (2004: 867).

Το ζήτημα της κοινωνικής θέσης (status) των εθνοτικά Ελλήνων της Αλβανίας έχει συχνά χρησιμοποιηθεί από την ελληνική εξωτερική πολιτική ως μέσο άσκησης πίεσης προς την Αλβανία, χρησιμοποιώντας τους μετανάστες ως διαπραγματευτικό “όπλο” για να πιέσουν για καλύτερη μεταχείριση της ελληνικής μειονότητας. Ο Konidaris (2005) αναφέρεται στους 150.000 παράνομους Αλβανούς μετανάστες που απελάθηκαν στην Αλβανία μέσα από την επιχείρηση “σκούπα” ως μέσο άσκησης πίεσης προς τον πρόεδρο Σαλί Μπερίσα, επιδιώκοντας να τον κάνουν να υποχωρήσει από τις σκληρές του θέσεις

για τον “ελληνισμό” στην Αλβανία στο νέο αλβανικό σύστημα.

Έτσι, το μεταναστευτικό *status* των Αλβανών στην Ελλάδα συνδέονταν καθαρά με το μειονοτικό *status* των εθνοτικά Ελλήνων στην Αλβανία τουλάχιστον μέχρι το 1997. Η κυβερνητική αλλαγή στην Αλβανία το 1997 βελτίωσε τις σχέσεις μεταξύ των δυο χωρών, ειδικά μετά το 1998, όταν έγιναν ρυθμίσεις στη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με όλους τους μετανάστες (Konidaris, 2005: 83). Οι Psimmenos & Georgoulas, (2000) σε μια συγκριτική μελέτη σε Ελλάδα, Ιταλία, Γερμανία και Ηνωμένο Βασίλειο, αναφορικά με τις διοικητικές ρυθμίσεις που αφορούσαν στους μετανάστες, την προσαρμογή τους στη χώρα υποδοχής αλλά και τις στρατηγικές ενσωμάτωσης που οι ίδιοι εφαρμόζουν, επισημαίνουν ότι τα δομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του ελληνικού συστήματος διοίκησης λειτουργούν σε πελατειακή βάση κι όχι σε ορθολογική βάση, προωθώντας εθνοτικές παρά πολιτειακές ταυτότητες και νόμους σε σχέση με την ιδιότητα του πολίτη.

Οι στερεοτυπικές ταυτοποιήσεις οδήγησαν πολλούς Αλβανούς μετανάστες να υιοθετήσουν στρατηγικές για την αντιμετώπισή τους προκειμένου να αποφύγουν τον αποκλεισμό και να ενισχύσουν την εμπιστοσύνη από πλευράς της κοινότητας υποδοχής (Mai & Schwandner-Sievers, 2003).

Στην Ελλάδα, η ανάγκη να υπερβούν ένα περιθωριοποιημένο *status* και την ίδια στιγμή να πετύχουν προσωπικούς και οικογενειακούς στόχους έχει οδηγήσει τους Αλβανούς μετανάστες στο να υιοθετήσουν στρατηγικές

ενσωμάτωσης σε δύο επίπεδα: ένα ιδιωτικό κι ένα δημόσιο.

Στο ιδιωτικό επίπεδο αναπτύσσουν ένα περισσότερο συνεργατικό μοντέλο μέσα στο πλαίσιο της πυρηνικής οικογένειας όπου έμφυλοι ρόλοι αμφισβητούνται, ιδιαίτερα από τις γυναίκες και την δεύτερη γενιά, και η οικογένεια διαπραγματεύεται τους όρους ένταξης της στην ελληνική κοινωνία μέσα από την υιοθέτηση πιο «λειτουργικών προσαρμογών» από τη μεριά των γυναικών (Ζάχου & Καλεράντε, 2009:221). Η μεταναστευτική εμπειρία σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε στην υποχώρηση παραδοσιακών αξιών (King & Vullnetari, 2009· Smith, 2009) καθώς πολύ συχνά οι γυναίκες είναι αυτές που εξασφαλίζουν στις οικογένειες σταθερότερο εισόδημα από τους άνδρες, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια όπου η οικονομική κρίση έχει αφήσει τους περισσότερους άνδρες άνεργους (Michail, 2013).

Στο δημόσιο επίπεδο, οι βασικές στρατηγικές ενσωμάτωσης είναι η μετονομασία, η βάπτιση (Doja, 2000· Hart, 1999· Hatziprokopiou, 2003· Michail, 2008α· 2008β· 2009· Νιτσιάκος, 2002· Αλεξιάκης, 2006¹) και η σταδιακή μετατόπιση από την αλβανική προς την ελληνική γλώσσα (Michail, 2008α· Michail, 2008β· Gogonas, 2009· Michail, 2009). Αυτές οι στρατηγικές αποτελούν τρόπους διαπραγμάτευσης και επαναπροσδιορισμού της

1. Όπου αναφέρεται η μετονομασία ως παράδοση στους Αλβανούς ήδη από την εποχή της Τουρκοκρατίας, αλλά και κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος και σχολιάζεται σε σχέση με το ζήτημα της διαπραγμάτευσης της ταυτότητας από μέρους τους.

συλλογικής τους ταυτότητας αλλά και ενσωμάτωσης και γρηγορότερης αποδοχής τους από την κοινωνία υποδοχής. Επιπλέον, οι πρακτικές της αλλαγής ονομάτων και της απόκρυψης θρησκευτικής πίστης “θόλωνε” κάπως τα εθνοτικά όρια μεταξύ ελληνικής και αλβανικής ταυτότητας (Κοκκάλη, 2011· Μιχαήλ, 2010α· Pratsinakis, 2005).

1.2. Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς

Τα παιδιά, που αποτελούν την δεύτερη γενιά μεταναστών, είτε έχουν γεννηθεί εδώ (τα μικρότερα σε ηλικία σήμερα), είτε έχουν έλθει στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία. Το 2009 υπήρχαν 79.500 περίπου Αλβανοί μαθητές στα ελληνικά σχολεία της πρωτοβάθμιας² και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (από τους οποίους μόνο οι 6.000 ήταν ομογενείς). Η μέχρι τότε περιορισμένη σχετικά έρευνα, είχε αποκαλύψει ότι οι Αλβανοί γονείς στην Ελλάδα επεδίωκαν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους και την όσο το δυνατόν καλύτερη εκπαίδευση των παιδιών τους, ώστε να έχουν καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες στο μέλλον (Gogonas, 2009· Michail, 2009· Michail & Stamou, 2009· Μιχαήλ, 2010β, γ).

Σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το 2006 έως το 2007 (Μιχαήλ, 2010γ) και εστίαζε στους Αλβανούς γονείς και τις απόψεις τους για την εκπαίδευση των παιδιών τους στην Ελλάδα, αποκάλυψε ότι στο σύνολό τους οι γονείς επιθυμούν τα παιδιά τους να μπορέσουν να σπουδάσουν στην Ελλάδα και καταβάλουν κάθε δυ-

2. www.IPODE.gr Ανακτήθηκε στις 29-04-2009.

νατή προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή. Η επικράτηση δε της ελληνικής γλώσσας σε βάρος της αλβανικής και η σταδιακή γλωσσική μετατόπιση που συντελείται προς τα Ελληνικά είναι συνέπεια της επιθυμίας των γονέων για κοινωνική κινητικότητα των παιδιών τους στην Ελλάδα, του στιγματισμού της αλβανικής γλώσσας αλλά και της ρευστότητας της αλβανικής εθνοτικής ταυτότητας που χαρακτηρίζει τους Αλβανούς γονείς (Michail, 2008α, 2008β· Gogonas, 2007, 2009).

Έχει επισημανθεί ότι στη μελέτη της δεύτερης γενιάς δυο ζητήματα μπορεί να προκαλέσουν μεθοδολογικά προβλήματα (Portes, 1994). Το πρώτο σχετίζεται με την μη ταξινόμηση εθνοτικών/μεταναστευτικών μειονοτήτων σε δύο διακριτές ομάδες, αυτούς που γεννήθηκαν στην χώρα υποδοχής και αυτούς που γεννήθηκαν στην χώρα προέλευσης. Έτσι, στατιστικά, άτομα που προέρχονται από τις δύο αυτές ομάδες εμπίπτουν στην ίδια κατηγορία, αυτή των μεταναστών δεύτερης γενιάς. Είναι αυτονόητο ότι αν αυτές οι δύο ομάδες δεν μελετηθούν ξεχωριστά ή συγκριτικά προκύπτουν μεθοδολογικά προβλήματα. Γι' αυτό και στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών, οι κοινωνικοί επιστήμονες αναφέρονται στη δεύτερη κατηγορία, τους γεννηθέντες δηλαδή στην χώρα υποδοχής, ως "νέα" δεύτερη γενιά (Portes, 1994:632). Έως πρότινος, το επιστημονικό και ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζονταν αποκλειστικά στους ενήλικες μετανάστες πρώτης γενιάς που έφτασαν στη χώρα υποδοχής για ανεύρεση εργασίας ή πολιτικούς λόγους και για τους οποίους υπήρχαν στοιχεία που σχετίζονται με την αγορά εργασίας και όλη τη συνδεόμενη με την μεταναστευτική

διαδικασία γραφειοκρατία.

Το δεύτερο ζήτημα που σχετίζεται με τη μελέτη της δεύτερης γενιάς είναι το ποιος θεωρείται ότι ανήκει στη δεύτερη γενιά. Από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι δεν υπάρχει απόλυτη συναίνεση στο θέμα αυτό και οι ορισμοί διατυπώνονται σχετικά αυθαίρετα. Πιο κλασσικές μελέτες (Child, 1943:3) ορίζουν ως δεύτερη γενιά αυτούς που γεννιούνται ή έρχονται σε κάποια χώρα σε μικρή ηλικία. Οι Portes και Zhou, που έχουν ασχοληθεί εκτενώς με το ζήτημα της δεύτερης γενιάς στις ΗΠΑ, ορίζουν ως ανήκοντα στη δεύτερη γενιά «τα παιδιά που γεννήθηκαν στην χώρα υποδοχής από έναν τουλάχιστον αυτόχθονα γονέα ή τα παιδιά που ήλθαν στις ΗΠΑ πριν την ηλικία των 12» (1993:75).

Η Andall σημειώνει ότι στη βιβλιογραφία που αναφέρεται στη Ευρώπη τα άτομα τα ανήκοντα στη δεύτερη γενιά ορίζονται με διαφορετικούς τρόπους από τους διάφορους μελετητές. Έτσι, μπορεί ως δεύτερη γενιά να θεωρούνται άτομα που: α) να έχουν γεννηθεί ή ακόμη κι όχι στην χώρα προέλευσης των γονιών τους, β) να γεννήθηκαν στην χώρα υποδοχής ή να ήλθαν σε αυτή πριν την ηλικία των 15, γ) να ανήκουν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με το αν ήλθαν στη χώρα υποδοχής πριν τα 6, πριν τα 12, ή μετά τα 12 αντίστοιχα (2002:390-91).

Οι Portes και Zhou έχουν αναπτύξει ένα θεωρητικό πλαίσιο που βασίζεται στην ιδέα της «καταμητικής αφομοίωσης» (segmented assimilation) για τη μελέτη της διαδικασίας ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς, και προτείνουν μια τυπολογία που περιλαμβάνει τρεις εναλλακτικούς δρόμους που οδηγούν στην ενσωμάτωση στην

χώρα υποδοχής: α) αυτόν του επιπολιτισμού (acculturation) και παράλληλης ενσωμάτωσης στη λευκή μεσαία τάξη που συναντάται στα παιδιά δεύτερης γενιάς ευρωπαϊκής προέλευσης, β) αυτόν της ενσωμάτωσης στην οικονομικά ασθενέστερη και εθνοτικά μεικτή τάξη που χαρακτηρίζεται από φτώχεια, χαμηλές αμοιβές, ανεργία και κοινωνική περιθωριοποίηση και τέλος, γ) αυτόν της γρήγορης οικονομικής ανόδου με ταυτόχρονη διατήρηση των ξεχωριστών εθνοτικών χαρακτηριστικών και αξιών της κοινότητας καθώς και ισχυρή αλληλεγγύη ανάμεσα στα μέλη της (1993:82).

Οι King και Christou αναφέρουν ότι η συζήτηση για τη δεύτερη γενιά στις Ηνωμένες Πολιτείες «πλαισιώνεται πάντα από αναφορές σε μια αναμενόμενη διαδικασία αφομοίωσης στην κοινωνία υποδοχής», ενώ πιο αναθεωρητικές απόψεις αμφισβητούν την κλασική “αφομοίωση” όπου η δεύτερη γενιά έχει μικρότερη απόδοση από την πρώτη ή την “καταταμητική αφομοίωση”, όπως παρουσιάζεται από τους Portes και Zhou, (1993), που ακόμα αντανακλά «τα χαρακτηριστικά της ηγεμονικής αφομοιωτικής ρητορικής της μεταναστευτικής ιστορίας και του εθνικού αυτοπροσδιορισμού των Ηνωμένων Πολιτειών» (King & Christou, 2010:106).

Μια διαφορετική προσέγγιση της ενσωμάτωσης είναι αυτή που δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες διαπραγματεύονται την ενσωμάτωσή τους και τη συμμετοχή τους στην κοινότητα σύμφωνα με το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον του τόπου υποδοχής (Levitt & Waters, 2002). Στην Ελλάδα, όπως και σε άλλους πρόσφατους μεταναστευτικούς προορισμούς της

Μεσογείου, όπως η Ιταλία, δεν παρατηρούμε την ύπαρξη κατατημητικής αφομοίωσης στη διαδικασία της ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών αν και παρατηρούμε την ύπαρξη του κατατημητικού (segmentary) μοντέλου οργάνωσης της ταυτότητας στο εσωτερικό της ομάδας τους, όπου απαντώνται κοινωνικές, οικονομικές, θρησκευτικές και εθνοτικές διαφοροποιήσεις (Χρυσανθοπούλου, 2004). Οι διαφοροποιήσεις αυτές ενισχύονται και από την αμφιλεγόμενη στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντί τους, όπου προβλέπει διαφορετικές διαδικασίες νομιμοποίησης για τους εθνοτικά Έλληνες, της έλλειψης ξεκάθαρης μεταναστευτικής πολιτικής ως προς την ενσωμάτωσή τους και την απόκτηση εκ μέρους τους πολιτικών δικαιωμάτων. Οι μετανάστες στην Ελλάδα γενικά χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για να καλύψουν κενά στην αγορά ανειδίκευτης εργασίας και ενδεχομένως η κατάσταση ασάφειας που επικρατούσε γύρω από το καθυστάς παραμονής τους στη χώρα εξυπηρετούσε τις ανάγκες αυτής της αγοράς (Gogonas & Michail, 2014).

Οι King και Mai (2008) προτείνουν για την περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ιταλία την τυπολογία που ανέπτυξε ο Heckmann για την μετανάστευση στην Ευρώπη, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν τέσσερις τύποι ενσωμάτωσης: α) η δομική (structural) που αναφέρεται στη θέση των μεταναστών και των μεταναστευτικών ομάδων στους βασικούς θεσμούς της κοινωνίας υποδοχής- την αγορά εργασίας, την οικονομία, την εκπαίδευση, την κατοικία, τα συστήματα υγείας και κοινωνικής πρόνοιας, τα δικαιώματα του πολίτη και την συμμετοχή στα κοινά-, β) η πολιτισμική (cultural), ή αλλιώς επιπολι-

τισμό (acculturation) που έχει να κάνει με τη ικανότητα στη γλώσσα της χώρας υποδοχής, τη μετάδοση και απόκτηση γνώσεων και πολιτισμικών χαρακτηριστικών, αξιών, στάσεων και συμπεριφορών, έμφυλων ρόλων, θρησκείας αλλά και αμοιβαίου επιπολιτισμού, όπου συμβαίνουν αλλαγές και στην κοινωνία υποδοχής, γ) η αλληλεπιδραστική (interactive) που είναι η συμμετοχή και αποδοχή των μεταναστών στα κοινωνικά δίκτυα και οι σχέσεις με τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής – φίλιες, συνεργασίες, επιγαμίες, συμμετοχή σε οργανώσεις και λέσχες και τέλος, η ταυτοποιητική/αυτοπροσδιοριστική (identificational) όπου ο/η μετανάστης/τρια αφού έχουν προηγηθεί τα παραπάνω στάδια σε μια προχωρημένη πια φάση ενσωμάτωσης έχει αναπτύξει το “ανήκειν” (belonging) στην κοινωνία υποδοχής. Είναι σαφές ότι η διαδικασία της ενσωμάτωσης, όπως περιγράφεται παραπάνω, περιλαμβάνει πολλαπλές διαδικασίες σε βάθος χρόνου κι οι πληροφορητές/τριές μας συχνά αναφέρονται στην έννοια του “χρόνου” που πέρασε κι άλλαξε τη ζωή τους. Ο “χρόνος” που κύλισε επώδυνα για τους γονείς τους [την πρώτη γενιά] αλλά και τα παιδιά [την δεύτερη γενιά] που βίωσαν διακρίσεις και αντικειμενικές δυσκολίες.

Στο τόμο αυτόν σε όλες τις μελέτες ορίζουμε ως “δεύτερη γενιά” Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα τα παιδιά των αρχικών μεταναστών συμπεριλαμβανομένων και των εθνοτικά Ελλήνων της Αλβανίας που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ήλθαν στη χώρα υποδοχής μέχρι την ηλικία των δώδεκα χρόνων.

1.3. Νομιμοποίηση και ιθαγένεια

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90, η μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα ήταν ανύπαρκτη –κυρίως γιατί η χώρα δεν υπήρξε ποτέ μεταναστευτικός προορισμός– και στην πραγματικότητα η μαζική απέλαση ήταν η μόνη πολιτική που εφαρμόζονταν για την αντιμετώπιση του φαινομένου της παράνομης μετανάστευσης (Maroukis, 2009).

Το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης (το οποίο παρείχε προσωρινή άδεια παραμονής) εφαρμόστηκε το 1998 όπου οι παράνομοι μετανάστες είχαν την ευκαιρία να νομιμοποιηθούν στην Ελλάδα. Δύο ακόμη προγράμματα ακολούθησαν· το 2001 και το 2005. Παρόλα αυτά, ακόμα και οι νόμιμοι μετανάστες συχνά έχουν βρεθεί σε καθεστώς “ήμι-νομιμότητας”, καθώς οι άδειες παραμονής για νόμιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα για πάνω από δέκα χρόνια ανανεώνονται για μέχρι δύο ή τρία χρόνια. Λόγω των μεγάλων καθυστερήσεων ανανέωσης των αδειών παραμονής, όταν η καινούρια άδεια εκδίδεται είναι σχεδόν ληγμένη και οι μετανάστες πρέπει να κάνουν εκ νέου αίτηση για ανανέωση (Τριανταφυλλίδου & Μαρουφώφ, 2008).

Η ενσωμάτωση μέσα από την διαδικασία νομιμοποίησης δεν είναι εύκολη υπόθεση καθώς η απόδοση ελληνικής ιθαγένειας βασίζεται κυρίως στην αρχή του δικαίου του αίματος (*jus sanguinis*) και μέχρι τον Μάρτιο του 2010 η διαδικασία νομιμοποίησης ήταν χρονοβόρα και με αμφίβολο αποτέλεσμα, ακόμα κι αν ο υποψήφιος πληρούσε όλες τις τυπικές προϋποθέσεις που απαιτού-

νταν από τη σχετική νομοθεσία (Gropas & Triandafyllidou, 2012). Τον Μάρτιο του 2010 το ελληνικό κοινοβούλιο ψήφισε τον νόμο 3838/2010 για την ιδιότητα του πολίτη και την νομιμοποίηση, εισάγοντας για πρώτη φορά το στοιχείο της αρχής του δικαίου του εδάφους (*jus soli*).

Μια από τις βασικές καινοτομίες του νόμου (άρθρο 1^Α) αφορούσε στο καθεστώς των μεταναστών δεύτερης γενιάς, συγκεκριμένα τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από αλλοδαπούς γονείς ή τα παιδιά που γεννήθηκαν σε άλλη χώρα από αλλοδαπούς γονείς που όμως είχαν συμπληρώσει τουλάχιστον έξι χρόνια φοίτησης σε σχολεία της Ελλάδας, και διέμεναν στην Ελλάδα (Gropas & Triandafyllidou, 2012).

Αυτός ο καινούριος νόμος μείωνε τον απαιτούμενο χρόνο παραμονής προκειμένου να αιτηθεί κάποιος ιθαγένεια από δέκα σε επτά χρόνια, με την προϋπόθεση ότι ο μετανάστης ήταν ήδη στο ευρωπαϊκό καθεστώς μακράς διάρκειας, το οποίο μπορούσε κανείς να αποκτήσει μετά από πέντε χρόνια νόμιμης παραμονής. Επιπλέον, ο νόμος 3838/2010 προέβλεπε πολιτικά δικαιώματα (όσον αφορούσε στις δημοτικές εκλογές) για τους αλλοδαπούς που ζούσαν στην Ελλάδα για πέντε και πλέον χρόνια (Gropas & Triandafyllidou, 2012).

Τον Δεκέμβρη του 2012 αυτός ο νόμος κρίθηκε αντισυνταγματικός από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, στη βάση του ότι θίγει την κατοχυρωμένη από το σύνταγμα αρχή του *δικαίου του αίματος*³. Στην πραγματικότητα, το Σύνταγμα και ειδικά το άρθρο 4, δεν

3. Απόφαση 60/2013.

απορρίπτει ανοιχτά την αρχή του *δικαίου του εδάφους*, αλλά αυτό κατά κάποιο τρόπο υπονοείται από την συνηγορητική ιστορία της Ελλάδας. Το Δικαστήριο ξεκαθάρισε ότι το Άρθρο 1^Α του νόμου του 2010 δεν παρείχε εγγυήσεις ότι η “διαμονή” και μόνο ήταν αρκετή για να τεκμηριώσει κάποιος αληθινό δεσμό μεταξύ του αιτούντος ιθαγένειας και της Ελλάδας, και ως συνέπεια ελλόχευε κίνδυνος για την εθνική κυριαρχία. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ο νόμος του 2010 έκρυβε πολιτικά κίνητρα με τη μορφή δέλεαρ προς μετανάστες που θα εξαργύρωναν την νομιμοποίησή τους με την ψήφο τους προς το κόμμα που θα έφερνε τον σχετικό νόμο.

Είναι προφανές από την απόφαση αυτή, ότι η ελληνική πολιτεία συνεχίζει να βλέπει το ζήτημα της ιθαγένειας μέσα από το πρίσμα της “εθνικής συνοχής”, φοβούμενη ότι οι μαζικές αιτήσεις βάσει της αρχής του *δικαίου του εδάφους* θα οδηγούσαν σε κοινωνική σύγκρουση και ένταση (Grossman, 2004). Όπως αναφέρουν οι Τριανταφυλλίδου & Βέικου, γενικά οι ελληνικές κυβερνήσεις αντιμετώπιζαν πάντα αρνητικά την περίπτωση να αποδεχθούν την μετανάστευση ως μια πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας.

Έτσι λοιπόν παιδιά που έχουν γεννηθεί ή/και μεγαλώσει στην Ελλάδα στερούνται της δυνατότητας μιας ασφαλούς διαμονής και μιας ξεκάθαρης εθνικής ταυτότητας, ενώ είναι τυπικά πολίτες μιας χώρας την οποία στην ουσία δεν γνωρίζουν και της οποίας τη γλώσσα συχνά δεν μιλούν (Gogonas & Michail, 2014).

2

Πραγματική και συμβολική διάβαση συνόρων/ορίων

Οι Αλβανοί μετανάστες, φαίνεται να διασχίζουν πραγματικά και/ή συμβολικά όρια κατά τη διαδικασία ενσωμάτωσης στον τόπο υποδοχής ή/και κατά την διαδικασία κατασκευής ταυτότητας. Η διαδικασία διάβασης των ορίων διαπιστώνεται μέσα από τις στρατηγικές που έχουν αναπτύξει για την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία (γλωσσική μετατόπιση ή/και γλωσσική εγκατάλειψη, μετονομασία, βάπτισμα), από τη στάση τους απέναντι στο ελληνικό σχολείο, αλλά και από τη διαδικασία διαμόρφωσης “νέας” εθνοτικής ταυτότητας.

Από την άλλη, η διατήρηση των ορίων από την πλευρά της ελληνικής κοινότητας, εκφράζεται πότε με πολιτισμικούς και πότε με εθνικιστικούς όρους, ενισχύοντας την αντίσταση ως προς την πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση των Αλβανών. Αυτή η τάση ενισχύεται βέβαια κι από το εξαντλητικό γραφειοκρατικό σύστημα νομιμοποίησης των μεταναστών γενικά που εμποδίζει την ταχύτερη και ομαλότερη ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία.

Τα φαινόμενα της διάβασης και διατήρησης ορίων στις “πραγματικές” κοινότητες έχουν δυναμική μορφή και εξελίσσονται παράλληλα με τις ανθρώπινες σχέσεις.

Αυτή τη δυναμική σχέση θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε στο κεφάλαιο αυτό καθώς θα παρατηρήσουμε ότι η ενίσχυση του φαινομένου της διατήρησης των ορίων από πλευράς ελληνικής κοινότητας, προκαλεί εντονότερη προσπάθεια διάβασης των ορίων από την πλευρά της αλβανικής κοινότητας.

Η εθνοτικότητα εδώ παρουσιάζεται ως μια επιτελεστική κοινωνική συμπεριφορά, ως μια εύπλαστη κοινωνική κατασκευή η οποία βρίσκεται σε συνεχή διαπραγμάτευση από τα ίδια τα υποκείμενα στην καθημερινή τους αλληλεπίδραση.

2.1. Αλβανοί μετανάστες στην περιοχή έρευνας πεδίου: μεθοδολογικές και θεωρητικές επισημάνσεις

Οι νομοί οι οποίοι συνορεύουν με την Αλβανία (Καστοριάς, Φλώρινας, Ιωαννίνων) είναι γνωστό ότι αποτελούν πέρασμα νόμιμης και παράνομης διέλευσης Αλβανών στην Ελλάδα. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται στοιχεία εθνογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε μια παραμεθόρια πόλη 7.000 περίπου κατοίκων στο Νομό Καστοριάς, το Άργος Ορεστικό, 30 χιλιόμετρα περίπου από τα ελληνο-αλβανικά σύνορα. Οι Αλβανοί άρχισαν να εισρέουν στην περιοχή αυτή στις αρχές της δεκαετίας του '90. Την περίοδο που έγινε η έρευνα υπήρχαν πάνω από 1.000 νόμιμα εγκατεστημένοι Αλβανοί μετανάστες και πάνω από 400-500 εποχικοί εργάτες που έρχονταν με άδεια και μόνο για την περίοδο που υπήρχε ζήτηση εργασίας στον αγροτικό τομέα. Υπήρχαν επίσης

και κάποιοι που δεν διέθεταν άδεια παραμονής κι αυτοί υπολογίζονταν στους 200-300. Συνολικά, οι παραπάνω αριθμοί Αλβανών μεταναστών αποτελούσαν τότε το 90% του συνολικού μεταναστευτικού πληθυσμού του νομού Καστοριάς. Ως αποτέλεσμα, οι Αλβανοί στη συγκεκριμένη περιοχή αποτελούσαν μια δυναμική κοινότητα η οποία μάλιστα τον Απρίλιο του 2007 ίδρυσε και αλβανικό σύλλογο.

Η έρευνα στο πεδίο διενεργήθηκε ανάμεσα σε Αλβανικές και Ελληνικές οικογένειες. Η συλλογή στοιχείων έγινε κυρίως με συμμετοχική παρατήρηση δύο και πλέον ετών (2005-2007) καθώς επίσης και με ημιδομημένες και μη δομημένες συνεντεύξεις. Αναφέρεται στο ζήτημα της διάβασης πραγματικών και συμβολικών ορίων από την πλευρά των Αλβανών μετανασταστών κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης ταυτότητας, καθώς και με τις στρατηγικές που εφάρμοζαν κατά την παραπάνω διαδικασία. Παρατηρήσαμε ότι η διάβαση ορίων επιχειρούνταν κύρια μέσω της εγκατάλειψης της μητρικής τους γλώσσας (ιδιαίτερα για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς) και μέσω της βάπτισής τους σε Χριστιανούς Ορθόδοξους. Οι παραπάνω στρατηγικές εφαρμόζονταν ως μέσο γρηγορότερης αποδοχής τους από την ελληνική κοινότητα.

Από την άλλη πλευρά, η διατήρηση ορίων είχε αρχικά εκφραστεί από την ελληνική κοινότητα έναντι των Αλβανών μεταναστών είτε ως μια διαδικασία απόδοσης ταυτότητας είτε ως πολιτισμική επιμονή φορτισμένη με αρνητικά στερεότυπα εναντίον τους, ενισχύοντας έτσι τις πρακτικές διάβασης ορίων από την πλευρά των Αλβανών.

Εδώ, η διαδικασία διαμόρφωσης ταυτότητας για τους Αλβανούς και απόδοσης ταυτότητας για τους Έλληνες εξετάζονται υπό το φως της έννοιας της “εθνοτικότητας”. Η έννοια αυτή στην μεν πρώτη περίπτωση προσεγγίζεται, σύμφωνα με την πρόταση του Moerman, ως μια ημική κατηγορία αυτό-ταυτοποίησης και αμοιβαίας ταυτοποίησης, η οποία διατηρείται μέσα από την κοινωνική αλληλεπίδραση (1965:1215-19), στην δε δεύτερη περίπτωση, σύμφωνα με την ανάλυση του Campbell, η οποία εισηγείται ότι «[η εθνοτικότητα] περιλαμβάνει την απόδοση μειονοτικής ταυτότητας από την πλευρά της πλειονότητας, μια σχέση και διαδικασία στενά συνδεδεμένη με ζητήματα εξουσίας, ιεραρχίας, κοινωνικής διαστρωμάτωσης και εν τέλει με το ίδιο το έθνος-κράτος» (1999:11).

Παρόλα αυτά, η συζήτηση για την διάβαση και/ή διατήρηση ορίων μεταξύ μιας πλειονοτικής και μιας μειονοτικής ομάδας οι οποίες προέρχονται από δύο εθνικά κράτη που στο παρελθόν είχαν εμπλακεί σε εδαφικές διεκδικήσεις αναγκαστικά περιλαμβάνει και τη συζήτηση για τον εθνικισμό. Από την άλλη, η συζήτηση για τη διάβαση και/ή διατήρηση των ορίων των εθνοτικών ομάδων που εμπλέκονται σε πολιτική διαμάχη μέσα σε μια εθνική κοινότητα μας οδηγεί στη συζήτηση για τον ορισμό της εθνοτικότητάς τους. Από αυτή την οπτική, σύμφωνα με τους Karlaní και Mai, αν ο εθνικισμός είναι απλά «μια εθνοτική ιδεολογία η οποία διεκδικεί δικαιώματα στο δικό της κράτος για λογαριασμό της εθνοτικής ομάδας», τότε η εθνική ταυτότητα θα μπορούσε να ιδωθεί ως μια ειδική περίπτωση εθνοτικής ιδεολογίας. (Eriksen, 1995: 261-6). Έτσι, οι εθνοτικές και άλλες εθνικές ταυτότητες

γίνονται αντιληπτές όχι ως δοσμένες και αμετάβλητες πολιτισμικές οντότητες αλλά ως το ρευστό αποτέλεσμα διαφόρων ανταγωνιστικών προσπαθειών για άσκηση δύναμης και ελέγχου» (Karlaní & Mai, 2005:156-7). Οι ταυτότητες που διαμορφώνουν οι Αλβανοί μετανάστες που μελετήσαμε εμφάνιζαν πέρα από το στοιχείο της ρευστότητας που προαναφέραμε, και τη διάσταση της διάβασης πολιτισμικών και εθνοτικών ορίων με στόχο την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία.

Μέσα από τη διαδικασία της διάβασης των ορίων από τη μεριά τους επιτελούνταν η διαμόρφωση νέων ταυτοτήτων σε ένα πλαίσιο συνεχούς διαπραγμάτευσης της θέσης τους μέσα στην συγκεκριμένη κοινότητα. Η εθνοτικότητα εξετάστηκε ως μια επιτελεστική κοινωνική συμπεριφορά (Βέικου, 2001:305-327), ως μια κοινωνική κατασκευή η οποία βρίσκεται σε συνεχή διαμόρφωση από τους ίδιους τους Αλβανούς μετανάστες στην καθημερινή τους αλληλεπίδραση. Επιχειρήθηκε να χυθεί φως στο πώς οι Αλβανοί έβλεπαν ζητήματα όπως διαμόρφωση ταυτότητας, εκπαίδευση, κοινωνική κινητικότητα και κοινωνική ενσωμάτωση τη δεδομένη χρονική περίοδο. Με ποιους τρόπους εξέφραζαν το “ανήκειν” και στις δύο κοινότητες (την αλβανική και την ελληνική) καθώς και ποιες ήταν οι ηθικές δεσμεύσεις τους με τους τόπους προέλευσής τους και τους ανθρώπους που άφησαν πίσω στην Αλβανία.

Παράλληλα, είδαμε την διάβαση ορίων μέσα από στρατηγικές και πρακτικές διαμόρφωσης εθνοτικής ταυτότητας. Παρατηρήσαμε ότι η διαδικασία διαμόρφωσης ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ήλθαν στην Ελλάδα σε

μικρή ηλικία είναι διαφορετική από εκείνη των Αλβανών μεταναστών πρώτης γενιάς.

Η μετανάστευση είναι μια κατάσταση όπου οι άνθρωποι αλλάζουν τον τρόπο ζωής τους και υιοθετούν πρακτικές καινούριες ώστε να βοηθηθούν στην προσαρμογή τους στον νέο τόπο. Οι Αλβανοί πληροφορητές/τριες στο πεδίο διαπραγματεύονταν την εθνοτικότητα τους ανάλογα με τον βαθμό και την ένταση της σχέσης που διατηρούσαν με την χώρα προέλευσής τους, συμπεριλαμβανομένων των οικογενειακών δεσμών, των προσδοκιών τους για κοινωνική κινητικότητα τόσο των ιδίων όσο και των παιδιών τους στην Ελλάδα, καθώς και του πως βίωναν το “ανήκειν” και στις δυο κοινότητες.

Έτσι λοιπόν καταγράψαμε σημαντική απόκλιση στον τρόπο που εκφράζονταν η εθνοτικότητα γεγονός που αντιστοιχεί στα διάφορα στάδια συμβολικής διάβασης ορίων. Το “ανήκειν” σε μια συλλογική εθνοτικότητα (την αλβανική κοινότητα) εκφράζονταν συχνά από τους Αλβανούς στο πεδίο ενώ λιγότερο ανοιχτά εκφράζονταν η αλβανική εθνική ταυτότητα.

2.2. Πραγματική και συμβολική διάβαση συνόρων/ορίων

Οι όροι “σύνορο” και “όριο” συχνά χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν το ίδιο πράγμα όπως για παράδειγμα, όταν το πολιτικό σύνορο αναφέρεται στο όριο του έθνους-κράτους. Θα ήταν χρήσιμο παρόλα αυτά να διευκρινίσουμε ότι όταν «το “όριο” του γεωγράφου είναι μια γραμμή» (Prescott, 1978:31), ο ανθρωπολόγος προτείνει

ότι «το “όριο” εμπεριέχει την ταυτότητα της κοινότητας» (Cohen, 1985:12). Με αυτή την έννοια, όπως υποστηρίζει ο Kavanagh, «οι ορισμοί αυτοί του “ορίου” δεν είναι απαραίτητα σε αντιδιαστολή μεταξύ τους, καθώς τα σύνορα ανάμεσα στα εθνικά-κράτη είναι τόσο όρια με τη μορφή γραμμών σημειωμένων στο έδαφος όσο και συμβολικά όρια μιας κοινότητας» (1994:75). Έτσι, για τους Αλβανούς στο πεδίο, η διαδικασία της μετανάστευσης συμπεριλαμβάνει τόσο τη φυσική διάβαση (πέραςμα) του γεωγραφικού συνόρου/ορίου όσο και την νοητή διάβαση των συμβολικών ορίων της κοινότητας.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι σήμερα, το πέραςμα των γεωγραφικών ορίων στην συνοριακή γραμμή της περιοχής έρευνας γίνονταν κύρια παράνομα μέσα από τα βουνά και συχνά ακολουθούσε την ροή του ποταμού Αλιάκμονα μέχρι την Βέροια και την Θεσσαλονίκη. Στο πέραςμα αυτό, οι Αλβανοί άφηναν πίσω τους σημάδια όπως βρεγμένα ρούχα και παπούτσια με τα οποία διάβηκαν το ποτάμι, στοιχεία που συχνά βοηθούσαν την Συνοριακή Αστυνομία να εκτιμήσει πόσο συχνά χρησιμοποιούνταν αυτά τα περάσματα.

Καθένας από τους πληροφορητές/τριες που σήμερα πια είναι νόμιμα εγκατεστημένοι στην περιοχή έχει να μας διηγηθεί πολλές ιστορίες αλληπάλληλων παράνομων διαβάσεων συνόρων και απελάσεων πριν καταφέρει τελικά να αποκτήσει άδεια παραμονής ώστε να μπορεί πλέον να διασχίζει νόμιμα τα σύνορα από το τελωνείο της Κρυσταλλοπηγής. Ένας μάλιστα μας απαρίθμησε πάνω από είκοσι συλλήψεις και απελάσεις καθώς και πέντε φυλακίσεις σε διαφορετικές φυλακές της Ελλάδας

κατά την περίοδο 1993-98.

Η συμβολική διάβαση εθνοτικών ορίων και η διαμόρφωση ταυτότητας συντελούνταν μέσα στην κοινότητα κατά την καθημερινή αλληλεπίδραση. Αυτό που διαπιστώσαμε ήταν ότι η διαμόρφωση εθνοτικής ταυτότητας εξαρτιόνταν από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαμορφώνονταν. Ήταν ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε τις εντάσεις που αναπτύχθηκαν στο είδος αυτό συλλογικής ταυτότητας που διαμορφώνονταν από τους Αλβανούς μετανάστες στην καθημερινότητά τους.

Παρατηρήσαμε ότι συχνά κάποιοι από αυτούς στο πεδίο χαρακτήριζαν κάποιους άλλους ομοεθνείς τους ως λιγότερο “Αλβανούς”. Αυτή η διάκριση η οποία φαίνεται εντελώς παράδοξη για έναν μη Αλβανό παρατηρητή, γίνονταν στην βάση της εθνοτικότητας καθώς αυτοί που χαρακτηρίζονταν ως λιγότερο “Αλβανοί” κατηγορούνταν ότι είχαν γίνει “Έλληνες” είτε γιατί είχαν πολλά χρόνια στην Ελλάδα και είχαν επιτύχει σε μεγάλο βαθμό την ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινότητα, είτε γιατί είχαν παντρευτεί με Έλληνες. Η διάκριση αυτή από μέρους των Αλβανών φαίνεται να υποδηλώνει ενδο-κοινοτικό ανταγωνισμό σε δύο επίπεδα: στο ποιος έχει επιτύχει καλύτερη ενσωμάτωση και στο ποιος διατηρεί καλύτερα την “αλβανικότητά” του. Κατά τη γνώμη μου, και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που έκανα κατά την περίοδο της παρατήρησης, το πρώτο βαραίνει περισσότερο για τους ίδιους καθώς ταυτόχρονα συνεπάγεται επιτυχή διάβαση των συμβολικών ορίων, μεγαλύτερο βαθμό ενσωμάτωσης και καλύτερο βιοτικό επίπεδο, ενώ το δεύτερο είναι συνήθως το αντίτιμο που πρέπει να πληρώσει όποιος πετυ-

χαίνει αυτή την ενσωμάτωση στα μάτια της κοινότητας των ομοεθνών του.

Στο σύνολο τους σχεδόν οι πληροφορητές/τριες επεδίωκαν να ενισχύσουν την θέση τους μέσα στην ελληνική κοινότητα, χτίζοντας μια ταυτότητα αποδεκτή τόσο από την κοινότητα των ομοεθνών τους όσο και των Ελλήνων⁴. Αυτή η διαδικασία βέβαια δεν ήταν καθόλου εύκολη καθώς οι Αλβανοί είχαν θεωρηθεί υπεύθυνοι για την αύξηση της εγκληματικότητας στην περιοχή από την δεκαετία του '90 και ύστερα, γεγονός που δημιούργησε αισθήματα δυσπιστίας και καχυποψίας, καθώς και την ανάπτυξη στερεοτύπων εναντίον τους. Από την πλευρά της η κοινότητα υποδοχής εντατικοποίησε τη διατήρηση των ορίων ως απάντηση στο φαινόμενο αυτό και με τον καιρό η λέξη "Αλβανός" απέκτησε αρνητικές υποδηλώσεις.

Στο πεδίο δεν παρατήρησα καμία περίπτωση κάποιου Αλβανού που να έχει παντρευτεί με Ελληνίδα. Από την άλλη, ο γάμος Αλβανίδων γυναικών με Έλληνες αποτελεί έναν τρόπο διάβασης κοινωνικών ορίων και ενσωμάτωσής τους στην ελληνική κοινότητα και συχνά προκαλεί επικριτικά σχόλια και ανταγωνιστικά αισθήματα από την πλευρά των ομοεθνών τους. Μια νεαρή Αλβανίδα εγκατεστημένη το 2007 ήδη δεκαέξι χρόνια στην Ελλάδα και παντρεμένη με Έλληνα ανέφερε:

«Αυτοί που δεν τα καταφέρνουν να έχουν φίλους Έλληνες και να τους δεχθούν ζηλεύουν εμάς. Υπάρχει μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ των Αλβανών για τις δουλειές. Αυτοί που τα καταφέρνουν καλά τους κατη-

4. Βλέπε σχετικά Β. Καρύδης (2004), Μ. Παύλου (2001).

γορούν οι άλλοι που δεν έχουν καταφέρει να έχουν μόνιμες δουλειές ή να τους δεχτούν οι Έλληνες. Μας κατηγορούν εμάς ότι έχουμε γίνει Έλληνες ενώ εκείνοι είναι Αλβανοί». (Γ35 χρόνων)⁵

Το παραπάνω σχόλιο επιλέχθηκε γιατί αποτυπώνει καθαρά την εθνοτική διάσταση που παίρνει η διαδικασία ενσωμάτωσης των Αλβανών στην ελληνική κοινότητα, όπως επίσης αναδεικνύει με σαφήνεια και την ανταγωνιστική σχέση που προκύπτει μέσα από αυτή η διαδικασία ανάλογα με τον βαθμό ενσωμάτωσης. Η πληροφορήτρια σχολιάζει το ζήτημα της εργασίας και της εθνοτικότητας σε σχέση με τις εθνοτικές ομάδες και τα κοινωνικά τους όρια, ωσάν τα δύο αυτά στοιχεία να προσδίδουν την ιδιότητα του μέλους. Αναφέρεται στην βασική αιτία για την οποία οι Αλβανοί έρχονται στην περιοχή και τονίζει τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των μεταξύ τους σχέσεων στο επίπεδο της εργασίας. Άλλοι πληροφορητές/τριες σχολίασαν επίσης τις αρνητικές συνέπειες που έχει αυτός ο ανταγωνισμός στις οικογενειακές και φιλικές σχέσεις.

2.3. Η γλώσσα ως “όχημα” διάβασης εθνοτικών και πολιτισμικών ορίων

Οι είκοσι Αλβανικές οικογένειες που συμμετείχαν στην έρευνα αυτή βρίσκονταν στην Ελλάδα με διετή άδεια παραμονής με εξαίρεση μια οικογένεια όπου η μητέρα και τα δυο παιδιά της είχαν πάρει την ελληνική ιθαγένεια ως εθνοτικά Έλληνες της Αλβανίας, ενώ ο πατέρας της

5. Όπου «Γ» =Γυναίκα και «Α» = Άνδρας.

οικογένειας είχε πενταετή άδεια παραμονής. Οι άνδρες, ανεξαρτήτου μορφωτικού επιπέδου, εργάζονται κυρίως προσφέροντας υπηρεσίες χαμηλής ειδίκευσης, καθώς επίσης και στον κατασκευαστικό και αγροτικό τομέα. Οι γυναίκες εργάζονται ως καθαρίστριες, καθώς και στη φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων.

Όλοι οι Αλβανοί που συμμετείχαν στην έρευνα αυτή τόνιζαν ότι ενθάρρυναν τα παιδιά τους να μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα και τα έγραφαν συστηματικά στα νηπιαγωγεία ώστε να είναι τα ελληνικά τους σε καλό επίπεδο όταν θα πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο. Τα παιδιά όταν ξεκινούσαν τη φοίτησή τους στο νηπιαγωγείο μιλούσαν ελάχιστα έως καθόλου ελληνικά. Γονείς με παιδιά στην ηλικία αυτή μιλούσαν αποκλειστικά Αλβανικά στο σπίτι. Τα παιδιά τους πολύ σύντομα, μετά την πρώτη χρονιά αύξαιναν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας εις βάρος της αλβανικής. Σε οικογένειες με μεγαλύτερα παιδιά στο δημοτικό ή ακόμα στο γυμνάσιο και το λύκειο, η ελληνική γλώσσα φαινόταν να έχει καταλάβει χώρο από την αλβανική και μέσα στο σπίτι, ειδικότερα όταν δεν υπήρχαν παππούδες και γιαγιάδες στην οικογένεια οι οποίοι μιλούσαν αποκλειστικά και μόνο αλβανικά. Η υποχώρηση της αλβανικής συνέβαινε καθώς τα παιδιά μεγάλωναν και ενσωματώνονταν όλο και περισσότερο στην ελληνική κοινότητα.

Οι Αλβανοί πληροφορητές/τριες στο πεδίο ήταν θετικοί ως προς την γλωσσική αυτή μετατόπιση προς τα ελληνικά. Μάλιστα θεωρούσαν ότι ήταν φυσικό και καλό για την μελλοντική κοινωνική κινητικότητα των παιδιών τους να αποκτήσουν καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας.

Τα παιδιά των Αλβανών μεταναστών των οικογενειών που συμμετείχαν στην έρευνα, δεύτερη γενιά μετανάστες και σχεδόν όλοι τους γεννημένοι στην Ελλάδα, αποκτούσαν πολύ γρήγορα ικανή επάρκεια στην ελληνική γλώσσα και κοινωνικοποιούνταν εύκολα με τους Έλληνες μαθητές και συνομήλικούς τους τόσο μέσα στο σχολείο όσο και έξω από αυτό.

Η διάβαση των κοινωνικών ορίων για τη γενιά αυτή επιτυγχάνονταν φυσικά και σταδιακά καθώς και η διατήρηση ορίων από την άλλη πλευρά αμβλύνονταν με τον χρόνο. Η γλωσσική μετατόπιση γενικά διευκολύνει την διάβαση των κοινωνικών ορίων και φαίνεται ότι αυτό σε συνθήκες μετανάστευσης είναι σημαντικότερο από τη διατήρηση της μητρικής γλώσσας. Η Αλβανική ως μειονοτική γλώσσα, δεν εξασφαλίζει υλική πρόοδο και κοινωνική κινητικότητα και ως εκ τούτου η γλωσσική μετατόπιση, ως μια διαδικασία διάσχισης κοινωνικών ορίων, αποκτά πολιτισμικό περιεχόμενο (Sanders, 2002:329).

Η DeBernardi ισχυρίζεται ότι «η εγκατάλειψη της μειονοτικής γλώσσας χάριν της γλώσσας της πλειονότητας, ενίοτε μπορεί να είναι μια πραγματιστική επιλογή από οικονομική πλευρά», ενώ, από την άλλη πλευρά, η διατήρησή της ειδικότερα χωρίς την υποστήριξη κάποιου φορέα «μπορεί να επισημαίνει εθνοτικές διαφορές σε πολύ-εθνοτικές κοινωνίες» (1994:872-73). Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι αν και η γλώσσα υπήρξε το βασικότερο ενωτικό στοιχείο για τον αλβανικό εθνικισμό και το ζήτημα της γλώσσας έγινε βασικό πολιτικό αίτημα (Misha, 2002:41), οι Αλβανοί μετανάστες δεν επιδεικνύουν καμία αντίσταση στο φαινόμενο της εγκατάλειψης

της μητρικής τους γλώσσας, αντιμετωπίζοντάς το μάλιστα ως μια αναπόφευκτη συνέπεια της μετανάστευσης και ως το αντίτιμο για μια καλύτερη ζωή στην Ελλάδα. Εξάλλου, οι περισσότεροι από τους πληροφορητές/τριές μας θεωρούσαν το ενδεχόμενο του να επιστρέψουν τα παιδιά τους στην Αλβανία απίθανο ενώ για τους ίδιους ελάχιστα πιθανό. Είναι επίσης σημαντικό να αναφερθεί ότι δεν έχουν, ακόμη και τώρα χρόνια μετά την έρευνα αυτή, κάποιο ενδιαφέρον προς την κατεύθυνση ίδρυσης ιδιωτικού Αλβανικού σχολείου, αν και στο νομό Καστοριάς ζούνε πλέον μόνιμα πάνω από 2.500 Αλβανοί μετανάστες.

2.4. Θρησκεία, βάπτισμα, εθνοτικότητα και διάβαση ορίων

Η σχέση των Αλβανών μεταναστών με τη θρησκεία⁶ αλλά και το πως διαχειρίζονται τη θρησκευτικότητά τους παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Οι Αλβανοί στο πεδίο, σχεδόν στο σύνολό τους, άλλαξαν τα ονόματά τους σε ελληνικά, ήδη από το πρώτο καιρό που ήλθαν στην Ελλάδα. Όταν πλέον εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ελλάδα, στην πλειοψηφία τους άρχισαν να βαπτίζουν τα παιδιά τους Χριστιανούς Ορθόδοξους και σε ορισμένες περιπτώσεις να βαπτίζονται και οι ίδιοι. Η πρακτική της αλλαγής ονομάτων είναι συνήθης και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, και οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι συμβαίνει κυρίως για πρακτικούς λόγους. Χαρακτηριστικά, Αλβανός πλη-

6. Σχετικά με το ζήτημα της θρησκείας βλ. G. Kaplani (2002).

ροφορητής στο πεδίο ανέφερε ότι:

«Αλλάζαμε τα ονόματά μας γιατί κανείς δεν μπορούσε να πει τα δικά μας και μπερδεύονταν οι Έλληνες. Οι ίδιοι μας έδιναν ελληνικά ονόματα, αυτοί τα διάλεγαν. Να εμένα με είπαν Πασχάλη, τον αδελφό μου Γιάννη. Ο άλλος αδελφός μας που είναι στην Αθήνα έχει όνομα εύκολο, που είναι και ελληνικό και δεν το άλλαξε και ο τέταρτος αδελφός μας ο Αρτάν κι αυτόν τον έμαθαν εύκολα...».

Οι πρώτης γενιάς μετανάστες συνήθως αρκούνται στην μετονομασία και λίγοι είναι αυτοί που βαφτίστηκαν με τα Χριστιανικά τους ονόματα. Στα παιδιά τους όμως κάποιοι δίνουν κατευθείαν ελληνικά ονόματα μόλις γεννιούνται και αργότερα τα βαφτίζουν, και άλλοι τους δίνουν αρχικά αλβανικά ονόματα και μετά αντιμετωπίζουν το πρόβλημα πώς τα παιδιά θα είναι δηλωμένα με άλλο όνομα στην Αλβανία και βαφτισμένα με άλλο όνομα στην Ελλάδα. Υπάρχουν δε και ορισμένοι που προσπαθούν να βρουν ονόματα που είναι κοινά και στις δύο γλώσσες. Κάποιος πληροφορητής σχολιάζοντας την επιλογή των ονομάτων για τα παιδιά του μας είπε:

«Είχαμε ονομάσει τον [γιό μας] με αλβανικό όνομα και τώρα που θέλουμε να τον βαφτίσουμε έχουμε πρόβλημα. Τι θα γίνει, θα έχει το παιδί άλλο όνομα στην Αλβανία κι άλλο εδώ; Πρέπει ν' αλλάξουμε όλα τα χαρτιά και το διαβατήριο; Γι' αυτό στη κόρη μας μετά δώσαμε κατευθείαν ελληνικό όνομα, ξέραμε την τραγουδίστρια και μας άρεσε αυτό το όνομα».

Η ευκολία με την οποία οι Αλβανοί βαφτίζονται αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο ερμηνεύεται από τη χαλαρή σχέση τους με τη θρησκεία γενικότερα. Οι Αλβανοί μετανάστες, στην πλειοψηφία τους, αυτολογοκρίνονται στο να δηλώσουν το θρήσκευμά τους και γενικά χαρακτηρίζονται από «χαμηλή έως ανύπαρκτη θρησκευτικότητα» (Τσιτσελίκης, 2004:272-274). Η στάση τους αυτή εν μέρει ερμηνεύεται από τον μειωμένο ρόλο που έπαιξε η θρησκεία στη διαμόρφωση του αλβανικού εθνικισμού καθώς οι ηγέτες της αλβανικής επανάστασης θεωρούσαν τις θρησκευτικές διαιρέσεις όχι μόνο παράγοντα έριδας αλλά επίσης όχημα εξωτερικής επιρροής⁷. Αυτό εξηγεί τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του αλβανικού εθνικισμού με Δυτικού και όχι Βαλκανικού τύπου χαρακτηριστικά (Misha, 2002:45). Πολλές εξηγήσεις έχουν δοθεί για την μικρή έως ανύπαρκτη σχέση της θρησκείας με τον αλβανικό εθνικισμό και σύμφωνα με τον Duijzings, ο βασικός λόγος είναι ότι από την αρχή «το αλβανικό εθνικό κίνημα ήλθε αντιμέτωπο με ισχυρές εσωτερικές θρησκευτικές διαιρέσεις, καθότι οι Αλβανοί ασπάζονται τρεις διαφορετικές πίστεις: το Ισλάμ, την Ορθοδοξία και τον Ρωμαιοκαθολικισμό. Εάν προσθέσουμε και τον Μπεχτασισμό⁸ ως μια ξεχωριστή θρησκευτική κοινότητα [...] τότε έχουμε μια τετραπλή θρησκευτική διαίρεση» (2002:60).

Οι Αλβανοί εθνικιστές ισχυρίστηκαν ότι οι θρησκευ-

7. Σχετικά με τον ελληνικό και αλβανικό εθνικισμό βλ. D. Michail, (2008α) και D. Michail, (2008β).

8. Σχετικά με το Μπεχτασισμό στα Βαλκάνια και την Αλβανία βλ. J. K. Birge, (1994), D. Michail, (2008α)

τικές διαφορές έχουν χωρίσει την αλβανική κοινωνία και αποτέλεσαν εμπόδιο στην εθνική ενότητα. Οι Ορθόδοξοι Αλβανοί στο νότο, για παράδειγμα, «υπόκειντο σε μια διαδικασία ελληνοποίησης ενώ οι ορθόδοξοι σουνίτες μουσουλμάνοι αποκαλούνταν “Τούρκοι”». Έτσι κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα έλαβε χώρα μια προσπάθεια ουδετεροποίησης «της πολιτισμικής και πολιτικής κληρονομιάς αυτών των θρησκευτικών παραδόσεων» (Duijzings, 2002:61). Ο “Αλβανισμός” προπαγανδίστηκε ως ένα είδος “κοσμικής θρησκείας” και υπό τον κομμουνισμό έγινε «η πιο ριζοσπαστική προσπάθεια να εξοβελιστεί η θρησκεία από την πολιτική αρένα» όταν ο Enver Hoca «δημιούργησε το πρώτο “άθεο” κράτος στον κόσμο» (Duijzings, 2002:62). Το δόγμα όμως της εθνικής ενότητας ενάντια στην θρησκευτική διαφοροποίηση συχνά αμφισβητείται καθώς έχει καταγραφεί ότι οι τοπικές κοινότητες ενίοτε αναπτύσσουν ισχυρές θρησκευτικές ταυτότητες.

Όπως ήδη ανέφερα, οι περισσότεροι Αλβανοί μετανάστες στο πεδίο επέλεξαν να βαφτίζουν τα παιδιά τους ή/και να βαφτίζονται κι οι ίδιοι Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Επέλεξαν νονούς/ές ανάμεσα στους Έλληνες και προσπαθούσαν να δημιουργήσουν δεσμούς με την ελληνική κοινότητα και να μετατρέψουν τις απρόσωπες σχέσεις σε θεσμικοποιημένες προσωπικές. Ο πνευματικός αυτός δεσμός ερχόταν να γεφυρώσει τις δύο κοινότητες και να ενδυναμώσει την αυτό-εκτίμηση των Αλβανών μεταναστών που μοιραζόμενοι ένα νέο σύστημα αξιών, ακόμα και εις βάρος των δικών τους, τους ενίσχυε το κοινωνικό γόητρο και ενδυνάμωνε την αμοιβαία εμπιστοσύνη και

αποδοχή μέσα στην ελληνική κοινότητα.

Ο Μαί, (2005) παρατηρεί, ότι αυτή η πολύ διαδεδομένη πρακτική στην Ελλάδα, δεν συναντάται στην γειτονική Ιταλία η οποία αποτελεί την δεύτερη, μετά την Ελλάδα, χώρα με τους περισσότερους Αλβανούς μετανάστες. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την αρχική μας υπόθεση ότι οι πρακτικές διάβασης ορίων και η διαμόρφωση ταυτότητας από πλευράς των Αλβανών μεταναστών προσαρμόζονται και αναπτύσσονται σε συνάρτηση με την κοινωνία στην οποία επιδιώκουν να ενσωματωθούν και φυσικά πάντα σύμφωνα με τον τρόπο που οι ίδιοι αντιλαμβάνονται την κοινωνία, ώστε να επιλέξουν και τις πρακτικές διάβασης των ορίων της.

2.5. Διατήρηση ορίων από την κοινότητα υποδοχής

Ενώ η διάβαση ορίων, όπως παρατηρήσαμε, συντελούνταν ως προς τη γλώσσα και τη θρησκεία κυρίως, η διατήρηση ορίων από την άλλη πλευρά, εκφράζονταν ως αντίσταση στην ενσωμάτωση των Αλβανών στην ελληνική κοινότητα αλλά όχι σε ζητήματα γλώσσας και θρησκείας. Η ελληνική κοινότητα στο πεδίο αντίθετα φαινόταν να διατηρεί θετική στάση απέναντι στα ζητήματα αυτά. Η αντίσταση μάλιστα της ελληνικής κοινωνίας γενικά στην κοινωνική αλλαγή που επέφερε η εισροή μεταναστών, όπως έχει καταγραφεί κι από άλλους μελετητές, συχνά εκφράζεται ως πολιτισμική εμμονή ή περιχαράκωση της εθνικής ομοιογένειας. Μια ακραία μορφή της περιχαράκωσης αυτής είναι η πεποίθηση στην πολιτισμική κατω-

τερότητα των Αλβανών. Η στάση των Ελλήνων στο πεδίο ήταν συχνά δηλωτική τέτοιων πεποιθήσεων και οι κοινωνικές επαφές των δυο κοινοτήτων περιορισμένες καθόσον δεν ενθαρρύνονταν από την ελληνική πλευρά.

Επιπλέον, είναι ενδιαφέρον να εξετάσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι εκπαιδευτικές στρατηγικές μπορούν να αντανakλούν αντίσταση στην αποδοχή εθνοτικών και πολιτισμικών διαφορών, ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα ως αντίδραση τη διαδικασία σχηματισμού τοπικής και/ή εθνοτικής ταυτότητας ανάμεσα στους μαθητές. Αυτή η κοινωνική αντίσταση στην Ελλάδα έχει πάρει ποικίλες μορφές. Μια από αυτές εκφράστηκε με εθνικιστικούς όρους στις σχολικές εορτές και παρελάσεις όπου αρκετές φορές έχει αμφισβητηθεί το δικαίωμα των Αλβανών αριστούχων μαθητών να σηκώνουν την ελληνική σημαία⁹.

Ο πολιτισμός του σχολείου ενίοτε δεν συμβαδίζει με τον πολιτισμό της κοινωνίας καθώς πρεσβεύουν αντιφατικά κοινωνικά μοντέλα τα οποία μάλιστα κατά τόπους ενισχύονται από άλλες μορφές τοπικής εξουσίας. Το ζήτημα έχει συχνά πάρει ακραίες μορφές κοινωνικής αντίστασης που εκδηλώθηκαν με εθνικιστική βία κατά των μεταναστών μαθητών και των οικογενειών τους. Το φαινόμενο αυτό κορυφώθηκε το 2000 με την περίπτωση του Αλβανού μαθητή *Odysseus Cenaj* και αποκλιμακώθηκε σταδιακά στα επόμενα χρόνια, ενώ άλλες μορφές αντίστασης και διατήρησης ορίων με εθνικιστικό στερεοτυπικό περιεχόμενο διατηρήθηκαν.

9. Βλ. G. Kaplani & N. Mai, (2005:153-171).

Στο πεδίο αρκετές φορές Αλβανοί πληροφορητές/τριές μου ανέφεραν πολλά περιστατικά όπου στο σχολείο, ειδικά στο δημοτικό, τα παιδιά τους διαμαρτύρονταν ότι οι Έλληνες συμμαθητές τους συχνά τους αποκαλούσαν “Αλβανούς”. Είναι προφανές ότι τα παιδιά αλβανικής καταγωγής προσλαμβάνουν αυτόν τον χαρακτηρισμό αρνητικά όχι γιατί δεν έχουν επίγνωση της διαφορετικότητάς τους, αλλά γιατί αντιλαμβάνονται ότι ο χαρακτηρισμός αποδίδεται με αρνητικό τρόπο και επιθετικό ύφος. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά ελληνικής καταγωγής παρουσιάζονται ως φορείς των αρνητικών στερεοτύπων που οι οικογένειές τους και η ελληνική κοινότητα διατηρεί σε σχέση με τους Αλβανούς. Ένας Αλβανός πατέρας μας ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Ο γιος μου πότε ερχόταν από το σχολείο χαρούμενος πότε λυπημένος. Τον ρωτούσαμε τι έχει και μας έλεγε ότι τα παιδιά τον λένε “Αλβανό”. «Μα Αλβανός είσαι», του λέγαμε εμείς. «Γιατί είμαι Αλβανός, αφού μιλάω ελληνικά», μας έλεγε αυτός. Νόμιζε πως άμα μιλάει ελληνικά γίνεται Έλληνας». (γελώντας)

Η μητέρα ενός κοριτσιού στο δημοτικό μας ανέφερε τα εξής:

«Συχνά την κόρη μας την φώναζαν τα άλλα παιδιά “Αλβανίδα”... σαν βρισιά. Στενοχωριόταν στην αρχή μετά όμως τους απαντούσε: «Ναι είμαι και είμαι περήφανε!». Μια φορά έφερε από την Αλβανία δώρα για τα παιδιά. Τα άλλα παιδιά δέχθηκαν τα δώρα. Και ρούχα όταν ψωνίζει από την Αλβανία το λέει, δεν ντρέπεται».

Οι Αλβανοί μετανάστες στο πεδίο αν και συχνά εξέφραζαν δυσαρέσκεια ως προς τις αντιστάσεις που συναντούσαν στην προσπάθειά τους για ομαλή ενσωμάτωση, επεσήμαναν την πεποίθησή τους ότι αυτό ήταν ένα μεταβατικό στάδιο κι ότι τα παιδιά τους θα είχαν καλύτερες προοπτικές από τους ίδιους στην Ελλάδα. Συχνά παρατηρούσαν τις θετικές αλλαγές που είχαν συντελεστεί τόσο σε θεσμικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο και θεωρούσαν ότι στην Ελλάδα αισθάνονταν ασφαλέστεροι απ' ό τι στην Αλβανία. Εκδήλωναν βέβαια δυσπιστία απέναντι στο κρατικό μηχανισμό αλλά επεσήμαναν ότι εμπιστεύονται το εκπαιδευτικό σύστημα για την κοινωνική κινητικότητα των παιδιών τους.

2.6. Γενικές παρατηρήσεις

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρήθηκε η προσέγγιση των τρόπων διάβασης εθνοτικών και κοινωνικών ορίων από τους Αλβανούς μετανάστες σε σχέση με ζητήματα εκπαίδευσης, γλώσσας και θρησκείας.

Από τη μια μεριά, παρατηρήσαμε ότι οι Αλβανοί μετανάστες διαπραγματεύονταν τη συμμετοχή τους στην κοινότητα σύμφωνα με το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον του τόπου υποδοχής και είχαν αναπτύξει πρακτικές και στρατηγικές διάβασης ορίων, τέτοιες που πίστευαν ότι άρμοζαν στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον της κοινότητας στην οποία επεδίωκαν να ενσωματωθούν. Οι μεταναστευτικές ταυτότητες γίνονταν κατανοητές στο επίπεδο της καθημερινής αλληλεπίδρασης και είχαν νόημα μόνο μέσα στη συγκεκρι-

μένη κοινότητα και σε μια συγκεκριμένη κοινωνική συγκυρία. Οι γονείς ενθάρρυναν τα παιδιά τους να μάθουν την ελληνική γλώσσα και μέσω της αλλαγής ονομάτων και της βάπτισης επεδίωκαν την γρηγορότερη κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα.

Από την άλλη, με τον καιρό, η ελληνική κοινότητα φαινόταν να αμβλύνει τη διατήρηση των κοινωνικών της ορίων, αλλά η αντίσταση ως προς την διάβαση των εθνικών ορίων παρέμενε ακόμα ισχυρή. Τα κοινωνικά όρια παρέμεναν όσο η προσπάθεια για διάβασή τους ήταν μονομερής –ήταν οι Αλβανοί εκείνοι που μάθαιναν Ελληνικά, βαπτίζονταν και υιοθετούσαν σε μεγάλο βαθμό το σύστημα αξιών της χώρας υποδοχής– και συναντούσε αντιστάσεις από την άλλη μεριά. Σε κάθε περίπτωση όμως, η συνεργασία σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο σήμαινε ότι αυτά τα όρια, όπου και όταν προβάλλονταν, ήταν διαπραγματεύσιμα και ως εκ τούτου όχι αδύνατον να ξεπεραστούν.

3

Τυπολογία και φάσεις της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα

Η Brettell αναφέρει ότι κατά την μεταναστευτική εμπειρία, όπου οι κοινωνίες αποστολής και υποδοχής μεταβάλλονται, γεννιέται μια «κουλτούρα της μετανάστευσης» (Brettell, 2003:2· επίσης Massey *et al.* 1993). Έτσι λοιπόν προτείνει μια τυπολογία της μεταναστευτικής διαδικασίας διαχωρίζοντας *micro*, *meso* και *macro* επίπεδο συζήτησης και ισχυρίζεται ότι μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μετανάστευσης θα πρέπει να δώσει έμφαση τόσο στη δομή (structure) όσο και στα δρώντα υποκείμενα (agency). Προτείνει λοιπόν ότι στο *micro*-επίπεδο ο ερευνητής θα πρέπει ν' αναζητάει στρατηγικές και αποφάσεις, στο *meso*-επίπεδο σχεσιακές δομές μέσα στις οποίες λειτουργούν τα άτομα και στο *macro* επίπεδο συμφραζόμενα ζητήματα (contextual issues) (2003:7).

Στο *micro*-επίπεδο η συζήτηση πρέπει να εστιάζεται στο άτομο, ως το βασικό δρων υποκείμενο που ζυγίζει κόστος και όφελος στην απόφασή του να μεταναστεύσει ή όχι. Η κριτική από την πλευρά της ανθρωπολογίας έχει επισημάνει τα κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα που μπορεί να διαμορφώσουν και να επηρεάσουν την απόφαση για μετανάστευση (Brettell, 2003:4). Το *meso*-

επίπεδο συζήτησης αναφέρεται στα νοικοκυριά και τις διευρυμένες οικογένειες και εισηγείται ότι ούτε τα πρώτα, ούτε οι δεύτερες δρουν μεμονωμένα.

Στην μελέτη που θα παρουσιάσουμε στο κεφάλαιο αυτό, η προσέγγιση του ζητήματος της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα κινήθηκε κυρίως στο *micro-* επίπεδο εξετάζοντας τις στρατηγικές και τη λήψη αποφάσεων και στο *meso-*επίπεδο βλέποντας τις σχεσιακές δομές μέσα στις οποίες λειτουργούν οι Αλβανοί μετανάστες. Τοποθετώντας τα άτομα σε σχέση με τις κοινωνικές ομάδες, μπόρεσα να σχηματίσω ακριβέστερη αντίληψη για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των διεθνοποιημένων νοικοκυριών τους (Faist, 1997).

Το “αλβανικό μοντέλο” μετανάστευσης, όπως το περιέγραψαν οι Barjaba & King (2005), ακολουθεί μια δική του τυπολογία, η οποία καθόρισε και την έρευνα πάνω στην ιδιαίτερη φύση αυτής της μεταναστευτικής πορείας και των σχέσεων ανάμεσα στις κοινότητες αποστολής και υποδοχής. Σύμφωνα με αυτήν την τυπολογία, η Αλβανική μετανάστευση κατά την πρώτη φάση της στην δεκαετία του '90, υπήρξε έντονη (με ποσοστά μετανάστευσης πολύ μεγαλύτερα από κάθε άλλη χώρα του ανατολικού μπλοκ), καθοδηγούμενη από οικονομικά κίνητρα (ως μια μορφή “μετανάστευσης της επιβίωσης”), σε μεγάλο βαθμό παράνομη (ιδιαίτερα προς την Ελλάδα), επιδεικνύουσα προ-και-δώθε κινητικότητα (ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας) και τέλος, δυναμική και ιδιαίτερα ταχεία αναπτυσσόμενη (ιδιαίτερα όσον αφορά στους μεταναστευτικούς προορισμούς και τις μεταναστευτικές διαδρομές).

Κατά την δεύτερη δεκαετία της Αλβανικής μετανά-

στευσης, τα χαρακτηριστικά που περιγράφει η τυπολογία των Barjaba & King (2005), άλλαξαν σημαντικά καθώς οι μεταναστευτικές ροές έγιναν πιο σταθερές και πολλοί από τους παράνομους μετανάστες σε Ελλάδα και Ιταλία εν τω μεταξύ νομιμοποιήθηκαν μέσα από προγράμματα νομιμοποίησης και στις δύο χώρες και οργάνωσαν τη ζωή τους στους τόπους προορισμού. Το γεγονός αυτός μείωσε σημαντικά την προ-και-δωθε κινητικότητα, ενώ αυξήθηκαν οι νέοι που μετανάστευσαν για σπουδές ή οι γυναίκες που ακολούθησαν τους συζύγους τους στο εξωτερικό. Έτσι η μετανάστευση εξελίχθηκε ως προς τους λόγους, τις μορφές, την τυπολογία, τις διαδρομές κι όχι μόνο τους προορισμούς (Vullnetari & King, 2011:141).

3.1. Οι φάσεις της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα μέσα από την μελέτη της ροής των εμβασμάτων

Όπως έχει επισημανθεί από μελετητές της Αλβανικής μετανάστευσης (Korovilas, 1999· Piperno, 2005) η οικονομική ανάπτυξη της Αλβανίας οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ροή εμβασμάτων προς τη χώρα από τους Αλβανούς μετανάστες. Τα επίσημα στοιχεία έδειχναν σταθερή αύξηση των εμβασμάτων κατά την πρώτη περίοδο της Αλβανικής μετανάστευσης με μια πτώση που συνδέονταν με την κρίση των “πυραμίδων” το 1997. Κατόπιν η ροή εμβασμάτων σημείωσε πάλι αύξηση φτάνοντας το 2000 τα 531 εκατομμύρια δολάρια, το 2002 τα 632 εκατομμύρια δολάρια και το 2004 το \$1 δισεκατομμύριο δολάρια. (de

Zwager *et al.*, 2005: 21).

Παράλληλα, αλλά και σε συνέχεια της έρευνας για τα πραγματικά και συμβολικά σύνορα/όρια που παρουσίασα στο παραπάνω κεφάλαιο, ασχολήθηκα με στο ζήτημα των εμβασμάτων σε συνάρτηση με τις φάσεις της Αλβανικής μετανάστευσης και τους τρόπους με τους οποίους επένδυναν οι Αλβανοί μετανάστες τα χρήματά τους στην Ελλάδα ή/και στην Αλβανία για μια περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 2005 έως και τον Μάη του 2008 στο ίδιο ερευνητικό πεδίο (Άργος Ορεστικό) και με το ίδιο περίπου δείγμα (Michail, 2009). Παρατήρησα ότι η μέση ετήσια ροή εμβασμάτων στο δείγμα που εξετάστηκε, άλλαζε με τον χρόνο, ακολουθώντας τα στάδια της προσωπικής ανάπτυξης των συμμετεχόντων και τις φάσεις της αλβανικής μετανάστευσης στην περιοχή έρευνας πεδίου.

Για την συζήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας είχα χωρίσει την μέχρι τότε δεκαεπτάχρονη περίοδο (προς το τέλος της έρευνας πεδίου το 2008) της αλβανικής μετανάστευσης σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση ξεκινούσε το 1991, όταν έφτασαν οι πρώτοι Αλβανοί στην περιοχή, μέχρι το 1997 την χρονιά της κρίσης των “πυραμίδων”. Η δεύτερη φάση ξεκινούσε το 1998 και έφτανε μέχρι το 2004, την περίοδο προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας, όπου υπήρχαν μεγάλες δυνατότητες εργασίας για τους μετανάστες. Και τέλος, η τρίτη φάση, ξεκινούσε το 2005, μαζί με το ξεκίνημα της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, και συνεχίζονταν – χωρίς όμως να σταματήσει εκεί– μέχρι την ολοκλήρωση της έρευνας πεδίου για τα εμβάσματα το 2008. Σήμερα, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι η οικονομική κρίση που

κορυφώθηκε τα επόμενα χρόνια και μέχρι την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές (καλοκαίρι 2014), φαίνεται να σήμαινε για αρκετούς το κλείσιμο ενός μεταναστευτικού κύκλου δυόμιση δεκαετιών περίπου με την επιστροφή πολλών οικογενειών πίσω στην Αλβανία.

Κατά την πρώτη φάση της μετανάστευσης (1991-1997), όταν η επιθυμία των περισσότερων Αλβανών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν να δουλέψουν λίγα χρόνια και μετά να επιστρέψουν στην χώρα προέλευσής τους, πολλοί έστελναν μεγάλα χρηματικά ποσά για να στηρίξουν τα μέλη των οικογενειών τους που έμειναν πίσω, καθώς και για να διορθώσουν και να εξοπλίσουν τα πατρικά τους σπίτια. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το μέσο ποσό που στέλνονταν ετησίως ήταν 978 ευρώ. Για τους περισσότερους πληροφορητές/τριες, η πρώτη φάση της Αλβανικής μετανάστευσης συνέπεσε με την περίοδο του κύκλου ζωής τους πριν την δημιουργία οικογένειας. Ζούσαν συντηρητικά και πέρα από τα ποσά που έστελναν στους δικούς τους στην Αλβανία, αποταμίευαν μικρότερα ποσά σχεδιάζοντας να επενδύσουν σε κάποια ιδιωτική επιχείρηση μετά την επιστροφή τους. Πολλοί είχαν επενδύσει τις οικονομίες τους στα παρα-τραπεζικά συστήματα, τις γνωστές “πυραμίδες” και τα έχασαν όλα όταν τα σχήματα αυτά κατέρρευσαν το 1997. Σχολιάζοντας την περίοδο αυτή κάποιοι πληροφορητές ανέφεραν: *«έπρεπε να ξεκινήσουμε πάλι απ’ την αρχή», «είχαμε χάσει ό,τι είχαμε μαζέψει και δεν μπορούσαμε να γυρίσουμε πίσω στην Αλβανία», «τόσοι κόποι χαμένοι σε μια στιγμή», «ντρεπόμασταν να πάμε πίσω πιο φτωχοί απ’ ότι*

όταν ήρθαμε». Έτσι λοιπόν, για πολλούς τα σχέδια επιστροφής ματαιώθηκαν. Στο μεταξύ, το κόστος ζωής στην Ελλάδα ανέβηκε πολύ μέχρι που έφτασε σε δραματικά επίπεδα με την είσοδο της χώρας στο ευρώ το 2000, κι έτσι πια η δυνατότητά τους να αποταμιεύουν ήταν πολύ πιο περιορισμένη από πριν. Όπως ανέφερε κάποιος πληροφορητής: *«Είμασταν πολύ καλά με τη δραχμή, μαζέψαμε πολλά λεφτά. Μετά, με το ευρώ τα πράγματα ήταν πολύ δύσκολα»*. Το 1995, όπως αναφέρουν οι Mancellari, Papapanagos, & Sanfey (1996), το μέσο ημερομίσθιο για χειρονακτική εργασία στην Ελλάδα ήταν το μισό από το μέσο αντίστοιχο μισθό στην Αλβανία. Οι πληροφορητές/τριές μου ανέφεραν ότι οι συνταξιούχοι στην Αλβανία έπαιρναν 50-60 ευρώ μηνιαίως, δηλαδή λιγότερο από ένα διπλό μέσο ημερομίσθιο στην Ελλάδα. Στην περιοχή πεδίου την περίοδο εκείνη τα ημερομίσθια κυμαίνονταν από 25-50 ευρώ, αν και μερικοί πληροφορητές/τριες ανέφεραν ότι πολύ συχνά το οικογενειακό ημερήσιο εισόδημα έφτανε μέχρι και τα 70 ευρώ. Παρόλα αυτά, κατά τον βαρύ και μακρύ σε διάρκεια χειμώνα στην περιοχή, όταν οι κατασκευαστικές δραστηριότητες περιορίζονταν και οι καλλιεργητικές δραστηριότητες δεν υπήρχαν, το ημερήσιο οικογενειακό εισόδημα έπεφτε σημαντικά. Αυτή την περίοδο η συνεισφορά της γυναικείας εργασίας ήταν εξαιρετικά σημαντική. Κατά προσέγγιση μια γυναίκα με μερική απασχόληση μπορούσε να συνεισφέρει έως και το 30% του οικογενειακού εισοδήματος.

Κατά την δεύτερη φάση της μετανάστευσης (1998-2004) τα χρηματικά ποσά που εμβάζονταν μειώθηκαν αισθητά (μέσος όρος 620 ευρώ ετησίως). Τα δεδομένα

της έρευνας αποκάλυψαν ότι τα ποσά που εμβάζονταν κατά την περίοδο αυτή ανέρχονταν στο 48% των συνολικών εισοδημάτων των νοικοκυριών των μεταναστών. Η κρίση των “πυραμίδων” έκανε τους περισσότερους να χάσουν την εμπιστοσύνη τους στο Αλβανικό τραπεζικό σύστημα, αλλά και στο οικονομικό και παραγωγικό περιβάλλον της Αλβανίας γενικότερα. Τα σχέδιά τους για επενδύσεις άλλαξαν και σχεδόν στο σύνολό τους οι πληροφορητές/τριές μου άνοιξαν λογαριασμούς σε ελληνικές τράπεζες και κατέθεταν εκεί τις αποταμιεύσεις τους. Ελάχιστοι από αυτούς επανέκτησαν την εμπιστοσύνη τους στο τραπεζικό Αλβανικό σύστημα.

Η δεύτερη αυτή φάση της μετανάστευσης συνέπεσε με την περίοδο κατά την οποία οι μισοί περίπου έφτιαζαν τις δικές τους οικογένειες. Επίσης συνέπεσε με το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης της Ελληνικής κυβέρνησης που έγινε το 1998 με σκοπό να ελέγξει την παράνομη μετανάστευση στην Ελλάδα¹⁰. Πολλοί μου ανέφεραν ότι αυτό το πρόγραμμα έδωσε τη δυνατότητα σε όσους δεν ήταν δηλωμένοι να δηλωθούν και να αποκτήσουν την Λευκή Κάρτα της προσωρινής παραμονής χωρίς να πληρώσουν. Έτσι, προσωπικές προτεραιότητες τους έκαναν να μειώσουν ακόμα περισσότερο τα εμβάσματα και σε αυτή τη φάση πάνω από τους μισούς αποφάσισαν να φέρουν τα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειάς τους από την Αλβανία στην Ελλάδα.

Η επανένωση με συζύγους και παιδιά ήταν σχετικά

10. Προεδρικό Διάταγμα 358/1997 και 359/1997 σε εφαρμογή του νόμου 1975/1991.

εύκολη εφόσον οι άνδρες μετανάστες βρίσκονταν νόμιμα στην Ελλάδα για τουλάχιστον δύο χρόνια, είχαν σταθερό ετήσιο εισόδημα τουλάχιστον τόσο υψηλό όσο του ανειδίκευτου εργάτη και κοινωνική ασφάλεια. Ήταν πολύ δύσκολο όμως για τους ηλικιωμένους γονείς τους να έλθουν και να εγκατασταθούν μόνιμα στην Ελλάδα, καθότι ο νόμος παρέχει άδειες παραμονής μόνο σε «οικονομικά ανεξάρτητα άτομα» και κάτω από ορισμένες συνθήκες¹¹. Αυτές οι συνθήκες έχουν οικονομικό χαρακτήρα και ορίζονται σε Προεδρικό Διάταγμα το οποίο αναφέρει ότι ο αιτών/ούσα άδεια παραμονής θα πρέπει να αποδείξει ότι έχει προσωπικό εισόδημα (π.χ. σύνταξη) ικανό να τον συντηρήσει στην Ελλάδα¹². Μέχρι και την ολοκλήρωση της έρευνας το 2008, το μηνιαίο πόσο που είχε οριστεί από τον νόμο ως προϋπόθεση για την έκδοση άδειας παραμονής σε ηλικιωμένα μη εργαζόμενα στην Ελλάδα άτομα ήταν 2.000 ευρώ, ποσό που ξεπερνούσε κατά πολύ το ετήσιο εισόδημα ενός συνταξιούχου στην Αλβανία.

Καθώς αυτοί οι περιορισμοί ήταν πολύ σκληροί και οικονομικά μη ρεαλιστικοί για την πλειοψηφία των Αλβανών, πολλές από τις οικογένειες που συμμετείχαν στην έρευνα, (συγκεκριμένα 10 από τις 25) είχαν φέρει τα ε-

11. Νόμος 3386/2005 (ΦΕΚ. Α'212) συμπληρώνεται από τον Νόμο 3448/2006 (ΦΕΚ Α' 57)· Νόμος 3536/2007 (ΦΕΚ Α' 42)· Νόμος 3613/2007 (ΦΕΚ Α' 263), Άρθρο 36, Παράγραφος 1 και άρθρο 90, Παράγραφος 2.

12. Κοινή Υπουργική Απόφαση 4415/17-03-06, (ΦΕΚ. 398 Β') των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Εξωτερικών, Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, Οικονομίας και Οικονομικών, Παιδείας και Θρησκευμάτων.

ξαρτώμενα ηλικιωμένα μέλη της οικογένειάς τους στην Ελλάδα παράνομα. Οι υπόλοιπες οικογένειες είχαν αφήσει τους ηλικιωμένους πίσω στην Αλβανία και τους βοηθούσαν με εμβάσματα. Αυτό αποτελούσε ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια που έθετε η ελληνική μεταναστευτική πολιτική και το οποίο οι μετανάστες τόνιζαν ως εξαιρετικά σημαντικό για την κοινωνική τους ενσωμάτωση. Επεσήμαναν ότι το να έχουν τους ηλικιωμένους γονείς τους μόνους πίσω στην Αλβανία τους δημιουργούσε ανησυχία και τους ανάγκαζε να κάνουν επιπλέον ταξίδια στην Αλβανία, πράγμα που δεν ήταν εύκολο λόγω των εργασιακών τους υποχρεώσεων στην Ελλάδα.

Πολλοί πληροφορητές/τριες τόνισαν ότι αυτό το ζήτημα αποτελούσε άδικη μεταχείριση εις βάρος τους εκ μέρους του ελληνικού κράτους έχοντας ζήσει τόσα χρόνια νόμιμα στην Ελλάδα κι έχοντας συμβάλλει με την εργασία τους στην ελληνική οικονομία. Υποστήριζαν ότι η κοινωνική ενσωμάτωση γι' αυτούς δεν μπορούσε να επιτευχθεί όσο εφαρμόζονταν τέτοιες πολιτικές και ότι η φροντίδα των ηλικιωμένων αποτελούσε μια ηθική υποχρέωση την οποία δεν τους επιτρεπόταν να εκπληρώσουν σωστά.

Κατά την τρίτη φάση της αλβανικής μετανάστευσης (2005-2008) σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, το μέσο χρηματικό ποσό που εμβάζονταν ετησίως ήταν αρκετά χαμηλότερο από τις προηγούμενες φάσεις και κυμαίνονταν στα 344 ευρώ, ενώ περίπου το 40% των πληροφορητών είχε σταματήσει εντελώς να στέλνει εμβάσματα. Η σχέση των μεταναστών με τον τόπο προέλευσης σε σχέση με τη ροή εμβασμάτων φαίνεται να υποχω-

ρεί και να είναι αντιστρόφως ανάλογη με τα χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα.

Κατά τη διάρκεια και των τριών φάσεων που ανέφερα, οι Αλβανοί μετανάστες έστελναν χρήματα στην Αλβανία είτε προσωπικά είτε –πιο σπάνια– με συγγενείς και συμπατριώτες. Οι τραπεζικές συναλλαγές και τα ταχυδρομικά εμβάσματα χρησιμοποιούνταν μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις. Οι πληροφορητές/τριες ανέφεραν ότι προτιμούσαν τα ανεπίσημα κανάλια αποστολής χρημάτων καθώς ήταν οικονομικότερα. Εξάλλου, η εγγύτητα με την Αλβανία έδινε τη δυνατότητα συχνών επισκέψεων στους τόπους προέλευσης. Η πλειοψηφία τους, όπως προανέφερα, προέρχονταν από περιοχές της νότιας Αλβανίας και μάλιστα πολύ κοντά στα σύνορα. Οι επισκέψεις τους κυμαίνονταν από τρεις έως έξι το χρόνο και πραγματοποιούνταν με κάθε αφορμή όπως διακοπές, γάμοι, κηδείες, ανέγερση ή επισκευή κάποιας κατοικίας, αλλά και άλλες επιχειρηματικές ή επαγγελματικές δραστηριότητες. Στις περιπτώσεις των κοινωνικών υποχρεώσεων ή των διακοπών ταξίδευαν οικογενειακά. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις πήγαιναν μόνο οι άνδρες ενώ οι γυναίκες έμεναν πίσω για να φροντίζουν τα παιδιά που πήγαιναν σχολείο αλλά και για να μην χαθούν διπλά μεροκάματα. Σε καμία περίπτωση οι επισκέψεις στην Αλβανία δεν γίνονταν σε βάρος των σχολικών υποχρεώσεων των παιδιών ή των εργασιακών υποχρεώσεων των γονέων.

3.2. Επενδυτικές κεφαλαιακές και μη κεφαλαιακές δραστηριότητες σε Αλβανία και Ελλάδα πριν την οικονομική κρίση

Καθώς η σχέση με τους τόπους προέλευσης στη βάση της αποστολής εμβασμάτων για την στήριξη των εξαρτημένων μελών της οικογένειας σταδιακά αδυνατίζει, αντιστρόφως ανάλογα η σχέση αυτή στη βάση των επενδύσεων σε ακίνητη περιουσία συνεχώς δυναμώνει. Περίπου οι μισοί πληροφορητές/τριες στην έρευνα αυτή που αφορούσε τις μεταναστευτικές φάσεις και τις κεφαλαιακές ή/και μη επενδύσεις, δήλωσαν ότι επένδυσαν μέρος των χρημάτων που έστελναν στην Αλβανία στην επισκευή και τον εξοπλισμό παλιών σπιτιών ή στην κατασκευή και την αγορά νέων.

Η αγορά γης ή κατοικίας στην ελληνική παραμεθόριο απαγορεύεται δια νόμου σε μη μέλη της Ε.Ε. Υπάρχει μια εξαίρεση για τους εθνοτικά έλληνες πολίτες άλλων χωρών, όπως και για τους παλιννοστούντες εθνοτικά έλληνες¹³. Ανάμεσα στα ποικίλα οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια ως προς την ενσωμάτωση των μεταναστών από την ελληνική πολιτεία, η απαγόρευση στις επενδύσεις σε ακίνητη περιουσία στις παραμεθόριες περιοχές, κατατάσσεται από όλους τους πληροφορητές/τριες στην έρευνα αυτή για τις επενδύσεις ως το πιο σοβαρό εμπόδιο στην ενσωμάτωση και την ευημερία τους στην ελληνική κοινωνία. Ένας από τους πληροφορητές/τριες σχολίασε:

13. Νόμος 3250/3-9-1924, Άρθρο 4· Νόμος 1892/1990, Άρθρα 24, 25, 26.

«Αν μπορούσα ν' αγοράσω σπίτι εδώ, σίγουρα θα το έκανα. Θα ήταν καλό για τα παιδιά μου. Τα παιδιά μου, δεν νομίζω, να παν να ζήσουν στην Αλβανία. Δεν θέλουν. Αγόρασα ένα σπίτι στα Τίρανα αλλά θα προτιμούσα να έχω ένα εδώ. Το σπίτι είναι η βάση. Χωρίς σπίτι κάποιος δεν είναι ασφαλής». (Α45 χρόνων)

Καθώς λοιπόν η αγορά ακίνητης περιουσίας στην παραμεθόριο είναι αδύνατη για τους αλβανούς μετανάστες, επιλέγουν να επενδύουν σε ακίνητη περιουσία στην Αλβανία, ως μια προσπάθεια να δημιουργήσουν κάποια οικονομική βάση για τα παιδιά τους ή με την προοπτική της μελλοντικής επιστροφής, προσωρινής- για διακοπές- ή μόνιμης σε μεγάλη ηλικία. Πολλοί ανέφεραν ότι ένα σπίτι αποτελεί τη βάση της οικογενειακής ανάπτυξης και της οικονομικής ασφάλειας και δήλωσαν με έμφαση ότι το να τους στερεί η ελληνική πολιτεία τη δυνατότητα να αποκτήσουν γη ή κατοικία στην περιοχή που ζουν, αποτελεί σοβαρό εμπόδιο στην οικογενειακή τους ευημερία και την κοινωνική τους ενσωμάτωση.

Επίσης ανέφεραν ότι το αλβανικό κράτος θα μπορούσε να προσελκύσει το ενδιαφέρον των μεταναστών να επενδύσουν στην Αλβανία, εφαρμόζοντας πολιτικές που θα ενθάρρυναν μακροπρόθεσμα την ανάπτυξη. Πρότειναν δε ότι αυτό θα επιτυγχάνονταν με την ενθάρρυνση καταθέσεων και επενδύσεων στην Αλβανία, την εξασφάλιση των δημόσιων υπηρεσιών καθώς και περιορίζοντας τα γραφειοκρατικά εμπόδια και διασφαλίζοντας ιδιοκτησιακά δικαιώματα μέσω ρυθμιστικών μέτρων. Τα ποιοτικά δεδομένα της έρευνας αποκάλυψαν ότι πολλοί

πληροφορητές/τριες θα επένδυναν τις οικονομίες τους στην Αλβανία αν το οικονομικό και επενδυτικό περιβάλλον ήταν καλύτερο.

Ανάμεσα σε αυτούς που εργάζονταν στον κατασκευαστικό τομέα, πολλοί επεσήμαναν ότι αυτό το είδος δουλειάς είναι ιδιαίτερα κοπιαστικό σωματικά και ότι θα επιθυμούσαν να άνοιγαν μια δική τους ιδιωτική επιχείρηση (π.χ. ταβέρνα, καφενείο, εστιατόριο) στην Αλβανία με τα χρήματα που εξοικονόμησαν δουλεύοντας στην Ελλάδα. Μάλιστα δύο από τους πληροφορητές/τριες ήδη το είχαν κάνει αυτό. Ο ένας άνοιξε πρατήριο καυσίμων κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα της Κρυσταλλοπηγής και ο άλλος ήταν μέτοχος σε μια ιδιωτική κλινική με Έλληνες και Αλβανούς εταίρους στην Κορυτσά. Στα επόμενα χρόνια –ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα της κρίσης στην Ελλάδα– αυτού του είδους οι επιχειρήσεις πλήθυναν καθώς όσοι επέστρεφαν με κάποια χρήματα τα επένδυναν στον ιδιωτικό τομέα.

Σχεδόν όλοι οι πληροφορητές/τριες ανέφεραν ότι διατηρούσαν λογαριασμούς καταθέσεων σε ελληνικές τράπεζες ενώ απέφευγαν να επενδύουν στην αγορά γης στην Αλβανία, λόγω του ασαφούς ιδιοκτησιακού καθεστώτος που υπήρχε, ιδιαίτερα μετά την αναδιανομή γης που έγινε το 1991, η οποία δημιούργησε πολλαπλούς ιδιοκτήτες (παλιούς και νέους) των ίδιων ιδιοκτησιών. Όσοι επένδυσαν σε νέες κατοικίες επέλεγαν πόλεις όπως Κορυτσά (Korçë), Τίρανα (Tirana), Μπίλιστα (Bilist), και Φίερι (Fier). Οι υπόλοιποι ανακαίνισαν τις πατρικές κατοικίες κυρίως σε αγροτικές περιοχές της Αλβανίας.

Οι επενδύσεις αυτές ενίσχυαν το γόητρο του μετανά-

στη στον τόπο προέλευσής του, καθώς ήταν η υλική απόδειξη ευημερίας και επιτυχίας στον τόπο μετανάστευσης. Επιπλέον το γόητρο και η κοινωνική του θέση (social status) ενισχύονταν και από την γενναιοδωρία που επέδεικνε μέσω της αποστολής εμβασμάτων αλλά και μέσω δώρων και παροχών προς την οικογένεια και τους συγγενείς του στην Αλβανία.

Ο επιτυχημένος μετανάστης θα έπρεπε επίσης να επιδεικνύει τον πλούτο και την ευημερία του μέσω υλικών επιτευγμάτων. Το “φτιάξιμο” λοιπόν ενός σπιτιού στην Αλβανία ήταν ένας τρόπος διατήρησης των δεσμών με τον τόπο καταγωγής αλλά επιπλέον ένας καλός λόγος, όπως αναφέρει ο Dalakoglou, για να στέλνουν χρήματα σε συγγενείς που ζούσαν στην Αλβανία και να αισθάνονται ότι έτσι τους φροντίζουν (2010:766), διατηρώντας παράλληλα την προοπτική της επιστροφής ανοιχτή.

Πέρα από αυτόν τον σκοπό, όπως αναφέρουν οι King και Vullnetari, «συχνά οι μετανάστες υποβάλλονται σε πολλές θυσίες όσο βρίσκονταν στο εξωτερικό –όπου συχνά τοποθετούνται στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα των κοινωνιών υποδοχής, κάνοντας τις λιγότερο εξειδικευμένες δουλειές αντιμετωπίζοντας παράλληλα και κοινωνικό αποκλεισμό– με σκοπό να αποκτήσουν ή να κερδίσουν υψηλότερη κοινωνική θέση στις κοινωνίες αποστολής» (2011:127). Στο ίδιο πνεύμα ο Hemming (2009) σχολιάζει ότι οι μετανάστες επιδεικνύουν πλούτο με σκοπό να εξισορροπήσουν την πραγματικότητα της ζωής τους στον τόπο υποδοχής και να δημιουργήσουν μια “δι-ογκωμένη” πραγματικότητα για τους εαυτούς τους στην χώρα καταγωγής που τους προσδίδει κοινωνικό status

και γόητρο.

Η οικονομική κρίση κατέστησε αυτές τις επενδύσεις μη εφικτές και η ροή των χρημάτων, μέρος των οποίων προορίζονταν για την οικονομική στήριξη ηλικιωμένων στενών συγγενών, σταμάτησε ή μειώθηκε. Η κρίση ανάγκασε πολλούς μετανάστες να επιστρέψουν και να επενδύσουν τις οικονομίες τους στην Αλβανία, παρά να παρατείνουν την παραμονή τους στην Ελλάδα. Ένας πληροφορητής ανέφερε τα εξής:

«Οι περισσότεροι από τους μετανάστες που γνωρίζω –αν όχι όλοι- έχουν φτιάξει ένα σπίτι στην Αλβανία. Στο χωριό μου τώρα δεν μπορείς να βρεις σπίτι ν' αγοράσεις. Έχουν πουληθεί όλα. Εγώ αγόρασα το δικό μου 6.000 ευρώ πριν τρία χρόνια [2009] και θα μπορούσα να το πουλήσω 20.000 ευρώ τώρα [2012]. Υπάρχουν άνθρωποι [Αλβανοί μετανάστες] που είχαν μαζέψει λεφτά εδώ στην Ελλάδα όλα αυτά τα χρόνια και τώρα γυρίζουν πίσω γιατί δεν έχουν δουλειά. Αυτοί αγόρασαν όλα τα σπίτια στο χωριό μου αλλά επίσης και στο Φιέρι και σε άλλα μέρη. Έτσι ανέβηκαν οι τιμές. Αυτοί που δεν τελείωσαν τα σπίτια τους και δεν έχουν οικονομίες έχουν πρόβλημα τώρα. Δεν φεύγουν τουλάχιστον πριν λήξει η άδεια παραμονής, ελπίζουν να κάνουν κάτι. Δεν έχει δουλειές και δεν μπορούμε να μαζέψουμε καθόλου λεφτά να στείλουμε πίσω. Με ζόρι τα καταφέρνουμε». (Α42 χρόνων)

3.3. Διεθνοποιημένες επενδυτικές δραστηριότητες και η προοπτική της επιστροφής

Οι κεφαλαιακές επενδυτικές στρατηγικές των μεταναστών είχαν συχνά διεθνοποιημένο χαρακτήρα καθώς ένας σημαντικός αριθμός αυτών που συμμετείχαν στην έρευνα, δημιουργούσαν βάσεις προσωπικής και οικογενειακής ανάπτυξης και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και στις δύο χώρες, ενώ παράλληλα έβλεπαν τους εαυτούς τους ως τους διαμεσολαβητές για την ανάπτυξη οικονομικής συνεργασίας ανάμεσα στις δύο χώρες. Συχνά, εθνοτικοί επιχειρηματίες με διεθνοποιημένες δραστηριότητες σε Ελλάδα και Αλβανία, πρόσφεραν εργασιακές ευκαιρίες σε νεοαφιχθέντες μετανάστες και αποτελούσαν την αναδυόμενη μεσαία τάξη του μεταναστευτικού πληθυσμού. Επιθυμούσαν να λειτουργούν ως σύνδεσμοι σε μια τέτοια διαδικασία και αυτός ο ρόλος τους παρείχε το πλεονέκτημα να διαπραγματεύονται με συνεργάτες και στις δύο χώρες. Μερικοί ανέφεραν ότι οι επενδύσεις και στις δύο χώρες ήταν μια καλή στρατηγική εφόσον δεν είχαν συγκεκριμένα σχέδια επιστροφής και τα παιδιά τους ειδικά τα μεγαλύτερα ήταν αρνητικά στην προοπτική της επιστροφής στην Αλβανία. Επιπλέον, η μεταναστευτική εμπειρία σε μια ευρωπαϊκή χώρα τους έκανε να αισθάνονται ασφαλέστεροι τόσο σε σχέση με τις επενδυτικές επιλογές, όσο και με τις συναλλαγές τους με τράπεζες και κρατικές υπηρεσίες σε Ελλάδα και Αλβανία.

Μέχρι το 2008 πάνω από τους μισούς πληροφορητές/τριες δεν έβλεπαν την προοπτική της επιστροφής καθόλου πιθανή, ενώ ένα μικρότερο μέρος θα επέστρεφε

κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες. Αν και οι περισσότεροι μας είπαν ότι δεν είχαν κάνει σχέδια επιστροφής μέχρι τότε, τα ποιοτικά στοιχεία της έρευνας αποκάλυψαν ότι για τους μετανάστες πρώτης γενιάς η επιστροφή διαφαινόταν ως πιθανή προοπτική στο μέλλον, ίσως μετά την συνταξιοδότηση, ενώ αυτό φαινόταν εντελώς απίθανο για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς.

Οι προοπτικές της επιστροφής είχαν και έμφυλα χαρακτηριστικά: οι γυναίκες συχνά δήλωναν ότι δεν ήθελαν να επιστρέψουν στην Αλβανία και δεν συμφωνούσαν με τα σχέδια των συζύγων τους για επιστροφή. Οι γυναίκες έλεγαν ότι από την στιγμή που τα παιδιά τους πιθανότατα θα έμεναν στην Ελλάδα, κι αυτές προτιμούσαν να μείνουν κοντά τους από το να επέστρεφαν στην Αλβανία και να περνούσαν την τρίτη ηλικία χωρίς την φροντίδα των παιδιών τους.

Οι γυναίκες επίσης τόνιζαν ότι η θέση της γυναίκας στην Αλβανία δεν ήταν καλή και εκδήλωναν αποστροφή προς τις αγροτικές ασχολίες και τις γενικότερες συνθήκες ζωής ιδιαίτερα στα χωριά. Μια μάλιστα γυναίκα το εξέφρασε ως εξής: *«μάθαμε διαφορετικά τώρα και είναι δύσκολο να επιστρέψουμε [...] οι άνθρωποι στα χωριά είναι τόσο πίσω [...] παλιά μυαλά, παλιές συνήθειες. Επίσης τα παιδιά μας αισθάνονται σαν ξένοι εκεί»*.

Το ζήτημα της επιστροφής θα το σχολιάσουμε διεξοδικότερα αμέσως παρακάτω σε σχέση και με τις μη κεφαλαιακές επενδυτικές στρατηγικές για κοινωνική ενσωμάτωση στην Ελλάδα, όπου τα σχέδια των μεταναστών φαινόταν προσανατολισμένα στο να μείνουν στην Ελλάδα πάρα να επιστρέψουν στην Αλβανία τουλάχιστον

πριν από το χτύπημα της οικονομικής κρίσης.

3.4. Μη κεφαλαιακές επενδύσεις στην Ελλάδα: εκπαίδευση και γλωσσική επιλογή

Οι άνδρες των αλβανικών οικογενειών που συμμετείχαν στην έρευνα για τις επενδύσεις και τα εμπόσματα, είχαν άδειες παραμονής μακράς διάρκειας. Σύμφωνα με προεδρικό διάταγμα του 2007¹⁴ όλοι οι μετανάστες που μέχρι το 2008 είχαν συμπληρώσει δέκα (10) χρόνια νόμιμης παραμονής στην Ελλάδα, είχαν το δικαίωμα να κάνουν αίτηση για άδεια παραμονής μακράς διάρκειας. Και οι 25 πληροφορητές/τριες στην έρευνα αυτή, ανήκαν σε αυτήν την κατηγορία και είχαν αιτηθεί τέτοιου τύπου άδειας. Παρόλα αυτά, το καθεστώς παραμονής μπορεί να διέφερε για τα διάφορα μέλη μέσα στην ίδια οικογένεια. Οι περισσότερες σύζυγοι των πληροφορητών είχαν διετείς άδειες παραμονής, ενώ τα παιδιά τους είχαν άδεια παραμονής μόνο μέχρι να συμπληρώσουν το 18^ο έτος της ηλικίας τους.

Κατά το σχολικό έτος 2007-2008, ο συνολικός αριθμός των παιδιών αλβανών μεταναστών στα νηπιαγωγεία στην περιοχή έρευνας πεδίου ήταν 15, στα δημοτικά 57 και στα γυμνάσια και λύκεια 45. Το δείγμα περιελάμβανε 12 παιδιά που φοιτούσαν σε νηπιαγωγεία, 13 σε δημοτικά και 18 σε γυμνάσια και λύκεια, που αποτελούσαν αντίστοιχα το 80%, το 23% και το 40% του συνολικού α-

14. Προεδρικό Διάταγμα 1373 του 2007, άρθρο 91, παράγραφος 2.

ριθμού παιδιών στις αντίστοιχες κατηγορίες.

Οι πληροφορίες σχετικά με τα παιδιά προέρχονταν κυρίως από τους γονείς τους αλλά και από την δική μου παρατήρηση και επαφή με τα παιδιά στο πεδίο. Κάτι που ίσχυε για όλα τα παιδιά ήταν ότι με την είσοδό τους στην προσχολική εκπαίδευση, η γλωσσική τους ικανότητα στα ελληνικά ήταν εξαιρετικά χαμηλή έως ανύπαρκτη, καθώς όλοι οι αλβανοί γονείς με παιδιά σε αυτήν την ηλικία μιλούσαν σχεδόν πάντα μόνο Αλβανικά στο σπίτι. Με την πάροδο του χρόνου, ενώ τα παιδιά μεγάλωναν και πήγαιναν σχολείο, άρχιζαν σταδιακά να αυξάνουν την χρήση της ελληνικής γλώσσας και να μειώνουν τη χρήση της Αλβανικής μέσα στο σπίτι.

Τα παιδιά δεύτερης γενιάς του δείγματος, σχεδόν όλα γεννημένα στην Ελλάδα, αποκτούσαν πολύ εύκολα καλή γλωσσική ικανότητα της ελληνικής και κοινωνικοποιούνταν σχετικά άνετα με τους έλληνες μαθητές. Έτσι ήταν πιο εύκολο γι' αυτά να αναπτύξουν σχέσεις με την ελληνική κοινότητα από ότι για τους γονείς τους. Οι Αλβανοί γονείς θεωρούσαν προτεραιότητα τα παιδιά τους να μάθουν γρήγορα την ελληνική γλώσσα και τους ενθάρρυναν να μελετήσουν εντατικά. Οι δάσκαλοι συχνά σχολίαζαν θετικά τις προσπάθειες των παιδιών στο σχολείο. Από την άλλη, συχνά οι Αλβανοί γονείς στο πεδίο διαμαρτύρονταν ότι τα παιδιά τους δεν ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα να διατηρήσουν την μητρική τους γλώσσα και απέφευγαν να τη χρησιμοποιούν ακόμα και στο σπίτι. Αυτοί/ες ήταν συνήθως μαθητές/τριες που είχαν ομαλή πορεία στο σχολείο και επιθυμούσαν να προχωρήσουν σε πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα, είχαν φίλους/ες Έλ-

ληνες/ίδες μαθητές/τριες και οι γλωσσικές τους επιλογές προς την ελληνική ενθαρρύνονταν από την γενικότερη στάση των γονέων τους προς την ελληνική εκπαίδευση και γλώσσα γενικότερα. Οι οικογένειες που παρουσίαζαν γλωσσική μετατόπιση προς την ελληνική γλώσσα καθώς τα παιδιά τους μεγάλωναν, ήταν συνήθως οι οικογένειες που δεν είχαν ηλικιωμένους (παππούδες και γιαγιάδες) να ζουν μαζί τους. Σε αντίθετη περίπτωση - οικογένειες με ηλικιωμένους- η χρήση της αλβανικής ήταν συχνότερη, καθότι τα άτομα αυτά δεν γνώριζαν ελληνικά. Παρόλα αυτά όμως, εντόπισα αρκετές περιπτώσεις σε τέτοιες οικογένειες όπου παιδιά ηλικίας 6-12 χρόνων και έφηβοι επέμεναν στη χρήση της ελληνικής όταν απευθύνονταν στους γονείς τους και της αλβανικής όταν απευθύνονταν στους παππούδες/γιαγιάδες τους.

Κανένα από τα παιδιά του δείγματος δεν διδάσκονταν την αλβανική γλώσσα με οργανωμένο τρόπο. Κάποιοι γονείς δίδασκαν στα παιδιά τους λίγα στοιχεία της γλώσσας αλλά με τρόπο ευκαιριακό κι όχι συστηματικό. Καθώς η κοινωνική κινητικότητα εξαρτιόταν αποκλειστικά και μόνο από την επάρκεια στην πλειονοτική γλώσσα, η γλωσσική μετατόπιση ήταν αναμενόμενη. Ο Gogonas επισημαίνει ότι η ελληνική εκπαίδευση δεν στοχεύει στο να προετοιμάσει τα παιδιά για να ζήσουν σε πολυπολιτισμικό κοινωνικό περιβάλλον. [Αντίθετα] το σχολείο μέσα από εθνοκεντρικό διδακτικό υλικό και εθνικές επετειακές εκδηλώσεις αντανακλά τον αποκλεισμό από την ελληνική εθνική ταυτότητα, η οποία ορίζει την έννοια της “ελληνικότητας” στη βάση θρησκευτικών, γλωσσικών, και γενεαλογικών κριτηρίων αντί πολιτειακών» (2007:16).

Η αλβανική γλώσσα στην Ελλάδα, αργά η γρήγορα, θα ακολουθήσει την πορεία άλλων μειονοτικών γλωσσών, δίνοντας τη θέση της στην ελληνική. Από την πλευρά των Αλβανών, είναι αρκετά ενδιαφέρον ότι ενώ ιστορικά το πιο αξιόπιστο ενωτικό στοιχείο του αλβανικού εθνικισμού ήταν η γλώσσα, και το γλωσσικό ζήτημα έγινε το βασικό πολιτικό ζητούμενο (Misha, 2002:41), οι αλβανοί μετανάστες δεν αντιστέκονται ιδιαίτερα στο φαινόμενο της εγκατάλειψης της γλώσσας τους. Αυτό που κατέγραφα στο πεδίο, είναι ότι οι γονείς δεν κατάφεραν να κάνουν τα παιδιά τους να πιστέψουν ότι η γλώσσα τους είναι σημαντικό να διατηρηθεί¹⁵, παρασυρόμενοι ίσως από την ανάγκη να ενσωματωθούν και από τις στρατηγικές που θα τους οδηγούσαν στο αποτέλεσμα αυτό.

Η πλειοψηφία των πληροφορητών μου δήλωναν τότε ότι επιθυμούσαν να δημιουργήσουν βάσεις για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα και σχεδόν όλοι ανέφεραν ότι καθώς τα παιδιά τους μεγάλωναν δεν επιθυμούσαν να αφήσουν την Ελλάδα για την Αλβανία. Απέδιδαν την τάση των παιδιών τους να προτιμούν την ελληνική γλώσσα στην φιλοδοξία τους για κοινωνική κινητικότητα στην Ελλάδα, ενώ η Αλβανία τους φαινόταν πολύ πίσω πολιτισμικά κι όχι αρκετά “δυτικοποιημένη”. Έτσι η χρήση της αλβανικής γλώσσας για τους νέους κατά κάποιο τρόπο συμβόλιζε την “οπισθοδρόμηση” κι έναν πολιτισμό που δεν τους εξέφραζε. Μερικοί γονείς ανησυχούσαν ότι κα-

15. Το ίδιο συμπέρασμα σημειώνεται από την Zinn, (2005) στην έρευνά της για τα παιδιά Αλβανών μεταναστών που παρακολουθούσαν σχολείο σε πόλεις της Basilicata στην νότια Ιταλία.

θώς περνούσε ο καιρός τα παιδιά τους θα «ξεχνούσαν» (για να χρησιμοποιήσω τα λόγια τους). Κανένας/μία από τους πληροφορητές/τριές μου δεν ισχυρίστηκε ότι η γλωσσική μετατόπιση προς τα ελληνικά ήταν αποτέλεσμα διακρίσεων εις βάρος τους. Μάλλον τόνιζαν την ανάγκη εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για πρακτικούς λόγους. Αρκετοί γονείς ισχυρίστηκαν ότι τα παιδιά τους «θέλουν να γίνουν σαν τους έλληνες». Είχα καταγράψει ότι ακόμα και μικρά παιδιά που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα τόνιζαν την “ελληνικότητά” τους έναντι των γονέων τους και άλλων μελών της οικογένειάς τους που είχαν γεννηθεί στην Αλβανία. Κάποια μέρα παρακολουθούσα στο σπίτι μιας από τις οικογένειες που συμμετείχε στην έρευνά μου, εγκατεστημένη στην Ελλάδα από το 1993, έναν ποδοσφαιρικό αγώνα στην τηλεόραση μεταξύ της εθνικής Ελλάδος και της εθνικής Αλβανίας. Εκδηλώνοντας την υποστήριξή του προς την ελληνική ομάδα, ο μικρότερος γιος της οικογένειας, μαθητής δημοτικού τότε, έλεγε στους άλλους: *«εσείς είστε όλοι Αλβανοί, μόνο εγώ είμαι Έλληνας που γεννήθηκα εδώ»*. Οι γονείς του δεν αντέδρασαν στα λεγόμενά του. Χαμογέλασαν προς εμένα και η μητέρα μου είπε: *«μας το λέει συχνά και ιδιαίτερα στον μεγαλύτερο αδελφό του που είναι γεννημένος στην Αλβανία. Και αλβανικά δεν μιλάει τόσο καλά όσο ο μεγάλος. Ενώ τα ελληνικά του είναι πολύ καλά και στο σχολείο είναι πρώτος μαθητής»*. Η οικογένεια αυτή ενθάρρυνε και τα δύο παιδιά της να ακολουθήσουν πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα. Δεν έβλεπε ως πιθανό το ενδεχόμενο να επιστρέψει στην Αλβανία αν και ο πατέρας πάντα ήταν θετικός σε μια τέτοια προοπτική σε α-

ντίθεση με τη μητέρα. Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, οκτώ χρόνια πέρασαν από τότε. Ο μεγάλος γιός της οικογένειας σπουδάζει στο τελευταίο έτος πληροφορική στην Θεσσαλονίκη, ενώ ο μικρός είναι πλέον πρωτοετής φοιτητής στην Πολυτεχνική Σχολή του Α.Π.Θ. Η οικογένεια μετακόμισε στη Θεσσαλονίκη για να στηρίξει τα παιδιά της στις σπουδές τους “επενδύοντας” μεταφορικά και κυριολεκτικά στις σπουδές τους όνειρα και χρήματα. Οι γλωσσικές επιλογές αντανακλούν, ως έναν βαθμό, την στρατηγική επιλογή της οικογένειας να επενδύσει στην εκπαίδευση των παιδιών της στην Ελλάδα. Αυτή η μορφή μη-κεφαλαιακής επένδυσης δίνει στους μετανάστες προοπτική κοινωνικής κινητικότητας στην Ελλάδα.

Ένας άλλος πληροφορητής το διατύπωσε έντονα ως εξής: *«Δεν ήλθα στην Ελλάδα για να γίνουν τα παιδιά μου εργάτες! Αν δεν θέλουν να σπουδάσουν και να έχουν μια καλύτερη ζωή από μένα, ας παν πίσω στην Αλβανία»*. Η διατύπωση αυτή είναι πολύ χαρακτηριστική των φιλοδοξιών των περισσότερων μεταναστών για το μέλλον των παιδιών τους. Η κοινωνική κινητικότητα και η ενσωμάτωση αντιμετωπίζονται ως στόχοι που πρέπει να κατακτηθούν μέσω τόσο των στρατηγικών της βάρπτισης και της μετονομασίας όσο και των μη-κεφαλαιακών επενδύσεων στην εκπαίδευση.

Όλα τα μεγαλύτερα παιδιά του δείγματος με τον έναν ή το άλλο τρόπο εξέφραζαν την επιθυμία τους να παραμείνουν και μελλοντικά στην Ελλάδα και να έχουν ευκαιρίες για περαιτέρω σπουδές και κινητικότητα, ενώ κανένας δεν είχε εκφράσει την επιθυμία να ζήσει στην Αλβα-

νία στο μέλλον. Η πλειοψηφία αυτών των παιδιών επισκέπτονταν την Αλβανία κατά τις διακοπές τους αλλά όπως αναφέρουν οι γονείς τους «εκεί αισθάνονται εντελώς ξένοι». Όσο μεγαλώνουν τόσο οι περισσότεροι εκφράζουν πιο ανοιχτά ότι δεν αισθάνονται ν' ανήκουν στους τόπους καταγωγής των γονιών τους και αυτοί των οποίων οι γονείς δηλώνουν ότι μελλοντικά θα επιστρέψουν στην Αλβανία, επισημαίνουν ότι δεν πρόκειται να τους ακολουθήσουν. Οι γονείς συχνά είναι σε σύγχυση όταν από τη μια ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα και τα βαφτίζουν χριστιανούς ορθόδοξους δίνοντας τους χριστιανικά ονόματα, ενώ από την άλλη εκφράζουν απογοήτευση όταν διαπιστώνουν ότι εκείνα δεν θέλουν να επισκέπτονται τόσο τακτικά την Αλβανία και σταδιακά εγκαταλείπουν και τη μητρική γλώσσα.

3.5. Εμπόδια στην οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση στην χώρα υποδοχής

Πέρα από τους περιορισμούς που θέτει ο νόμος για επενδύσεις σε ακίνητη περιουσία σε παραμεθόριες περιοχές- όπως αναφέρθηκε παραπάνω- οι πληροφορητές/τριές μας στην έρευνα αυτή επεσήμαναν κι άλλα εμπόδια στην κοινωνικό-οικονομική τους ενσωμάτωση.

Οι διακρίσεις εις βάρος τους αναφέρθηκαν ως το δεύτερο συχνότερο εμπόδιο κοινωνικής ενσωμάτωσης. Πάνω από τους μισούς πληροφορητές/τριες δήλωσαν ότι βίωσαν διακρίσεις από ντόπιους και εκπροσώπους των αρχών ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της μετανάστευ-

σης τους στην περιοχή. Επιπροσθέτως, ανέφεραν ότι τα παιδιά τους συχνά είχαν να αντιμετωπίσουν παρόμοιες συμπεριφορές μέσα στα σχολεία, κυρίως από τους συμμαθητές τους και λιγότερο συχνά από τους δασκάλους. Παρόλα αυτά ορισμένοι σχολίαζαν ότι η συμπεριφορά αυτή εκ μέρους μελών της ελληνικής κοινότητας, προκαλούνταν από τις εγκληματικές ενέργειες κάποιων Αλβανών. Ένας από τους πληροφορητές/τριες συγκεκριμένα ανέφερε τα εξής:

«Είναι και δικό μας σφάλμα... οι άνθρωποι εδώ μας υποδέχθηκαν όμορφα όταν πρωτοήρθαμε. Μας έδωσαν ρούχα, φαγητό, μέρος να μείνουμε, δουλειά... δεν είχαμε τίποτα. Αλλά ήταν και εγκληματίες ανάμεσά μας κι εμείς πληρώνουμε για ότι κακό κάναν εκείνοι. Οι άνθρωποι εδώ μετά δεν μπορούσαν να εμπιστευτούν τους Αλβανούς ... εγώ μετά από 18 χρόνια εδώ αισθάνομαι άνετα και οι άνθρωποι ξέρουν ποιος είμαι. Τώρα μας ξέρουν, ποιος είναι καλός και ποιος δεν είναι». (Α38 χρόνων)

Δύο πληροφορητές/τριες, αδέρφια, και οι δύο επιχειρηματίες στην περιοχή έρευνας πεδίου είχαν μεταξύ τους την παρακάτω συζήτηση σε σχέση με το θέμα των διακρίσεων:

A: Υπάρχει διάκριση! Μας λεν “Αλβανούς”.

B: Μα είμαστε Αλβανοί! Ποιο είναι το πρόβλημά σου;

A: Το πρόβλημά μου είναι ότι όταν λεν “Αλβανός” εννοούν “κατώτερος”.

B: Δεν συμφωνώ! Είμαστε Αλβανοί και έτσι μας λεν.

Κι εμείς δεν τους λέμε “Έλληνες”; Γιατί θα έπρεπε να προσβληθώ επειδή με λεν “Αλβανό”;

A: Δεν καταλαβαίνεις! Δεν μας βλέπουν σαν ίσους, όσο καλοί κι αν είμαστε, είμαστε “Αλβανοί”.

Ο παραπάνω διάλογος εστιάζει στη διάκριση στη βάση της εθνοτικότητας. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι ο πληροφορητής B είναι ένας επιτυχημένος Αλβανός μετανάστης επιχειρηματίας στην περιοχή έρευνας πεδίου και ο πληροφορητής A, είναι ένα από τα τρία μικρότερα αδέρφια του, αρκετά ευκατάστατος επίσης. Οι Αλβανοί μετανάστες βιώνουν και υπερασπίζονται την εθνοτικότητά τους με διαφορετικούς τρόπους. Από τη μακροχρόνια παρατήρησή μου στο πεδίο, αντιλήφθηκα ότι οι δύο κατηγορίες, αυτή των Αλβανών επιχειρηματιών και αυτή των Αλβανίδων που έχουν παντρευτεί με Έλληνες δεν αισθάνονται τις διακρίσεις εις βάρος τους τόσο έντονα όσο οι υπόλοιποι/ες, είναι καλύτερα ενσωματωμένοι/ες και συχνά κατηγορούνται από τους συμπατριώτες τους ότι έχασαν τον “Αλβανισμό” τους. Την ίδια στιγμή, ο μετανάστης/τρια που εργάζεται μέσα σε ένα εθνοτικό δίκτυο γίνεται ανταγωνιστικός όχι μόνο απέναντι στους ντόπιους αλλά και απέναντι στους ομοεθνείς του¹⁶. Άρα, πρωταρχική σημασία δεν έχει η εθνοτικότητα αυτή καθ’ εαυτή αλλά οι κοινωνικές σχέσεις και η

16. Οι King & Mai, (2008) βρίσκουν το ίδιο ακριβώς στοιχείο στους Αλβανούς μετανάστες της Ιταλίας, όπου από τη μια μεριά η ατομική ‘ενσωμάτωση’ συχνά προχωράει καλά, αλλά από την άλλη οι διακρίσεις σε βάρος των Αλβανών ενδημούν και μερικοί Αλβανοί έχουν εσωτερικεύσει αντι-αλβανικά στερεότυπα.

προσφορά εργασίας.

Τα ποιοτικά μου δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε συγγενείς και συμπατριώτες εκφράζονταν με ποικίλους τρόπους. Οι πληροφορητές/τριες διαπραγματεύονταν την εθνοτικότητά τους ανάλογα με το πόσο καλή επαφή διατηρούσαν με την Αλβανία, συμπεριλαμβανομένων των οικογενειακών δεσμών, των φιλοδοξιών για κοινωνική κινητικότητα στην Ελλάδα των ιδίων και των παιδιών τους και του πώς βιώνουν την εμπειρία του “ανήκειν” σε κάθε μια από τις δύο κοινότητες, την Αλβανική και την Ελληνική. Έτσι, η εθνοτικότητα, παρουσιάζεται με πλήθος διαφορετικές εκφράσεις και μέσα από διαφορετικές εμπειρίες ζωής. Μια νεαρή Αλβανίδα πληροφορήτρια η οποία είναι παντρεμένη με Έλληνα μου είπε:

«Εκείνοι [οι Αλβανοί/ίδες] που δεν καταφέρνουν να κάνουν φίλους ανάμεσα στους Έλληνες και να τους δέχονται καλά, ζηλεύουν εμάς που είμαστε παντρεμένοι με Έλληνες, κάνουμε παρέα πιο πολύ με Έλληνες και είμαστε καλά ταχτοποιημένοι εδώ. Υπάρχει πολύς ανταγωνισμός ανάμεσα στους Αλβανούς για τις δουλειές. Αυτούς που είναι καλά ταχτοποιημένοι τους μιλάνε οι άλλοι που δεν κατάφεραν να έχουν μόνιμες δουλειές ή να τους δεχτούν οι Έλληνες. Μας κατηγορούν ότι γίναμε εμείς “Έλληνες” ενώ εκείνοι είναι “Αλβανοί”». (Γ34 χρόνων)

Η πληροφορήτρια αυτή σχολιάζει το θέμα της εργασίας σε σχέση με την εθνοτικότητα. Επισημαίνει ότι η κύρια αιτία των ανταγωνιστικών σχέσεων ανάμεσα

στους Αλβανούς μετανάστες σχετίζεται με την προσφορά εργασίας και κατόπιν παίρνει κι εθνοτικές προεκτάσεις. Άλλοι πληροφορητές/τριες επίσης σχολίασαν το πώς επιδρά ο ανταγωνισμός στις οικογενειακές και φιλικές σχέσεις των μεταναστών, τονίζοντας ότι μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα οι σχέσεις αυτές ακόμα και με τα ίδια τους τα αδέρφια άλλαξαν και έγιναν πιο ανταγωνιστικές. Μια πληροφορήτρια μου ανέφερε ότι είναι πολύ προσεκτική στο να μην λέει στις συνυφάδες της σε ποια σπίτια δουλεύει, ούτε πόσα χρήματα βγάζει, γιατί φοβάται ότι επειδή είναι η μικρότερη από τις τρεις νύφες ότι από τη ζήλεια τους θα την κακολογήσουν ή θα την απομονώσουν:

«Δεν τους λέω που δουλεύω. Συνέχεια με ρωτάνε: “Σε ποια σπίτια δουλεύεις; Πόσα παίρνεις;” Θέλουν να ξέρουν, όμως εμένα μου είπε η X να μην τους λέω τίποτα. Ζηλεύουν γιατί μπήκα σε καλά σπίτια, με βοήθησε η X, γι’ αυτό δεν την συμπαθούν. Μου έδωσε σπίτια που δεν μπορούσε να πάρει εκείνη. Καλά σπίτια! [...] είναι όμως συγγενείς και πρέπει να τα έχουμε καλά, όμως υπάρχει ζήλεια». (Γ27 χρόνων)

Όσον αφορά στα υπόλοιπα εμπόδια στην ενσωμάτωσή τους, οι περισσότεροι πληροφορητές/τριες αναφέρθηκαν στην γραφειοκρατία ως το τρίτο από αυτά. Διαμαρτύρονταν ότι το κράτος ασκεί σκληρή πολιτική εις βάρος τους απαιτώντας πολλά και παρέχοντας λίγα. Το πιο συχνά αναφερόμενο πρόβλημα ήταν σε σχέση με τις διαδικασίες νομιμοποίησης και ειδικότερα το υψηλό κόστος των παράβολων που απαιτούνταν για την διαδικασία αυτή. Συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι το παράβολο για

άδεια παραμονής ενός έτους στοίχιζε 150 ευρώ, δύο ετών 300 ευρώ, τριών ετών 450 ευρώ και απεριόριστης διάρκειας 900 ευρώ¹⁷. Επίσης αναφέρονταν στις δυσκολίες απόκτησης των απαραίτητων δικαιολογητικών (π.χ. πιστοποιητικά γέννησης) τα οποία έπρεπε να εκδοθούν στην Αλβανία (ακόμα και για παιδιά που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα), να μεταφραστούν στα ελληνικά και να επικυρωθούν από εξουσιοδοτημένες αρχές. Οι διαδικασίες αυτές ανάγκαζαν τους μετανάστες σε επιπλέον ταλαιπωρία, έξοδα και μετακινήσεις πέρα από τις προγραμματισμένες. Κι όλα αυτά για να πάρουν στο τέλος τις άδειες παραμονής στα χέρια τους λίγες μέρες πριν τη λήξη τους και να πρέπει να ξεκινήσουν τη διαδικασία πάλι από την αρχή.

3.6. Γενικές παρατηρήσεις

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάστηκαν οι κεφαλαιακές επενδυτικές στρατηγικές σε ακίνητα ή καταθέσεις, οι μη κεφαλαιακές επενδυτικές στρατηγικές στην εκπαίδευση και μόρφωση των παιδιών Αλβανών μεταναστών πρώτης γενιάς, αλλά και τα εμπόδια για οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση στην κοινότητα υποδοχής, μέσα από τα εμπειρικά δεδομένα που προέκυψαν από έρευνα πεδίου σε περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας.

Τα αποτελέσματα, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, αποκαλύπτουν πως οι μετανάστες του δείγματος επιλέγουν επενδυτικές στρατηγικές οι οποίες λειτουργούν ως

17. Νόμος 3386/2005, Άρθρο 92, Παράγραφος 1.

μέσο διαπραγμάτευσης, τόσο της ενσωμάτωσης στην χώρα υποδοχής, όσο και της πιθανής επιστροφής στην χώρα αποστολής.

Οι κεφαλαιακές επενδυτικές πρακτικές στην Αλβανία συνέβαλαν στην διατήρηση των δεσμών με την πατρίδα αλλά και στο άνοιγμα μιας προοπτικής επιστροφής μελλοντικά. Για την πρώτη γενιά μεταναστών αυτή ήταν μια επιλογή που μειώνει το αίσθημα ανασφάλειας που δημιουργούνταν τόσο από την ελληνική μεταναστευτική πολιτική (ιδιαίτερα σε σχέση με την απαγόρευση αγοράς γης στην περιοχή και τα εμπόδια της γραφειοκρατίας για την νομιμοποίηση), όσο κι από κάποιους προσωπικούς περιορισμούς, όπως η ηθική υποχρέωση που αισθάνονταν απέναντι στα ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας πίσω στην Αλβανία, τους οποίους δεν μπορούσαν να φέρουν νόμιμα στην Ελλάδα. Από την άλλη, οι κεφαλαιακές επενδύσεις στην Ελλάδα περιορίζονταν σε καταναλωτικά αγαθά και τραπεζικές καταθέσεις εξαιτίας των νομικών περιορισμών που αφορούσαν στην αγορά ακίνητης περιουσίας στην περιοχή.

Εκτός από τις κεφαλαιακές επενδυτικές πρακτικές, τα ευρήματα αυτής της μελέτης έδειξαν ότι οι Αλβανοί μετανάστες επενδύουν στην εκπαίδευση των παιδιών τους ως μέσον για την επίτευξη της μελλοντικής τους κοινωνικής ενσωμάτωσης και κινητικότητας. Παρά την σπουδαιότητα αυτής της μη-κεφαλαιακής επένδυσης για τους ίδιους, πρέπει να σημειώσουμε ότι οδηγούσε σε γλωσσική μετατόπιση προς την ελληνική, και συνεπώς σε σταδιακή εγκατάλειψη της μητρικής γλώσσας από την δεύτερη γενιά. Έτσι, η δεύτερη γενιά δεν μοιράζονταν με τους

γονείς της το ίδιο δέσιμο με τον τόπο καταγωγής. Αντίθετα, ήδη ήταν καλά ενσωματωμένοι και εξέφραζαν την επιθυμία να παραμείνουν και να βελτιώσουν την κοινωνική τους θέση στον τόπο υποδοχής.

Η εγγύτητα με την Αλβανία διευκόλυνε τόσο τις διεθνοποιημένες επενδυτικές πρακτικές των μεταναστών, όσο και την διατήρηση της επαφής με τους τόπους καταγωγής. Αυτό που έγινε σαφές από την έρευνα αυτή είναι ότι οι μετανάστες γενικά είναι απρόθυμοι να κάνουν μόνιμα σχέδια τόσο για επιστροφή όσο και για μόνιμη εγκατάστασή τους. Στην περίπτωση της πρώτης γενιάς μεταναστών, η οικονομική και πολιτική αστάθεια στην Αλβανία, από τη μια, και η προβληματική μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας, από την άλλη, ενδυνάμωναν τις διεθνοποιημένες δραστηριότητες και κινητικότητα. Η δεύτερη γενιά όμως, φαινόταν να καταφεύγει στην οικοδόμηση του μέλλοντός της στην Ελλάδα και να επιδιώκει την ενσωμάτωσή της στην ελληνική κοινότητα.

4

Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά: κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η γλωσσική μετατόπιση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς προς την ελληνική, κυρίαρχη γλώσσα, είναι αποτέλεσμα της επιθυμίας των Αλβανών για κοινωνική κινητικότητα στη Ελλάδα, του στιγματισμού της αλβανικής γλώσσας αλλά και της ρευστότητας της αλβανικής εθνοτικής ταυτότητας που χαρακτηρίζει τους Αλβανούς γονείς (Michail, 2008β, 2008γ· Gogonas, 2007, 2009). Το φαινόμενο της γλωσσικής μετατόπισης, συνδέεται με την επιθυμία για κοινωνική κινητικότητα και ενσωμάτωση και σχετίζεται με τον τρόπο που η πρώτη γενιά Αλβανών μεταναστών διαχειρίζεται τα ζητήματα της εκπαίδευσης και γλώσσας σε σχέση με το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής (Μιχαήλ, 2010).

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε μια μελέτη πάνω στο ζήτημα της γλωσσικής διατήρησης/μετατόπισης των Αλβανών δεύτερης γενιάς που φοιτούν σε ελληνικά ανώτατα εκπαιδευτικά και τεχνολογικά ιδρύματα. Συγκεκριμένα, τους τύπους γλωσσικής διατήρησης και

μετατόπισης που παρουσιάζουν οι νέοι αυτοί και τον βαθμό στον οποίο αυτές οι διαδικασίες επηρεάζονται από την επιθυμία τους για κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα στην Ελλάδα. Εστίασαμε στο πως η εμπειρία της εγκατάστασής τους στη Ελλάδα και φοίτησής τους σε ελληνικά σχολεία και ιδρύματα, έχει επηρεάσει την υιοθέτηση εκ μέρους τους συγκεκριμένων γλωσσικών και πολιτισμικών πρακτικών προς την κατεύθυνση της κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Τα εμπειρικά δεδομένα τα αναζητήσαμε μέσα από εθνογραφική έρευνα σε δύο περιοχές της Ελλάδας: Αττική (Αθήνα-Πειραιά) και Δυτική Μακεδονία (Κοζάνη-Καστοριά) από το 2008 έως και το 2009. Συνεργάτιδά μου στην έρευνα αυτή ήταν η Άννα Κέσκου, φοιτήτρια στο Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων και Επικοινωνίας του ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας. Η ίδια είναι παιδί δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών, η οποία ήλθε στην Ελλάδα περίπου δώδεκα ετών. Αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές της στο ΤΕΙ έφυγε για την Αλβανία για να ασχοληθεί με οικογενειακή επιχείρηση.

Για την συλλογή εμπειρικών δεδομένων στην έρευνα αυτή συνδυάσαμε ποιοτική και ποσοτική μεθοδολογία. Είμαι της γνώμης ότι η ανθρωπολογία μπορεί να κερδίσει από την συλλογή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων χωρίς να χάσει την μεθοδολογική της δύναμη που πηγάζει από την συμμετοχική παρατήρηση και την ποιοτική ανάλυση εμπειρικών δεδομένων. Θεωρώ ότι σε κάποιες εθνογραφικές έρευνες (ειδικά στο χώρο των Μεταναστευτικών Σπουδών και της Σχολικής Εθνογραφίας) τα αριθμητικά δεδομένα που προκύπτουν από την ποσοτική

ανάλυση, προσδίδουν αξιοπιστία και καλύτερη κατανόηση των ζητημάτων που ερευνώνται, χωρίς να υποβαθμίζουν τη δύναμη και τη αξία των αφηγήσεων που καταγράφονται κατά τις συνεντεύξεις σε βάθος, καθώς επίσης και της εθνογραφικής παρατήρησης. Η μικτή μεθοδολογική προσέγγιση (mixed-method approach) έχει χρησιμοποιηθεί στην Ανθρωπολογία της Εκπαίδευσης (Ogbu, 1974, 1978, 1983, 1987, 1990, 1991, 1992) και στις Μεταναστευτικές Σπουδές (Hatziprokopiou, 2006· Vullnetari & King, 2011), ενώ είναι η νέα τάση στην Εκπαιδευτική Ψυχολογία, πεδίο που εφαρμόζε ως επί το πλείστον ποσοτική έρευνα, παρέχοντας πολλαπλές προοπτικές και περισσότερο βάθος στις έρευνες αυτές (Klassen & Lynch, 2007). Μερικά αντιπροσωπευτικά παραδείγματα ποσοτικής και ποιοτικής συνέργειας αναφέρονται από τους Vullnetari και King στο σχετικά πρόσφατο βιβλίο τους για τη μετανάστευση, το φύλο και την ανάπτυξη, όπου εφαρμόζουν μια μεθοδολογία που συνδυάζει ποσοτικά και ποιοτικά εργαλεία συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Εισηγούνται ότι οι συνέργειες που δημιουργούνται μέσα από την συμπληρωματικότητά τους προσφέρουν σημαντικά πλεονεκτήματα (2011:6).

Βασιστήκαμε σε 36 δομημένα ερωτηματολόγια και ιοάρθρες σε βάθος συνεντεύξεις που απευθύνονταν σε Αλβανούς/ίδες μετανάστες/ριες δεύτερης γενιάς που φοιτούσαν σε ΑΕΙ και ΤΕΙ. Για τις ανάγκες της έρευνας έγινε επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση τόσο στον τόπο που διέμεναν και σπούδαζαν οι συμμετέχοντες/ουσες (Αθήνα, Πειραιά, Κοζάνη, Καστοριά) όσο και στον τόπο καταγωγής της πλειοψηφίας αυτών (Άγιοι Σαράντα (Sa-

randë) - Αλβανία). Το αρχικό δείγμα αποτελούνταν από 44 φοιτητές/τριες εκ των οποίων οι 8 εξαιρέθηκαν από το τελικό δείγμα γιατί ήταν εθνοτικά Έλληνες Αλβανοί πολίτες που όμως μιλούσαν ελληνικά πριν έλθουν στην Ελλάδα. Οι υπόλοιποι 36 που αποτέλεσαν το τελικό δείγμα, ανεξάρτητα από την εθνοτική τους προέλευση, δεν μιλούσαν την ελληνική γλώσσα πριν μεταναστεύσουν. Το δείγμα περιελάμβανε 26 γυναίκες και 10 άνδρες ηλικίας από 21-26 χρόνων από τους οποίους οι 16 σπούδαζαν στην Αθήνα και τον Πειραιά και οι 20 στην Κοζάνη και την Καστοριά. Από το σύνολο του δείγματος οι 11 ήταν εθνοτικά Αλβανοί/ίδες ενώ οι υπόλοιποι 25 δήλωσαν εθνοτικά Έλληνες/ίδες με αλβανική, και ορισμένοι και ελληνική υπηκοότητα. Οι εθνοτικά Έλληνες/ίδες στην συντριπτική πλειοψηφία τους (23/25) προέρχονται από τους Άγιους Σαράντα, μία από την Κορυτσά (Korçë) και μία από το Μπεράτι (Berat). Από τους εθνοτικά Αλβανούς/ίδες 4 προέρχονται από τους Άγιους Σαράντα, 2 από την Κορυτσά, κι από ένας/μια από Φιέρι (Fier), Τίρανα (Tirana), Αυλώνα (Vlorë), Δυρράχιο (Durrës), Λούσνια (Lushnjë). Οι περιοχές αυτές σχεδόν στο σύνολό τους βρίσκονται στη νότιο-κεντρική Αλβανία (34/36). Όλοι τους είχαν γεννηθεί στην Αλβανία και ήλθαν στην Ελλάδα με τους γονείς τους σε ηλικία μεταξύ 4 έως 12 ετών.

Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας προσπαθώντας να καλύψουμε ένα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο εύρος τμημάτων σχολών. Έτσι το δείγμα μας περιελάμβανε φοιτητές/τριες 16 διαφορετικών τμημάτων ΑΕΙ (3) και ΤΕΙ (13).

Θέσαμε δύο περιοριστικούς όρους για την επιλογή του δείγματος:

- Να έχουν γεννηθεί στην Αλβανία
- Να έχουν έλθει στην Ελλάδα πριν το δωδέκατο έτος της ηλικίας τους

Τα ερωτήματα που θέσαμε στους φοιτητές/τριες του δείγματος χωρίζονταν σε 5 ομάδες. Η πρώτη ομάδα αφορούσε στις σπουδές τους, η δεύτερη στις εργασιακές τους προοπτικές, η τρίτη στις φιλοδοξίες τους για κοινωνική κινητικότητα, η τέταρτη στο ζήτημα της γλωσσικής μετατόπισης και τέλος, η πέμπτη στην προοπτική μελλοντικής εγκατάστασής τους στην Αλβανία. Επικεντρωθήκαμε στο ζήτημα της γλωσσικής μετατόπισης ή/και διατήρησης προσπαθώντας να το συσχετίσουμε με τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις άλλες τέσσερις ομάδες ερωτήσεων.

4.1. Γλωσσική μετατόπιση

Ο Gogonas (2009) επισημαίνει ότι η αλβανική εθνογλωσσολογική ομάδα υφίσταται γρήγορη γλωσσική μετατόπιση, καθώς οι νεαροί ομιλητές επιδεικνύουν σαφή προτίμηση προς την χρήση της ελληνικής γλώσσας στις μεταξύ τους επαφές, ενώ την περιορίζουν όταν μιλούν με μεγαλύτερους τους (γονείς, παππούδες, άλλους συγγενείς). Πραγματοποίησε μελέτη του αφορούσε 70 Αλβανούς μαθητές Γυμνασίου, δεύτερης γενιάς μετανάστες (που γεννήθηκαν ή ήλθαν στην Ελλάδα πριν τα 12) στην περιοχή της Αττικής και εξέταζε τη γλωσσική μετατόπιση μέσα από μια κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση. Παρό-

μοια αποτελέσματα προέκυψαν από εθνογραφική έρευνα σε περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, που παρουσιάστηκε στο δεύτερο κεφάλαιο (Μιχαήλ, 2010α), όπου επισημαίνεται ότι οι Αλβανοί γονείς στρέφουν τα παιδιά τους από τη νηπιακή ηλικία προς την ελληνική γλώσσα και τα ενθαρρύνουν να μιλούν ελληνικά όσο το δυνατόν περισσότερο.

Στη μελέτη που παρουσιάζουμε στο κεφάλαιο αυτό, το ζήτημα της γλωσσικής μετατόπισης των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς (εθνοτικά Ελλήνων και εθνοτικά Αλβανών) προς την ελληνική γλώσσα ή/και διατήρησης της αλβανικής γλώσσας διερευνήθηκε μέσα από ανοιχτού τύπου ερωτήσεις καθώς επίσης και συνεντεύξεις με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες φοιτητές/τριες. Οι ερωτήσεις στρέφονταν γύρω από τα παρακάτω ζητήματα: α) την χρήση της γλώσσας και το επίπεδο της αυτοαναφορικής γλωσσικής ικανότητας των ερωτώμενων στην αλβανική και την ελληνική και β) τις επικοινωνιακές περιστάσεις όπου επιλέγεται η μία ή η άλλη γλώσσα. Τέλος χρησιμοποιώντας μια εκατονταβάθμια κλίμακα αυτοπεποίθησης από το 0 (καθόλου) έως το 100 (απόλυτη) με διαστήματα των 10 μονάδων ως ένα εργαλείο αυτοαναφοράς, τους ζητήσαμε να εκτιμήσουν πόση αυτοπεποίθηση νοιώθουν με τη χρήση της αλβανικής και της ελληνικής αντίστοιχα.

Από τους 39 ερωτηθέντες οι 33 απάντησαν ότι γνωρίζουν και χρησιμοποιούν την αλβανική, 2 ότι γνωρίζουν λίγο την αλβανική αλλά δεν τη χρησιμοποιούν και ένας ότι δεν την γνωρίζει καθόλου. Αυτό βέβαια σχετίζονταν με την ηλικία στην οποία ήλθαν στην Ελλάδα καθώς και

με την ηλικία στην οποία εντάχθηκαν στο σχολείο. Από τους γνωρίζοντες: οι 6 δήλωσαν ότι τη γνώριζαν ως μητρική, οι 10 πολύ καλά, οι 8 καλά, οι 7 μέτρια και οι 4 ελάχιστα. Η συντριπτική πλειοψηφία (29/36) χρησιμοποιούσε την αλβανική συνήθως με γονείς, συγγενείς ή φίλους, οι υπόλοιποι 6 δήλωσαν ότι χρησιμοποιούσαν την αλβανική μόνο στην Αλβανία ή όταν μιλούσαν τηλεφωνικά με συγγενείς τους που βρίσκονταν στην Αλβανία και σχεδόν ποτέ στην Ελλάδα. Ο μέσος όρος της αυτοπεποίθησης που δήλωναν σε σχέση με την χρήση ελληνικών και αλβανικών ήταν 93% και 56% αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν καθαρά μια μετατόπιση προς την ελληνική γλώσσα τόσο ως προς το βαθμό αυτοπεποίθησης των ομιλητών όσο και ως προς τη χρήση των γλωσσών στην καθημερινότητα τους. Επίσης προκύπτει ότι η αλβανική υποχωρεί σταδιακά κι από τον ιδιωτικό οικογενειακό χώρο ενώ για έναν μικρό αριθμό ερωτηθέντων περιορίζεται στις επισκέψεις στην Αλβανία και στις τηλεφωνικές συνδιαλέξεις με συγγενείς στην Αλβανία. Αξίζει επίσης να σημειώσουμε ότι λιγότεροι από τους μισούς πληροφορητές/τριές μας φοίτησαν κάποια χρόνια σε σχολεία στην Αλβανία ενώ η συντριπτική πλειοψηφία ήλθε στην Ελλάδα σε προσχολική ηλικία.

4.2. Σπουδές και κοινωνική κινητικότητα στην Ελλάδα

Οι απαντήσεις στις πρώτες τρεις ομάδες ερωτήσεων που αποσκοπούσαν στο να διερευνήσουμε την επιλογή των σπουδών, τις εργασιακές τους προοπτικές και τις φιλοδο-

ξίες τους για κοινωνική κινητικότητα, συνεξετάστηκαν και συνεκτιμήθηκαν. Αναλυτικά προέκυψαν τα εξής αποτελέσματα: Στην πρώτη ομάδα ανοιχτού τύπου ερωτήσεων αναζητήσαμε τους λόγους για τους οποίους οι συμμετέχοντες/ουσες επέλεξαν αρχικά να σπουδάσουν, για ποιους λόγους διάλεξαν τη συγκεκριμένη σχολή στην οποία φοιτούσαν και ποιο/α ήταν το βασικό/α κίνητρο/α τους. Οι περισσότεροι/ες ερωτώμενοι/ες απάντησαν ότι ο βασικός λόγος για να σπουδάσουν ήταν για «ένα καλύτερο μέλλον» (16/36), και για «επαγγελματική αποκατάσταση» (7/36). Οι 8/36 είπαν ότι σπουδάζουν για να αποκτήσουν «μόρφωση», 2 για «μόρφωση και κοινωνική καταξίωση», 2 για «μόρφωση και αυτονομία», ένας για «να γίνει κάτι στην κοινωνία». Αρκετοί ανέφεραν στις συνεντεύξεις ότι ήλπιζαν πως οι σπουδές θα τους βοηθούσαν να ενσωματωθούν γρηγορότερα και να γίνουν αποδεκτοί από την ελληνική κοινωνία. Επίσης πίστευαν ότι θα ήταν κι ένας τρόπος να αντιμετωπίσουν την ρατσιστική συμπεριφορά που βίωναν ως “Αλβανοί”. Χαρακτηριστικός είναι κι ο τρόπος που αντιπαραθέτει ο πληροφορητής στο παρακάτω σχόλιο τον χαρακτηρισμό “άνθρωπος-πολίτης” με την εθνοτική προέλευση “Αλβανός” δηλώνοντας ταυτόχρονα και τη σύγχυση που υπάρχει γύρω από το ζήτημα της εθνοτικής ταυτότητας των μεταναστών δεύτερης γενιάς:

«Αυτό που μ’ έκανε να σπουδάσω ήταν τα λόγια των δικών μου. “Διάβασε για να μην είσαι εργάτης σαν εμάς, αλλά να γίνεις ένα ισάξιο μέλος αυτής της κοινωνίας”. Παρόλες τις δυσκολίες και τον ρατσισμό που

αντιμετωπίσαμε, τώρα πλέον νοιώθω μέλος αυτής της κοινωνίας. [...] Αλλά και πάλι όταν πας για δουλειά με το που βλέπουν τον τόπο καταγωγής διακρίνεις μια αμηχανία στα πρόσωπά τους. Ελπίζω κάποια μέρα να μας αντιμετωπίζουν κι εμάς σαν ανθρώπους – πολίτες κι όχι σαν Αλβανούς». (Α22 χρόνων)

Άλλος πληροφορητής προσεγγίζει το ζήτημα της εθνοτικότητας με έναν παρόμοιο τρόπο αναφερόμενος στις εμπειρίες του ως μαθητής:

«Και η χειρότερή μου στιγμή ήταν όταν κάθε φορά ο διευθυντής του σχολείου καλούσε τα παιδιά από ξένες χώρες στο γραφείο του για διάφορους λόγους. Και αυτόματα ένιωθες ότι δεν ανήκεις στο σύνολο. Τώρα όμως είμαι καλά. Η ζωή μου έχει πάρει το δρόμο της και πλέον κατάλαβα ότι σημασία έχουν οι άνθρωποι κι όχι οι εθνικότητες». (Α24 χρόνων)

Μια νεαρή φοιτήτρια επίσης αναφέρει:

«Όταν ήλθαμε Ελλάδα δεν καταλάβαινα πολλά. Ήμουν 4 ετών παιδάκι. Όταν πήγα σχολείο εκεί κατάλαβα ότι ήμουν διαφορετική από τα άλλα παιδάκια. Ήμουν αλβανάκι. Ε... από τότε μέχρι και τώρα είμαι η “αλβανίδα”. Όταν ήμουν μικρή πολλές φορές γύρναγα στο σπίτι κλαμένη. Δεν μπορούσα να το χειριστώ. Τώρα πλέον δεν με νοιάζει γιατί είμαι σε θέση να κρίνω και εγώ τους άλλους και να δώσω την κατάλληλη απάντηση». (Γ21 χρόνων)

Το ζήτημα της κοινωνικής καταξίωσης αλλά και της προσωπικής και οικογενειακής ικανοποίησης σε σχέση

με τις σπουδές στην Ελλάδα τονίζονταν συχνά από τους πληροφορητές/τριες στις συνεντεύξεις. Μια νεαρή φοιτήτρια δήλωσε:

«Το να είμαι στη σχολή το θεωρώ επίτευγμα για μένα αλλά και περηφάνια για τους δικούς μου. Αυτό που θέλω είναι να μην δουλεύω κι εγώ σαν την μαμά μου καθαρίστρια». (Γ21 χρόνων)

Παρόμοια σχόλια έγιναν κι από άλλους πληροφορητές/τριες:

«Κατάφερα να περάσω στο Πανεπιστήμιο. Εκείνη τη στιγμή ένοιωσα υπερήφανος και για μένα αλλά και για τους δικούς μου. Τώρα που πέρασαν τα χρόνια όλα είναι σαν ένα όνειρο. Περίεργη η ζωή...». (Α26 χρόνων)

«Ήταν το όνειρό μου και των δικών μου να σπουδάσω στην Ελλάδα. Και σ' αυτό συνέβαλαν όλα. Ο πολιτισμός, η κουλτούρα, ο καλύτερος τρόπος ζωής και ένα πτυχίο με περισσότερα *bonus*». (Γ23 χρόνων)

«Αρχικά ήταν η προτροπή των γονιών μου να σπουδάσω στην Ελλάδα και δεύτερον ένα πτυχίο από μια χώρα της ευρωπαϊκής ένωσης έχει μεγαλύτερη αξία από ένα αλβανικό πτυχίο». (Α24 χρόνων)

Γενικά οι πληροφορητές/τριες συχνά αναφέρονταν στις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι γονείς τους και τις δύσκολες αποφάσεις που χρειάστηκε να πάρουν ώστε να εξασφαλίσουν μεταναστεύοντας ένα καλύτερο μέλλον για τα παιδιά τους. Μάλιστα τόνιζαν ιδιαίτερα το δέσιμο

που έχουν με τους γονείς τους και τη διάθεσή τους να ανταποκριθούν στις προσδοκίες τους¹⁸.

Οι περισσότεροι/ες (17/36) πληροφορητές/τριες δήλωσαν ότι διάλεξαν την συγκεκριμένη σχολή στην οποία φοιτούσαν γιατί τους άρεσε και πίστευαν ότι θα αποκατασταθούν επαγγελματικά ευκολότερα. Άλλοι/ες 7 ανέφεραν ότι η επιλογή τους ήταν μόνο για λόγους αποκατάστασης, 7 ότι βρέθηκαν τυχαία στη σχολή που φοιτούσαν, ενώ ήθελαν να σπουδάσουν κάτι άλλο και 5 ότι έτσι εκπλήρωναν ένα τους όνειρο. Ουσιαστικά οι 24/36 επέλεξαν τις σπουδές τους με γνώμονα την όσο το δυνατόν ευκολότερη επαγγελματική αποκατάσταση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα σε σχέση με το πόσο καλές επαγγελματικές προοπτικές πίστευαν ότι είχαν οι ερωτώμενοι/ες στην Ελλάδα και στην Αλβανία. Τους ζητήθηκε να εκτιμήσουν α) τις προοπτικές εργασίας στην Ελλάδα και την Αλβανία και β) τις πιθανότητες που είχαν να εργαστούν στον τομέα που επιθυμούσαν μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους σε μια εκατονταβάθμια κλίμακα από το 0 (καθόλου προοπτικές) έως το 100 (πολύ καλές προοπτικές). Προέκυψε ότι 20/36 πίστευαν ότι είχαν καλύτερες εργασιακές προοπτικές στην Αλβανία ενώ τρεις δήλωναν ότι είχαν τις ίδιες προοπτικές σε Ελλάδα και Αλβανία, με τον μέσο όρο του βαθμού εκτίμησης των προοπτικών να εκτιμάται στο 53,8%, ενώ 13/36 στην Ελλάδα και με τον μέσο όρο να εκτιμάται στο 57,2%. Παράλληλα όσον αφορά στην εκτί-

18. Επίσης για το ίδιο θέμα βλ. Michail, (2009)· Αθανασοπούλου, (2009).

μηση των πιθανοτήτων που είχαν να εργαστούν στον τομέα που επιθυμούσαν μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους, οι 19/36 πίστευαν ότι είχαν περισσότερες πιθανότητες να εργαστούν στην Αλβανία με τον μέσο όρο των εκτιμώμενων πιθανοτήτων να είναι στο 51,5%, οι 16/36 στην Ελλάδα με το μέσο όρο των πιθανοτήτων να είναι 60%, ενώ ένας εκτιμούσε ότι είχε τις ίδιες πιθανότητες σε Ελλάδα και Αλβανία. Γενικά δηλαδή οι ερωτώμενοι/ες πίστευαν ότι στην Αλβανία θα είχαν καλύτερες εργασιακές προοπτικές αλλά και περισσότερες πιθανότητες να εργαστούν στον τομέα που τους ενδιέφερε απ' ότι στην Ελλάδα. Παράλληλα, όπως προέκυψε από την πέμπτη ομάδα ερωτήσεων, οι 23/36 δήλωσαν ότι μέχρι στιγμής δεν είχαν σχέδια για εγκατάσταση στην Αλβανία, 10/36 δήλωσαν ότι δεν σκόπευαν να εγκατασταθούν στην Αλβανία και μόνο 3 ότι θα εγκατασταθούν σίγουρα στην Αλβανία με το πέρας των σπουδών τους.

Αναφέρουμε κάποια χαρακτηριστικά σχόλια:

«Δεν έχω αποφασίσει που θέλω να ζήσω. Αν και οι γονείς μου πλέον έχουν επιστρέψει στο χωριό και έχουν ανοίξει δική τους δουλειά. Το μέλλον θα δείξει... άλλωστε η ζωή είναι απρόβλεπτη». (Γ23 χρόνων)

«Σκέφτομαι να τελειώσω τις σπουδές μου και να επιστρέψω στην Αλβανία. Εκεί θα είμαι ίση ανάμεσα στους ίσους ενώ εδώ ότι και να κάνω θα με λένε “η Αλβανίδα”». (Γ22 χρόνων)

«Αν μου δινόταν μια ευκαιρία να επιστρέψω στη χώρα μου δεν θα έλεγα όχι. Εδώ πάντα θα είμαι “ο Αλβανός”». (Α23 χρόνων)

«Πλέον θεωρώ την Ελλάδα πιο πολύ πατρίδα μου απ' την Αλβανία. Για την Αλβανία γνωρίζω ελάχιστα πράγματα. Εδώ μεγάλωσα, πήγα σχολείο και τώρα Πανεπιστήμιο. Περνάω καλά εδώ κι έχω καταφέρει όσα θέλω. Για ποιο λόγο να γυρίσω πίσω; Το μόνο που μου δημιουργεί είναι ανασφάλεια η σκέψη της επιστροφής μου εκεί». (Γ22 χρόνων)

«Την Αλβανία την αγαπώ γιατί ήμουν εκεί μέχρι τα 8 μου κι έχω ωραίες αναμνήσεις αλλά και συγγενείς αλλά δεν νομίζω να επιστρέψουμε μόνιμα πότε εκεί εφόσον έχουμε βάλει την ζωή μας σε τάξη στην Θεσσαλονίκη». (Γ23 χρόνων)

Όλοι/ες τους, πλην ενός, δήλωσαν ότι διατηρούσαν δεσμούς με την Αλβανία, αν και οκτώ από αυτούς/ες δήλωσαν ότι θα χαρακτήριζαν το επίπεδο των δεσμών από μέτριο έως ελάχιστο. Οι 18 επισκέπτονταν την Αλβανία 3-4 φορές το χρόνο, 7 μια με δύο φορές το χρόνο, 5 κάθε μήνα και οι υπόλοιποι 6 από καθόλου έως μια φορά κάθε 2-3 χρόνια.

4.3. Γενικές παρατηρήσεις

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα καταλήγουμε ότι γενικά παρατηρήθηκε γλωσσική μετατόπιση προς την ελληνική γλώσσα, την οποία οι συμμετέχοντες στην έρευνά μας χειρίζονταν με μεγάλη αυτοπεποίθηση (93%) και επέλεγαν να χρησιμοποιούν στις περισσότερες κοινωνικές περιστάσεις. Οι ερωτώμενοι/ες δήλωναν ότι είχαν τις ίδιες περίπου εργασιακές προοπτικές σε Ελλάδα (57,2) κι Αλ-

βανία (53,8). Ακόμη, όπως προέκυψε από την ανάλυση των απαντήσεων, πίστευαν πως οι πιθανότητες να εργαστούν στον τομέα που επιθυμούσαν είναι μεγαλύτερες στην Αλβανία (60%) απ' ό τι στην Ελλάδα (51,5%). Παρόλες τις παραπάνω διαπιστώσεις όμως, δεν φαινόταν να επηρεάζεται η στάση τους ως προς την αλβανική γλώσσα, την οποία έτειναν να χρησιμοποιούν όλο και λιγότερο καθώς, όπως προέκυψε κι από τις συνεντεύξεις, επιθυμίες των περισσότερων ήταν να τα καταφέρουν να παραμείνουν και να εργαστούν στην Ελλάδα. Έτσι εμφανίζονταν ιδιαίτερα συγκρατημένοι/ες σχετικά με μια μελλοντική προοπτική εγκατάστασης στην Αλβανία, με τους περισσότερους/ες (23) να δηλώνουν ότι προς το παρόν δεν υπήρχαν τέτοια σχέδια, αφήνοντας ανοιχτή την προοπτική εγκατάστασης στην Αλβανία για εργασιακούς κυρίως λόγους, και μόνο 9 να δηλώνουν ότι δεν σκόπευαν να εγκατασταθούν στην Αλβανία.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στην έρευνα (Michail, 2009) που αφορούσε στον τρόπο με τον οποίο οι Αλβανοί μετανάστες πρώτης γενιάς επένδυαν τα κεφάλαια τους και παρατηρήσαμε ότι πέρα από την επένδυση σε ακίνητη περιουσία σε Αλβανία και Ελλάδα που αποτελούσε για τους περισσότερους προτεραιότητα και τους απέδιδε κύρος, η επένδυση στην εκπαίδευση των παιδιών τους στην Ελλάδα, ώστε να τους εξασφαλίσουν ένα καλύτερο μέλλον στην χώρα υποδοχής, αποτελούσε τη δεύτερη πιο σημαντική προτεραιότητά τους. Συγκεκριμένα αναφέραμε ότι οι γονείς απέδιδαν την απροθυμία των νεώτερων να διατηρήσουν την αλβανική γλώσσα στην φιλοδοξία τους για κοινωνική κινητικότητα στην

Ελλάδα, καθώς η Αλβανία φάνταζε πολύ παραδοσιακή και όχι αρκετά “δυτικοποιημένη”. Έτσι, η χρήση της αλβανικής γλώσσας φαινόταν ως να συμβολίζει την “οπισθοδρόμηση”. Καταλήγαμε δε ότι κατά την άποψη των γονιών τους, η προοπτική επιστροφής της δεύτερης γενιάς στην Αλβανία ήταν μάλλον απίθανη καθώς αυτή η γενιά φαινόταν να ενσαρκώνει τους πόθους και τις προσδοκίες της πρώτης γενιάς για μια καλύτερη ζωή κι ένα καλύτερο μέλλον στην Ελλάδα ή/και κάπου αλλού στην Ευρώπη.

Πολλές όμως από τις προσδοκίες αυτές ματαιώθηκαν και οι στρατηγικές ενσωμάτωσης (γλωσσική μετατόπιση ή/και γλωσσική εγκατάλειψη, μετονομασία, βάπτισμα), δεν απέφεραν τα αναμενόμενα αποτελέσματα καθώς όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η διατήρηση των ορίων από την πλευρά της ελληνικής κοινότητας εκφράζεται τότε με πολιτισμικούς και τότε με εθνικιστικούς όρους, ενισχύοντας την αντίσταση ως προς την πλήρη κοινωνική ενσωμάτωση των Αλβανών. Τα στερεότυπα και ο στιγματισμός των Αλβανών μεταναστών κατέστησαν την διάβαση των κοινωνικών ορίων πολύ δύσκολη. Επιπλέον το εξαντλητικό γραφειοκρατικό σύστημα νομιμοποίησης των μεταναστών γενικά εμποδίζει την ταχύτερη και ομαλότερη ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία.

Η ενσωμάτωση των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία φαίνεται να ακολουθεί σταθερά τα στάδια που περιγράφονται στην τυπολογία του Heckmann που αναπτύσσονται στην εισαγωγή. Η δεύτερη γενιά και η “νέα” δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών φαίνεται ήδη να διαπραγματεύεται με άλλους όρους την ενσωμάτωσή

της, καθώς η εκπαίδευσή της μέσα από ελληνικά ιδρύματα παρέχει διαφορετικές προοπτικές, τις οποίες βέβαια οι πληροφορητές/τριές μας αντιμετωπίζουν με συγκρατημένη αισιοδοξία.

Το γεγονός ότι το δείγμα μας αποτελείται από μεγαλύτερους σε ηλικία εκπροσώπους της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, όπου όλοι τους γεννήθηκαν στην Αλβανία, τους διαφοροποιεί από την “νέα” δεύτερη γενιά, αλλά φυσικά και από την πρώτη γενιά τόσο ως προς τη στάση τους απέναντι στην μητρική τους γλώσσα όσο και ως προς τον τρόπο κοινωνικής τους ενσωμάτωσης. Είναι η λεγόμενη μιάμιση γενιά. Τα περισσότερα από τα άτομα που αποτελούν το δείγμα μας διατηρούν επαφές με συγγενείς και φίλους στην Αλβανία και όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις αισθάνονται αυτοπεποίθηση και προσωπική ικανοποίηση που προκύπτει από την εμπειρία τους να έχουν ζήσει και σπουδάσει στην Ελλάδα. Μάλιστα πολλοί αναφέρουν ότι οι γονείς τους είναι ιδιαίτερα περήφανοι που κατάφεραν να σπουδάσουν τα παιδιά τους σε ελληνικά πανεπιστήμια, καθώς έτσι εκπληρώνεται ένα από τα όνειρα που είχαν μεταναστεύοντας στην Ελλάδα, προσδοκώντας ένα καλύτερο μέλλον γι’ αυτά. Η αξία που αποδίδουν οι μετανάστες γονείς στην εκπαίδευση στην Ελλάδα και η οικονομική επένδυση που κάνουν σε αυτήν, λειτουργεί αντισταθμιστικά στα αρνητικά στερεότυπα που έχουν καλλιεργηθεί εναντίον τους στην χώρα υποδοχής¹⁹.

Όπως προέκυψε από την παρούσα έρευνα, η μελέτη

19. Βλ. επίσης Θωμά (2009).

της δεύτερης γενιάς παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον όσον αφορά στην στάση τους απέναντι στη μητρική τους γλώσσα και τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Η στάση αυτή καθορίζεται, από τη μια μεριά, από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι μετανάστες και η εκπαίδευσή τους από την χώρα υποδοχής, την μεταναστευτική πολιτική και το καθεστώς νομιμοποίησής τους, που αποτελούν και τα στοιχεία που συνθέτουν το πρώτο επίπεδο ενσωμάτωσής τους (δομική ενσωμάτωση κατά την τυπολογία του Heckman), κι από την άλλη από τις αντιστάσεις της κοινωνίας της χώρας υποδοχής για κοινωνική ενσωμάτωση η οποία, εν πολλοίς, καθορίζει τελικά και την ταχύτητα κοινωνικής τους ενσωμάτωσης.

Σημαντικό ρόλο στη διατήρηση ή/και γλωσσική μετατόπιση στη δεύτερη γενιά παίζει ο τρόπος με τον οποίο βλέπει το ζήτημα η πρώτη γενιά. Παρατηρούμε ότι με σκοπό την γρήγορη ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία, οι Αλβανοί μετανάστες πρώτης γενιάς με τη στάση τους συντέλεσαν αποφασιστικά στην γλωσσική μετατόπιση που συμβαίνει στη δεύτερη γενιά. Η γλώσσα αποτελεί την σπουδαιότερη παράμετρο στη διαδικασία ενσωμάτωσης, καθώς αποτελεί το κλειδί για τα άλλα τρία επίπεδα ενσωμάτωσης που περιγράφονται από τον Heckmann, της πολιτισμικής, της αλληλεπιδραστικής και της ταυτοποιητικής/αυτοπροσδιοριστικής. Τέλος, το ερευνητικό ενδιαφέρον σε σχέση με το φαινόμενο της γλωσσικής μετατόπισης, θα άξιζε να στραφεί και προς τη μελέτη της “νέας” δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα και της διαμόρφωσης της “νέας” αλβανικής ταυτότητας.

5

Γλωσσική ικανότητα/χρήση και γλωσσικές στάσεις στην πρώτη και δεύτερη γενιά

Η γλωσσική μετατόπιση προς τα ελληνικά αναδείχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Άλλες έρευνες που είχαν γίνει παλαιότερα είχαν επισημάνει τάσεις γλωσσικής μετατόπισης στη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα (Tsokalidou, 2005· Χατζηδάκη, 2005· Gogonas, 2007β, 2009, 2010· Μαλιγκούδη, 2009). Σε ορισμένες από αυτές (Gogonas, 2007, 2009, 2010· Μιχαήλ, 2010) ως βασικός παράγοντας που οδηγεί την αλβανική κοινότητα στην “εγκατάλειψη” της εθνοτικής γλώσσας και προτίμηση της ελληνικής είναι ο στιγματισμός που έχει δεχθεί στην ελληνική κοινωνία αλλά και η έλλειψη θεσμικής στήριξης της διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας σε σχολεία στην Ελλάδα, παρ’ όλο που σε πολλά ο αριθμός των μαθητών αλβανικής καταγωγής είναι πολύ μεγάλος. Ακόμα και οι πρωτοβουλίες των διαφόρων αλβανικών κοινοτήτων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα για διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας σε παιδιά Αλβανών μεταναστών, αν και συχνές, έχουν μάλλον μικρή απήχηση (Γογωνάς, 2010· Μαλιγκούδη, 2009· Hatziprokopiou, 2006).

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται στοιχεία από μια εκτενή έρευνα που πραγματοποιήσαμε κατά τη ακαδημαϊκή χρονιά 2009-10 με τις/τους φοιτήτριες/τές του Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας στο πλαίσιο του μαθήματος «Σχολικές Εθνογραφίες». Αντίστοιχες εργασίες πραγματοποιούμε κάθε χρόνο στο πλαίσιο μαθημάτων Κοινωνικής Ανθρωπολογίας προκειμένου να δώσουμε την ευκαιρία στις φοιτήτριες και τους φοιτητές να σταθούν κριτικά απέναντι στα στερεότυπα που αφορούν στους μετανάστες, αναζητώντας τους οι ίδιες/οι και συνομιλώντας μαζί τους στο πλαίσιο των συνεντεύξεων. Η διαδικασία αυτή τους δίνει την δυνατότητα, όπως επισημαίνει και η Van Boeschoten αναφορικά με αντίστοιχα προγράμματα προφορικής ιστορίας με μετανάστες που διεξήγαγε με τους/τις φοιτητές/ριές της, να έλθουν αντιμέτωποι με την οπτική του “μετανάστη”, του “ξένου” του “διαφορετικού” και μέσα από μια βιωματική εμπειρία να προβληματιστούν πάνω στο ζήτημα της μετανάστευσης, της κοινωνικής ένταξης και των ταυτοτήτων (2008).

Η έρευνα αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνει και να συμπληρώνει με ποσοτικά αλλά και ποιοτικά δεδομένα τις προηγούμενες έρευνες καθώς προκύπτει μία σαφής προτίμηση στη χρήση της ελληνικής σε όλο και περισσότερους τομείς χρήσης από μεγάλο μέρος του δείγματός μας. Και σε αυτή την έρευνα, όπως και στην έρευνα για την γλωσσική μετατόπιση που παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, εφαρμόσαμε ποιοτική και ποσοτική μεθοδολογία. Τον σχεδιασμό της έρευνας και την επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων πραγματοποιήσα-

με σε συνεργασία με τον Ν. Γογωνά (Μιχαήλ & Γογωνάς, υπό δημοσίευση).

Οι φοιτήτριες/τές πραγματοποίησαν την συμπλήρωση ερωτηματολογίων, αφού εκπαιδεύτηκαν για το σκοπό αυτό στο πλαίσιο του μαθήματός τους. Αναζήτησαν δε το δείγμα στον τόπο προέλευσής τους, όπου διατηρούν οικογενειακές και προσωπικές γνωριμίες ώστε να επιτευχθεί όσο το δυνατόν ευκολότερη εξεύρεση δείγματος αλλά και να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερη δημογραφική κάλυψη.

Η έρευνα έγινε με τη μέθοδο του κλειστού ερωτηματολογίου σε επταβάθμια κλίμακα αυτο-αξιολόγησης τύπου Likert για τη γλωσσική ικανότητα και πενταβάθμια κλίμακα για τη γλωσσική χρήση και τις γλωσσικές στάσεις. Το πρόγραμμα που χρησιμοποιήθηκε για τη στατιστική ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου, ήταν το *Statistical Package for Social Sciences (SPSS)19* για Windows.

Το δείγμα αποτελούνταν από 200 ενηλίκους/ες Αλβανούς/ίδες μετανάστες/τριες πρώτης και δεύτερης γενιάς²⁰ (18 έως 48 ετών) από διάφορα μέρη της Ελλάδας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Βόλος, Κοζάνη, Πτολεμαΐδα, Άργος Ορεστικό, Έδεσσα, Ελασσόνα, Φάρσαλα, Φλώρινα, Βέροια, Κιλκίς, Σέρρες, Ξάνθη, Μυτιλήνη, Τρί-

20. Όπου ως δεύτερη γενιά, όπως ήδη έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, θεωρούμε όσα άτομα γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ήλθαν στην Ελλάδα μέχρι την ηλικία των 12 χρόνων. Για μια βιβλιογραφική επισκόπηση σε σχέση με τη «δεύτερη γενιά» βλ. Μιχαήλ, (2010β).

καλα, Αργολίδα (Πόρος Τροιζηνίας), Μαγνησία (Βελεστίνο), Βοιωτία, και Κορινθία). Το δείγμα αποτελούσαν 110 γυναίκες και 90 άνδρες. Από αυτούς 196 γεννήθηκαν στην Αλβανία και τέσσερις στην Ελλάδα. Η πλειοψηφία τους προέρχεται από περιοχές της κεντρικής Αλβανίας (114), ενώ 54 προέρχονται από περιοχές της νότιας και 28 από περιοχές της βόρειας Αλβανίας. Στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα βρίσκονταν στην Ελλάδα πάνω από 8 χρόνια (170 άτομα), 26 βρίσκονταν στην Ελλάδα 5-8 χρόνια και τέσσερις γεννήθηκαν στην Ελλάδα. Στην αναζήτηση του δείγματος τέθηκε ο περιοριστικός όρος να έχουν συμπληρώσει όλοι οι συμμετέχοντες τουλάχιστον 5 χρόνια στην Ελλάδα, ώστε να μπορεί να μελετηθεί η γλωσσική ικανότητα και χρήση της ελληνικής γλώσσας, συγκριτικά με την αλβανική.

Όσον αφορούσε στο μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα παρατηρήσαμε ότι αυτό ήταν αρκετά υψηλό καθώς το 32,5% των συμμετεχόντων είχε αποφοιτήσει από το Λύκειο και το 23,5% από το Γυμνάσιο. Ένα ποσοστό 11,5% είχε τελειώσει Τεχνική Εκπαίδευση ενώ ένα 6,5% είχε πραγματοποιήσει πανεπιστημιακές σπουδές. Το υπόλοιπο 26% είχε τελειώσει το δημοτικό σχολείο. Σε σχέση με την επαγγελματική τους απασχόληση, 26% εργάζονταν στον ιδιωτικό τομέα, 14,5% στον κατασκευαστικό, 19% σε αγροτικό, 1,5% στην κτηνοτροφία, 19,5% ήταν σπουδαστές, 4,5% επαγγελματίες και 11,5% ασχολούνταν ως οικιακές βοηθοί και στην φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων (10,5% και 1% αντίστοιχα). Το υπόλοιπο 12,5% δήλωσαν άνεργοι κατά την περίοδο που έγινε η έρευνα.

Κατά την επεξεργασία των αποτελεσμάτων χωρίσαμε το δείγμα σε δύο ηλικιακές κατηγορίες: α) 18-27 χρόνων, β) 28-48 χρόνων. Ο χωρισμός αυτός κρίθηκε σημαντικός για την διεξαγωγή σύγκρισης μεταξύ των δύο γενεών Αλβανών μεταναστών όσον αφορούσε στις γλωσσικές τους στάσεις και πρακτικές. Τα ερωτήματα που θέσαμε ήταν τα εξής: (α) Ποια είναι η γλωσσική ικανότητα των Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς στην ελληνική και στην αλβανική γλώσσα; (β) Ποιες γλωσσικές επιλογές κάνουν σε διάφορους τομείς χρήσης, όπως νοητικές δραστηριότητες, στον συναισθηματικό/προσωπικό τομέα, στο σπίτι, με φίλους/ες και συνεργάτες; (γ) Πώς διαμορφώνονται οι στάσεις τους απέναντι στη συμβολική αξία της γνώσης της αλβανικής γλώσσας έναντι της πρακτικής αναγκαιότητας του να γνωρίζει κανείς αλβανικά;

5.1. Γλωσσική ικανότητα και στάσεις απέναντι στα ελληνικά

Τα αποτελέσματα της γλωσσικής αυτό-αξιολόγησης των πληροφορητών/τριών μας στα ελληνικά και στα αλβανικά παρατίθενται στους πίνακες 1 και 2. Όσον αφορά στην ικανότητα των υποκειμένων στην ελληνική γλώσσα, η δεύτερη γενιά υπερίσχυε της πρώτης και στις τέσσερις δεξιότητες. Οι μεγαλύτερες διαφορές εντοπίστηκαν στην κατανόηση και στην παραγωγή γραπτού λόγου στα ελληνικά, προφανώς απόρροια του γεγονότος ότι η δεύτερη γενιά έχει φοιτήσει ως επί το πλείστον σε ελληνικά σχολεία και αρκετά από τα υποκείμενα φοιτούσαν ήδη σε ελληνικά ΑΕΙ και ΤΕΙ (πίνακας 1).

Πίνακας 1. Γλωσσική Ικανότητα στα ελληνικά (μέσες τιμές)

Ηλικία	Μιλώ ελληνικά	Καταλαβαίνω ελληνικά όταν ακούω μία συζήτηση μεταξύ αγνώστων	Καταλαβαίνω ελληνικά όταν παρακολουθώ τις ειδήσεις στην τηλεόραση	Διαβάζω ελληνικά	Γράφω ελληνικά
18-27	5,76	6,08	5,93	5,77	5,50
28-48	4,87	5,40	4,92	3,92	3,18

Πίνακας 2. Γλωσσική Ικανότητα στα αλβανικά (μέσες τιμές)

Ηλικία	Μιλώ αλβανικά	Καταλαβαίνω αλβανικά όταν ακούω μία συζήτηση μεταξύ αγνώστων	Καταλαβαίνω αλβανικά όταν παρακολουθώ τις ειδήσεις στην τηλεόραση	Διαβάζω αλβανικά	Γράφω αλβανικά
18-27	5,49	5,58	5,02	4,86	4,54
28-48	6,68	6,67	6,64	6,63	6,54

Αν και η γλωσσική ικανότητα ως προς τα ελληνικά, όπως προέκυψε από την έρευνά μας, διαφέρει, όπως ήταν αναμενόμενο, ανάμεσα στις δυο γενιές, η αξία και η σημασία που προσδίδουν στην γνώση της ελληνικής είναι κοινή και στις δυο γενιές. Οι απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες κατά την συνέντευξη στην ερώτηση: «Πόσο σημαντικό είναι για σας να ξέρετε καλά ελληνικά και για ποιους λόγους;», δείχνουν ότι σχεδόν στο σύνολό τους και ανεξαρτήτως γενιάς οι Αλβανοί μετανάστες θε-

ωρούσαν την γνώση της ελληνικής πολύ σημαντική για την κοινωνική τους ενσωμάτωση, την κοινωνική τους κινητικότητα καθώς και την κοινωνικοποίησή τους γενικά, αποδίδοντας έτσι πρακτική αξία στη γλώσσα. Ωστόσο, διαπιστώσαμε ποιοτικές διαφορές ως προς το τι επεσήμαναν πιο έντονα εκπρόσωποι της πρώτης και της δεύτερης γενιάς σε σχέση με τη σημασία της γνώσης της ελληνικής γλώσσας. Για παράδειγμα, εκπρόσωποι της πρώτης γενιάς τόνιζαν την πρακτική πλευρά του να γνωρίζει κανείς ελληνικά ώστε να εξυπηρετείται ο μετανάστης/τρια σε κάθε του/της δραστηριότητα και ανάγκη:

«Είναι σημαντικό για να καταλαβαίνω το αφεντικό μου στη δουλειά, να πάω για ψώνια, στο γιατρό και γενικά κάθε μέρα για να συνεννοούμαι με τους Έλληνες». (Α41 χρόνων)

«Θα έπρεπε να ξέρω καλύτερα για να συνεννοούμαι καλύτερα στην δουλειά». (Α47 χρόνων)

«Είναι σημαντικό για να μιλάω με τα αφεντικά, να κλείνω δουλειές και να συνεννοούμαι γενικότερα με τους Έλληνες και να μην με περνάνε για χαζό». (Α45 χρόνων)

«Για μένα είναι σημαντικό να ξέρω ελληνικά γιατί ζω στην Ελλάδα και πρέπει να ξέρω ελληνικά για να μπορώ να βρω δουλειά και να μην με ξεγελούν στις δουλειές που πηγαίνω». (Α31 χρόνων)

«Πρέπει να ξέρω ελληνικά γιατί μου χρειάζονται στην δουλειά για να μιλάω με τους Έλληνες αλλά θεωρώ ότι είναι σημαντικό να ξέρω για να μιλάω και με τα

παιδιά μου καθώς είναι η γλώσσα της συζύγου μου. Επίσης, όταν πηγαίνω στο σχολείο για να μάθω από τους δασκάλους τις επιδόσεις των παιδιών μου». (Α35 χρόνων)

«Εάν δεν ξέρεις ελληνικά δεν μπορείς να ζήσεις στην Ελλάδα. Όταν γνωρίζεις ελληνικά μπορείς να βρεις πιο εύκολα δουλειά, να κάνεις φίλους και γενικότερα να σε εκτιμούν περισσότερο οι Έλληνες». (Α38 χρόνων)

Στις απαντήσεις ερωτώμενων που ανήκαν στη δεύτερη γενιά παρατηρήσαμε, ότι πέρα από την πρακτική χρησιμότητα που αναγνώριζαν στη γνώση της ελληνικής γλώσσας, για κάποιους τα ελληνικά αποτελούσαν στοιχεία σημαντικά σε μια διαδικασία ταυτοποίησης τους όπως για παράδειγμα στα παρακάτω σχόλια:

«Είναι πολύ σημαντικό καθώς είναι [η ελληνική γλώσσα] το όργανο που μπορεί να με βοηθήσει στην καθημερινότητά μου. Επιπλέον, μου αρέσει πολύ σαν γλώσσα και είναι η επίσημη γλώσσα της χώρας που μένω. Πολλές φορές αισθάνομαι αυτή την γλώσσα σαν μητρική μου». (Γ20 χρόνων)

«Μ' αρέσουν τα ελληνικά, τα θεωρώ ως δεύτερή μου γλώσσα». (Γ27 χρόνων)

«Το ότι γνωρίζω καλά ελληνικά κάνει τη ζωή μου πιο εύκολη, αλλά επειδή μεγάλωσα και γεννήθηκα εδώ πιστεύω πως και τα ελληνικά είναι κομμάτι του εαυτού μου». (Γ18 χρόνων)

Συχνά αναγνώριζαν στην ελληνική γλώσσα ομορφιά και πλούτο και δήλωναν ότι αισθάνονταν ωραία που μπορούσαν να την μιλούν σωστά:

«Είναι κυρίαρχο για μένα να ξέρω καλά ελληνικά. Για λόγους επικοινωνίας, δουλειάς. Ακόμα, αισθάνομαι ωραία όταν είμαι σε μια παρέα και μου λένε οι Έλληνες ότι δεν το πιστεύουν ότι είμαι από την Αλβανία τόσο ωραία ελληνικά που μιλάω! Ακόμα, γιατί αγαπάω πολύ την ελληνική γλώσσα, πιστεύω ότι δεν υπάρχει πιο ωραία γλώσσα, μπορείς να εκφράσεις πάρα πολλά πράγματα». (Γ23 χρόνων)

Άτομα της δεύτερης γενιάς φαίνεται ότι απέδιδαν ιδιαίτερη αξία και στη συμβολική αξία της ελληνικής γλώσσας συνδέοντας την γνώση της με ζητήματα ταυτότητας και αυτοεκτίμησης.

Κάποιοι από τους νεότερους πληροφορητές/τριες συνέδεαν το ζήτημα της γλώσσας με τον ρατσισμό, επισημαίνοντας ότι γνωρίζοντας καλά ελληνικά κινδύνευαν λιγότερο να πέσουν θύματα ρατσιστικής συμπεριφοράς:

«Στην Ελλάδα αν μιλάς σπαστά, δεν ξέρεις καλά τη γλώσσα, σε στιγματίζουν και σε κοροϊδεύουν. Αρχίζει ο ρατσισμός, κοίτα πως μιλάει η Αλβανίδα και τέτοια». (Γ19 χρόνων)

«Πολλοί Αλβανοί αντιμετωπίζουν προβλήματα ρατσισμού και αυτή η κατάσταση θα ήταν πιο δύσκολη αν δεν γνώριζαν τη γλώσσα της χώρας που κατοικούν». (Α20 χρόνων)

Επίσης συχνά συνέδεαν τη σημασία του να γνωρίζουν

καλά ελληνικά με τη επιθυμία τους και μια ενδεχόμενη προοπτική να μείνουν για πάντα στην Ελλάδα:

«Σημαντικό είναι να ξέρω και τα ελληνικά πολύ καλά εφόσον έχω αποφασίσει να μείνω εδώ για το υπόλοιπο της ζωής μου. Άλλωστε περισσότερη επαφή έχω με Έλληνες παρά με συμπατριώτες μου». (Γ23 χρόνων)

«Είναι πολύ σημαντικό γιατί μένω στην Ελλάδα και σκοπεύω να μείνω και για πάντα εδώ». (Γ27 χρόνων)

5.2. Γλωσσική ικανότητα και στάσεις απέναντι στα αλβανικά

Σχετικά με την ικανότητα των υποκειμένων στην αλβανική γλώσσα διαπιστώσαμε ότι η πρώτη γενιά υπερτερούσε της δεύτερης σε όλες τις δεξιότητες, κυρίως όμως στον γραμματισμό. Αυτό ήταν αναμενόμενο καθώς η δεύτερη γενιά φοίτησε κυρίως σε ελληνικά σχολεία και πανεπιστήμια και παρουσιάζει γλωσσική μετατόπιση προς τα ελληνικά. Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες στην ερώτηση: «Πόσο σημαντικό είναι για σας να ξέρετε αλβανικά και για ποιους λόγους;» Κοινός τόπος στις απαντήσεις και των δυο γενεών η ανάγκη επικοινωνίας με συγγενείς, συμπατριώτες και φίλους στην Ελλάδα αλλά και στην Αλβανία, καθώς επίσης και η πεποίθηση ότι πρέπει να διατηρήσουν τη μητρική τους γλώσσα, ώστε να μην χαθούν οι ρίζες τους και η ταυτότητά τους:

«Το θεωρώ πολύ σημαντικό να γνωρίζεις την μητρική σου γλώσσα γιατί άμα την χάσεις είναι σαν να χάνεις

τις ρίζες σου». (Γ20 χρόνων)

«Θα ήθελα να ξέρω για να μπορώ να επικοινωνώ με τους συγγενείς μου και να μην χάσω την ταυτότητά μου». (Γ23 χρόνων)

«Είναι σημαντικό γιατί είναι η πατρίδα μου, η γλώσσα μου». (Γ36 χρόνων)

«Είναι η μητρική μου γλώσσα, με αυτήν αισθάνομαι Αλβανός, θέλω να τα μάθουν τα παιδιά μου για να τους συνδέει κάτι με τις ρίζες τους». (Α33 χρόνων)

«Είναι πολύ σημαντικό να ξέρω την γλώσσα μου γιατί αλλιώς δεν είμαι Αλβανός». (Α41 χρόνων)

«Θέλω να μιλάω για να τα ακούν και τα παιδιά μου και να μην ξεχάσουν γιατί τα αλβανικά είναι στοιχείο της εθνικής μου ταυτότητας». (Α38 χρόνων)

Η γλωσσική μετατόπιση προς την ελληνική γλώσσα δεν φαινόταν να συνοδεύεται από απαξίωση της αλβανικής γλώσσας σε καμιά από τις δυο γενιές. Αντίθετα το 80% περίπου των συμμετεχόντων τόνισαν ιδιαίτερα την ανάγκη διατήρησης της αλβανικής γλώσσας ως στοιχείο της “αλβανικότητάς” τους και ως τη μοναδική τους σύνδεση με την πατρίδα τους:

«Όσο κι αν μου αρέσει και να αγαπάω την Ελλάδα είναι σημαντικό για μένα να γνωρίζω καλά αλβανικά γιατί η Αλβανία είναι η χώρα μου. Δεν θα ήθελα να τα ξεχάσω, ακόμα και αν μην επιστρέψω σ’ αυτήν. Και τα παιδιά μου που μιλάνε πολύ καλά ελληνικά θέλω να γνωρίζουν την αλβανική γλώσσα ακόμα και αν μην

χρηαστεί να μιλάνε σε αυτήν. Θέλω να υπάρχουν δεσμοί με την χώρα καταγωγής μου, να υπάρχει κάτι που να μας συνδέει πέρα από τους συγγενείς μας που μένουν εκεί». (Γ40 χρόνων)

«Είναι υποτιμητικό για έναν Αλβανό να ξεχνάει την γλώσσα του και να μιλάει στους συμπατριώτες του στην Ελλάδα ελληνικά». (Γ39 χρόνων)

Από το σύνολο των πληροφορητών μας μόνο έξι (6) δήλωσαν ότι δεν είναι σημαντικό γι' αυτούς να γνωρίζουν αλβανικά:

«Δεν είναι για μένα προσωπικά σημαντικό. Απλά για τους δικούς μου πιο πολύ». (Γ21 χρόνων)

«Όχι πολύ, δεν είναι απαραίτητα, δεν χρησιμεύουν κάπου στην Ελλάδα». (Γ35 χρόνων)

«Όχι τόσο σημαντικό γιατί θέλω να μείνω στην Ελλάδα». (Γ23 χρόνων)

«Δεν είναι πολύ σημαντικό για μένα να ξέρω καλά αλβανικά γιατί μ' αρέσει η ζωή στην Ελλάδα και θέλω να ζήσω εδώ». (Α37 χρόνων)

«Δεν είναι και τόσο σημαντικό. Τώρα που μένω εδώ τα αλβανικά μου χρειάζονται μόνο για να μιλάω με τους δικούς μου στην Αλβανία». (Α42 χρόνων)

Η γλώσσα ως σημαντικό στοιχείο της αλβανικής εθνικής ταυτότητας έχει αναλυθεί σε προηγούμενες εργασίες (Χατζηδάκη & Κυριαζής, 2005· Michail, 2008β, γ) και έχει σχολιαστεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η παρούσα έρευνα καταδεικνύει ότι ενώ οι Αλβανοί μετανάστες

στην Ελλάδα επιθυμούν να διατηρήσουν την μητρική τους γλώσσα για όλους τους λόγους που προαναφέραμε, η γλωσσική μετατόπιση προς τα ελληνικά είναι γεγονός και επηρεάζεται ξεκάθαρα τόσο από τις συνθήκες στη χώρα υποδοχής, που κάθε άλλο παρά ευνοούν την διατήρησή της, όσο και από τη στάση των ιδίων των υποκειμένων απέναντι στη χρήση και διατήρηση της αλβανικής γλώσσας στην Ελλάδα. Παρακάτω θα ασχοληθούμε με την πρακτική και την συμβολική αξία της αλβανικής γλώσσας σε σχέση με τα αποτελέσματα που προέκυψαν για κάθε τομέα χρήσης ξεχωριστά.

5.3. Γλωσσικές επιλογές: πρακτική έναντι συμβολικής χρήσης των αλβανικών

Οι δηλώσεις που αναφέρονταν σε κάποιον τομέα χρήσης της γλώσσας (domain) αναλύθηκαν ως ξεχωριστές μεταβλητές. Οι τομείς που ερευνήθηκαν είναι οι εξής:

- Η επιλογή της γλώσσας [αλβανική-ελληνική] για νοητικές δραστηριότητες. όπως προκύπτει από τις δηλώσεις: «Όταν κάνεις αριθμητικές πράξεις/ υπολογισμούς», «Σε κοινωνικά/πολιτικά θέματα», «Σε θέματα σχολείου/σπουδών».
- Η επιλογή της γλώσσας στο σπίτι, π.χ. με διαφορετικούς/-ές συνομιλητές/-τριες
- Η επιλογή της γλώσσας για προσωπικές λειτουργίες ή συναισθηματικούς λόγους, όπως εκφράζουν οι δηλώσεις: «Όταν είσαι κουρασμένος/η», «Όταν είσαι αγχωμένος/η», «για σεξουαλικά θέματα», «Όταν είσαι θυμωμένος/η», «Όταν έχεις αμηχανία-

α», «Όταν βρίζεις», «Όταν ονειρεύεσαι», «Όταν κινδυνεύεις», «Όταν είσαι χαρούμενος/η», «Όταν είσαι μπερδεμένος/η», «Όταν ντρέπεσαι».

- Η επιλογή της γλώσσας με φίλους/ φίλες, γείτονες, συνεργάτες στη δουλειά.

Η ανάλυση της σημασίας της ηλικίας απέδωσε τα εξής αποτελέσματα:

Στη χρήση των γλωσσών (αλβανικής-ελληνικής) για νοητικές δραστηριότητες, η δεύτερη γενιά (18-27) ανέφερε ότι χρησιμοποιεί την ελληνική «περισσότερο»· ένα εύρημα λίγο ως πολύ αναμενόμενο. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ένα αξιοσημείωτο ποσοστό της πρώτης γενιάς (περίπου 45%) ανέφερε ότι χρησιμοποιεί «περισσότερο» ή «μόνο ελληνικά» ενώ το 21,5% ότι χρησιμοποιεί «και τις δύο γλώσσες». Από την ανάλυση της γλωσσικής χρήσης στο «σπίτι» σε σχέση με τον παράγοντα «ηλικία», η πρώτη γενιά δήλωσε ότι χρησιμοποιεί την αλβανική σε μεγαλύτερο βαθμό ενώ την ελληνική σε μικρότερο βαθμό σε σύγκριση με τη δεύτερη γενιά. Το ίδιο σχήμα ανέκυψε για τον συναισθηματικό/προσωπικό τομέα. Τέλος, όσον αφορά στην ανάλυση της γλωσσικής χρήσης «με φίλους/ες συνεργάτες/γείτονες» η πλειοψηφία τόσο της πρώτης όσο και της δεύτερης γενιάς ανέφερε ότι χρησιμοποιεί την ελληνική. Φυσικά, τα ποσοστά χρήσης της ελληνικής είναι πολύ μεγαλύτερα στη δεύτερη γενιά.

Για να διερευνήσουμε τις στάσεις ως προς την πρακτική έναντι της συμβολικής χρήσης της αλβανικής γλώσσας, ζητήσαμε από τα υποκείμενα δηλώσεις στα ε-

ξής ερωτήματα: «Πρέπει να ξέρεις αλβανικά για να κάνεις φίλους;», «Αν ξέρεις αλβανικά μπορείς να κερδίσεις περισσότερα χρήματα;», «Αν ξέρεις αλβανικά έχεις περισσότερες πιθανότητες να σπουδάσεις;», «Αν ξέρεις αλβανικά μπορείς να βρεις πιο εύκολα δουλειά;», «Πρέπει να ξέρεις αλβανικά για να ζήσεις καλά στην Ελλάδα;», «Τα αλβανικά σου χρειάζονται για να ταξιδεύεις στο εξωτερικό;», «Τα αλβανικά σου χρειάζονται αν ασχολείσαι με το εμπόριο;», «Τα αλβανικά είναι χρήσιμα για να επικοινωνούμε με τους συγγενείς στην Αλβανία», «Τα αλβανικά είναι απαραίτητα αν θελήσουμε να ζήσουμε μελλοντικά στην Αλβανία».

Αντίστοιχα για να διερευνήσουμε τις στάσεις των υποκειμένων απέναντι στην συμβολική χρήση της αλβανικής γλώσσας ζητήσαμε δηλώσεις στα παρακάτω ερωτήματα: «Πρέπει να ξέρεις αλβανικά για να μεγαλώσεις τα παιδιά σου;», «Πρέπει να ξέρεις αλβανικά για να σε εκτιμούν οι άλλοι Αλβανοί;», «Πρέπει να ξέρεις αλβανικά για να κάνεις οικογένεια;», «Θα ήθελες τα παιδιά σου να ξέρουν αλβανικά;», «Τα αλβανικά θα πρέπει να διδάσκονται σε ελληνικά σχολεία με μεγάλο αριθμό Αλβανών μαθητών;», «Θα ήθελες τα αλβανικά να έχουν το ίδιο κύρος με τα ελληνικά στην Ελλάδα», «Τα αλβανικά θα εξαφανιστούν στην τρίτη ή τέταρτη γενιά στην Ελλάδα», «Αξίζει να μάθει κάποιος την αλβανική γλώσσα;», «Είναι ανάγκη να διατηρήσουμε την αλβανική γλώσσα;», «Η αλβανική γλώσσα είναι απαραίτητο κομμάτι της ταυτότητάς μου», «Αν δεν ξέρουμε καλά αλβανικά δεν μπορούμε να λεγόμαστε Αλβανοί», «Υπάρχουν πιο χρήσιμες γλώσσες από τα αλβανικά και θα προτιμούσα το παιδί

μου να ξέρει άλλες γλώσσες αντί για αλβανικά», «Τα αλβανικά στο μέλλον θα τα χρησιμοποιούμε μόνο σε περιορισμένες δραστηριότητες».

Τα αποτελέσματα που παρατίθενται στον παρακάτω πίνακα δηλώνουν ότι και στις δύο γενιές η πρακτική αναγκαιότητα της γνώσης της αλβανικής γλώσσας θεωρούνταν σημαντικότερη από τη συμβολική αξία της γλώσσας.

Πίνακας 3: Σύγκριση των μέσων τιμών. Στάσεις προς τη συμβολική αξία των αλβανικών και στάσεις προς την πρακτική αναγκαιότητα του να γνωρίζει κανείς αλβανικά

Ηλικία	Στάσεις προς τη συμβολική αξία των αλβανικών	Στάσεις προς την πρακτική αναγκαιότητα των αλβανικών
18-27	2,6495	3,1000
28-48	2,4612	3,2514

Ερμηνεύοντας τα αποτελέσματα παρατηρούμε ότι στην περίπτωση της πρώτης γενιάς είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι τόσο στον χώρο του σπιτιού όσο και στις προσωπικές και συναισθηματικές λειτουργίες τα υποκείμενα χρησιμοποιούσαν την αλβανική γλώσσα σε μεγάλο ποσοστό, ενώ σε διάφορες νοητικές δραστηριότητες αλλά και στις επαφές τους με φίλους και συνεργάτες επέλεξαν σχεδόν εξίσου την ελληνική και την αλβανική. Σε αυτούς τους δύο τομείς εμφανίζονταν και οι μεγαλύτερες διαφορές σε σχέση με την δεύτερη γενιά όπου τα ελληνικά έπαιρναν τη θέση των αλβανικών ιδιαίτερα

στον «συναισθηματικό/προσωπικό τομέα». Εφόσον “η γλώσσα” είναι το μέσο έκφρασης των συναισθημάτων αλλά και τα συναισθήματα, όπως παρατηρεί η Αθανασοπούλου, εμπλέκονται στην «κατασκευή του εαυτού» (2009:188), η γλωσσική επιλογή γίνεται δηλωτική μιας διαδικασίας ταυτοποίησης σε συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Η γλώσσα εξάλλου αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας ενός ατόμου, μαζί με άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως η κοινή καταγωγή, η θρησκεία, οι παραδόσεις, και σύμφωνα με τον Barth, όλα αυτά επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο κάποιος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του (1969). Πέρα όμως από αυτό, όπως επισημαίνει η DeBernardi, η γλώσσα παρέχει στο υποκείμενο τη δυνατότητα να γίνει κοινωνός μιας πολιτισμικής ταυτότητας και το μέσον για την αναπαραγωγή κοινωνικών διαφορών, και σε πολιτισμικό επίπεδο, να γίνει η συμβολική έκφραση της κοινότητας (1994:861). Η γλώσσα, όπως προκύπτει από την έρευνά μας, αξιολογούνται ως ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία ένταξης στην χώρα υποδοχής και για τους εκπροσώπους της νέας γενιάς ως σημαντικό στοιχείο της διαδικασίας ταυτοποίησής τους.

Παρόλη την συμβολική αξία που έμμεσα φαινόταν να αποδίδουν τα υποκείμενα επιλέγοντας την ελληνική γλώσσα στον συναισθηματικό/προσωπικό τομέα, από την έρευνα προέκυψε ότι και στις δύο γενιές η πρακτική αναγκαιότητα της γνώσης της αλβανικής γλώσσας θεωρούνταν σημαντικότερη από την συμβολική αξία της γλώσσας. Η υποχώρηση της συμβολικής έναντι της πρακτικής αξίας της γλώσσας “επιβάλλεται” από την ανάγκη της επιβίωσης και της ένταξης σε ένα περιβάλλον που

δεν ευνοεί την διατήρηση της μειονοτικής γλώσσας. Όπως σχολιάσαμε παραπάνω, η έρευνα μας έδειξε ότι η γλώσσα αποτελεί για τους Αλβανούς μετανάστες πολύ σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας τους. Η υπερίσχυση της πρακτικής έναντι της συμβολικής αξίας της γλώσσας “επιβάλλεται” έμμεσα από την ανάγκη να ανταποκριθούν στην πραγματικότητα και τις συνθήκες της χώρας υποδοχής, όπως με ποικίλους τρόπους αποτυπώνεται στα λόγια των ιδίων που παραθέσαμε παραπάνω.

5.4. Γενικές Παρατηρήσεις

Η έρευνα που παρουσιάσαμε στο κεφάλαιο αυτό, αποκαλύπτει ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με τη γλωσσική ικανότητα, τις στάσεις και πρακτικές ανάμεσα σε Αλβανούς μετανάστες στην Ελλάδα καθώς και την διαφοροποίηση που παρατηρείται ανάμεσα στις δύο γενιές.

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματά μας, οι τάσεις γλωσσικής μετατόπισης και για τις δύο γενιές ήταν εμφανείς. Στην πρώτη γενιά η γλωσσική μετατόπιση παρατηρείται όσον αφορά στη συχνότητα χρήσης της γλώσσας. Ο μόνος χώρος χρήσης στον οποίο οι εκπρόσωποι της πρώτης γενιάς έκαναν χρήση της αλβανικής γλώσσας σε αρκετά μεγάλο βαθμό ήταν το σπίτι. Σε όλους τους άλλους χώρους χρήσης και για όλες τις άλλες λειτουργίες υπερτερούσε ξεκάθαρα η ελληνική. Όσον αφορά στη δεύτερη γενιά, η γλωσσική μετατόπιση ήταν ταχύτερη τόσο σε επίπεδο γλωσσικής ικανότητας όσο και σε βαθμό χρήσης. Επιπλέον, ενώ για την πρώτη γενιά η γνώση της ελληνικής αποτελούσε πρακτική αναγκαιότητα και όχη-

μα κοινωνικής κινητικότητας, για τη δεύτερη γενιά τα ελληνικά ήταν η βασική γλώσσα στην οποία κοινωνικοποιούνταν στην Ελλάδα, και άρα αποτελούσε σημαντικό στοιχείο στη διαδικασία ταυτοποίησής τους.

Ωστόσο, τα συμπεράσματα που μπορούν να αντληθούν δεν θα μπορούσαν να έχουν οριστικό χαρακτήρα, εφόσον πρόκειται για μία μεταναστευτική κίνηση που βρίσκεται σε εξέλιξη, και επίσης έχει υπερεθνικές αναφορές. Η γλωσσική μετατόπιση είναι ένα φαινόμενο που μελετάται σε βάθος χρόνου. Μπορούμε όμως να μιλάμε για τάσεις μετατόπισης οι οποίες έγιναν εμφανείς στην παρούσα μελέτη. Οι τάσεις αυτές έδειξαν ότι οι σχέσεις της δεύτερης γενιάς με την εθνοτική γλώσσα και κουλτούρα αποδυναμώνονταν. Επιπλέον, ο μεγάλος αριθμός παιδιών δεύτερης γενιάς που φοιτούν σε ελληνικά πανεπιστήμια, (με την επακόλουθη ίδρυση πολιτιστικών ομάδων, όπως π.χ. ο δραστήριος σύλλογος Αλβανών φοιτητών στην Αθήνα), και οι αλλαγές στις μετακινήσεις των Αλβανών μεταναστών (με την πρόσφατη κατάργηση της βίζας για τις χώρες Schengen), μπορεί να αποτελέσουν παράγοντες “ενδυνάμωσης” για τους νέους αλβανικής καταγωγής στο μέλλον.

Παραμένουν όμως δυο σοβαροί παράγοντες που επιδρούν εξαιρετικά ανασταλτικά στο να μπορούν οι νέοι αυτοί να ονειρευτούν ένα μέλλον στην Ελλάδα: το ένα αφορά στο νομοθετικό κενό σε σχέση με στην απόκτηση από τη δεύτερη γενιά της ελληνικής ιθαγένειας, αλλά και στη βελτίωση του καθεστώτος παραμονής τους, και το άλλο αφορά στο ζήτημα της γενικότερης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που μαστίζει την Ελλάδα και όσους

ζουν στην Ελλάδα (γηγενείς και μετανάστες) την τελευταία εξαετία. Με το ζήτημα αυτό ασχοληθήκαμε σε δυο έρευνες που θα παρουσιάσουμε στα αμέσως επόμενα κεφάλαια.

6

Διεθνοποιημένα νοικοκυριά και κοινωνική ανάπτυξη την εποχή της κρίσης

Το κεφάλαιο αυτό εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την κοινωνική ανάπτυξη των Αλβανών μεταναστών τόσο στην χώρα αποστολής (Αλβανία) όσο και στην χώρα υποδοχής (Ελλάδα). Εστιάζει στα διεθνοποιημένα (transnational) νοικοκυριά, στα “σχέδια” οικογενειακής ανάπτυξης, στον βαθμό ανθεκτικότητας (resilience) και στη δύναμη του κινήτρου που καθοδηγεί τις (αντι)δράσεις στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, επιχειρώντας μια συγκριτική προσέγγιση ανάμεσα στην πρώτη και δεύτερη γενιά μεταναστών. Ιδιαίτερα εστιάζουμε στους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους η οικονομική κρίση επηρέασε τους Αλβανούς μετανάστες, την ευημερία και τις σχέσεις τους τόσο μέσα στην δική τους αλβανική κοινότητα, όσο και στην ευρύτερη ελληνική κοινότητα, ζητήματα κοινωνικού και νομικού *status*, ταυτότητας, τιμής, γοήτρου, επιστροφής.

Η έρευνα στην οποία βασίζεται το κεφάλαιο αυτό, εστίασε κυρίως σε εκείνους τους Αλβανούς μετανάστες που κατά τον τρίτο χρόνο της οικονομικής κρίσης (2011)

εξακολουθούσαν να ζουν στην Ελλάδα. Τα εμπειρικά δεδομένα αντλήθηκαν μέσα από έρευνα πεδίου, ημιδομημένες και σε βάθος συνεντεύξεις, και συμμετοχική παρατήρηση στην πρώτη και δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών σε αστικές και αγροτικές περιοχές της Ελλάδας. Συνδυάστηκε ποιοτική και ποσοτική μεθοδολογία και διεπιστημονική προσέγγιση, αντλώντας από τα επιστημονικά πεδία της ανθρωπολογίας, των μεταναστευτικών σπουδών και της κοινωνικής γεωγραφίας.

6.1. Η κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της στους Αλβανούς μετανάστες

Έχουν γίνει πολλές μελέτες για την οικονομική/κοινωνική κρίση στην Ελλάδα.²¹ Αυτό που αποτελεί κοινή πα-

21. Βλέπε για παράδειγμα άρθρο του καθηγητή Κ. Λαπαβίτσα στην εφημερίδα *The Guardian*: 'Costas Lapavitsas answers your questions on Greece and the eurozone crisis'. Ανακτήθηκε στις 19/4/2012 από: <http://www.guardian.co.uk/world/greek-election-blog-2012/2012/jun/13/costas-lapavitsas-greece-eurozone-crisis>. Επίσης συνέντευξη του Κώστα Λαπαβίτσα ΜΟΝΟ 5, 7 Απριλίου 2012 'There is no way-out for Greece without a cost'. Ανακτήθηκε στις 19/4/2012 από: <http://monopressgr.wordpress.com/2012/04/07/lapavitsas-mono/>. Επίσης από τον ίδιο συγγραφέα, 'Eurozone crisis: Beggar thyself and thy neighbour', RMF [Διεθνές Νομισματικό Ταμείο] Occasional Report March 2010. Ανακτήθηκε στις 22/6/2012 από: <http://researchonmoneyandfinance.org/media/reports/eurocrisis/fullreport>. Βλέπε επίσης συλλογή άρθρων, συνεντεύξεων και δημοσιευμάτων του Γιάννη Βαρουφάκη για την οικονομική κρίση: <http://gkdata.gr/category/βαρουφάκης/page/4/>· επίσης Βαρουφάκης, Γ. (2012). *Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος*. Αθήνα: Λιβάνης· Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ΕΕΠΟ) (2011). *Οικονομική Κρίση στην Ελλά-*

ραδοχή είναι ότι η ελληνική κρίση που ακολούθησε την παγκόσμια οικονομική κρίση το 2008 έγινε περισσότερο ορατή το 2009 και συνδέθηκε όχι μόνο με δομικές αδυναμίες, δηλαδή τις στρεβλώσεις του ελληνικού κράτους, της οικονομίας και της κοινωνίας, αλλά επίσης και με το γεγονός ότι η Ελλάδα μπήκε σε μια προβληματική νομισματική ένωση.

Τρεις κυβερνήσεις από το 2010 μέχρι το 2013 υιοθέτησαν τρία μνημόνια συνοδευόμενα από αυστηρά μέτρα λιτότητας ώστε να μειώσουν την κρατική έκθεση στο χρέος, και διαρθρωτικές προσαρμογές ώστε να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα σύμφωνα με τις επιταγές της τρόικα (Ευρωπαϊκή Ένωση, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα). Ο Λαπαβίτσας περιγράφει την κατάσταση ως εξής: «Η λιτότητα οδήγησε στη μείωση των δημοσίων εξόδων και σε υψηλότερη φορολογία, μειώνοντας έτσι τη ζήτηση. Κατά συνέπεια, οι επιχειρήσεις αντιμετώπισαν δυσκολίες ιδιαίτερα καθώς οι τράπεζες μείωσαν τη ρευστότητα κεφαλαίων. Το αποτέλεσμα ήταν η αύξηση της ανεργίας, η πτώση της κατανάλωσης, και η μείωση των επενδύσεων. Οι αριθμοί για την Ελλάδα θυμίζουν την καταστροφή που επιφέρει ένας πόλεμος- ανεργία στο 22%²² και μείωση της παραγωγής περίπου κατά 20%. Καθώς το εθνικό εισόδημα συρρικνώθηκε, έγινε ακόμη δυσκολότερη η δι-

δα, Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκη και Δ. Μυλωνάκη (επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.

22. Στο 27,5% σύμφωνα με τα στοιχεία της EUROSTAT την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές.

απραγμάτευση για το δημόσιο και ιδιωτικό χρέος, πόσο μάλλον η συλλογή φόρων» (Lapavitsas, 2012α). Με βάση τα επίσημα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) μειώθηκε από 30.536 δολάρια Αμερικής το 2008 σε 21.910 δολάρια το 2013, μια μείωση της τάξης περίπου του 28%²³.

Όλα τα μέτρα απέτυχαν και η κρίση επιδεινώθηκε. Η ζημιά που προκάλεσε η λιτότητα δεν ήταν μόνο υλικές. Οι ζωές των περισσότερων ανθρώπων ανατράπηκαν και η ψυχολογία τους επηρεάστηκε αρνητικά. Οικογένειες μείωσαν κάθε δυνατή δαπάνη συμπεριλαμβανομένων διακοπών, διασκέδασης, εξωσχολικών δραστηριοτήτων των παιδιών ακόμα και ειδών πρώτης ανάγκης (Triandafyllidou, 2012).

Ο κατασκευαστικός τομέας υποχώρησε δραματικά καθώς οι άνθρωποι έπαψαν να αγοράζουν σπίτια επειδή το εισόδημά τους μειώθηκε κατά πολύ, ενώ και η φορολογική επιδρομή στα ακίνητα έχει καταστήσει την αγορά αλλά και συντήρηση ακίνητης περιουσίας πολύ δαπανηρή υπόθεση²⁴. Παράλληλα, η ανεργία μέσα σε έξι χρόνια εκτοξεύτηκε στο 27,5%²⁵ περίπου στο γενικό πληθυσμό

23. The World Bank (2014). Indicators, GDP per capita (current US\$). Ανακτήθηκε στις 24/7/2014 από:

<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

24. Ινστιτούτο Εκπαίδευσης και Επιδόσεων Μελών Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος (2011). Ανακτήθηκε στις 19/6/2012 από:

<http://www.iekemtee.gr/el/>

25. Eurostat News Release Euroindicators 52/2014. Ανακτήθηκε στις 24/7/2014 από:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-

και 58.3%²⁶ ανάμεσα στους νέους²⁷, ενώ οι αυτοκτονίες που έχουν καταγραφεί ως συνέπεια της αδυναμίας κάποιων ανθρώπων να διαχειριστούν τα οικονομικά και προσωπικά αδιέξοδα που προκάλεσε η κρίση, παρουσιάζουν αύξηση περίπου 40%²⁸.

Η κρίση έπληξε τον βασικό τομέα στον οποίο απασχολούνταν η πλειοψηφία των μεταναστών, τον κατασκευαστικό. Η αγορά ακινήτων διέρχεται επί σειρά ετών βαθειά κρίση και τα δημόσια έργα σχεδόν σταμάτησαν²⁹. Κι άλλοι τομείς όπως ο τουρισμός και η εστίαση επίσης επηρεάστηκαν³⁰.

01042014-AP/EN/3-01042014-AP-EN.PDF

26. Youth Unemployment, Eurostat News Release Euroindicators 52/2014. Ανακτήθηκε στις 24/7/2014 από: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-01042014-AP/EN/3-01042014-AP-EN.PDF

27. Και τα δύο μεγέθη είναι τα υψηλότερα στην Ευρώπη.

28. Εφημερίδα *TA NEA*, 25/06/2012. Ανακτήθηκε στις 30/6/2012 από: <http://www.tanea.gr/ellada/article/?aid=4638861>. Επίσης Λόλης, Χ. (Διευθυντής της Ψυχιατρικής Κλινικής του Σισμανόγλειου Νοσοκομείου-Αθήνα), Οικονομική Κρίση και Αυτοκτονίες στην Ελλάδα, 01/03/2011. Ανακτήθηκε στις 30/6/2012 από: <http://www.psychology-blog.gr/uncategorized/oikonomikh-krish-kai-autoktonies-sthn-ellada.html/>

29. Ο Ελληνικός Κατασκευαστικός τομέας - Β/2011, εξαμηνιαία έκθεση- τεύχος 6. Ανακτήθηκε στις 30/6/2012 από: http://www.sate.gr/nea/press/FINAL_6-2011.

30. Εξαμηνιαία Αναλυτική Έκθεση της Ελληνικής Τουριστικής Δραστηριότητας Υπό την Αιγίδα της Ακαδημίας Τουριστικών Ερευνών και Μελετών (ATEM) & της Ερευνητικής Μονάδας Τουρισμού του Αθηναϊκού Ινστιτούτου Εκπαίδευσης και Έρευνας (ΑΘΙΝΕΕ) 2010:2(4), ISSN: 1791-7646. Ανακτήθηκε στις 25/6/2012 από:

Η κρίση επηρέασε ιδιαίτερα τις γυναίκες μετανάστριες που εργάζονταν ως οικιακές βοηθοί καθώς πολλές οικογένειες έχουν περιορίσει τα έξοδα του νοικοκυριού. Η πλειοψηφία των Αλβανών μεταναστών που έχασαν τις δουλειές τους και κατά συνέπεια και την ασφάλισή τους, απονομιμοποιούνται, καθώς δεν μπορούν να ανανεώσουν τις άδειες παραμονής. Οι άδειες παραμονής ανανεώνονται κάθε ένα με δύο χρόνια για τα πρώτα δέκα χρόνια, με την προϋπόθεση ότι οι μετανάστες εργάζονται νόμιμα και είναι ασφαλισμένοι. Όμως εξαιτίας της κρίσης η προϋπόθεση αυτή δεν πληρούται καθώς οι περισσότεροι δεν έχουν πλέον σταθερή απασχόληση κι επομένως δεν μπορεί να εξασφαλιστεί το ελάχιστο απαιτούμενο των 25 ημερών εργασίας το μήνα για πέντε μήνες το χρόνο. Επιπλέον άλλαξε το φορολογικό σύστημα και απαιτούνται 10.200 Ευρώ ετήσιο δηλωμένο εισόδημα (αντί για 5.000 που ίσχυε παλαιότερα) ώστε να μπορεί κάποιος να ανανεώσει την άδεια εργασίας. Οι Έλληνες εργοδότες δεν μπορούν πλέον να δηλώσουν και να ασφαλίσουν τους εργαζόμενούς τους για ένα τέτοιο ποσό, και οι περισσότεροι μετανάστες αντιμετωπίζουν την πιθανότητα να εξαναγκαστούν να εγκαταλείψουν την χώρα μόλις λήξουν οι άδειες παραμονής τους. Διαφορετικά, θα πρέπει να παραμείνουν στη χώρα παράνομα. Οι περισσότεροι από αυτούς που επιστρέφουν στην Αλβανία, ή είχαν σχεδιάσει την επιστροφή τους μετά από μια μακρόχρονη περίοδο στην Ελλάδα ή φεύγουν γιατί έχασαν τις δου-

λειές τους και την νομιμοποίησή τους³¹.

6.2. Μεθοδολογικές και θεωρητικές παρατηρήσεις

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα αυτή ήταν κυρίως Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς, αλλά και πρώτης γενιάς ώστε να έχουμε τη δυνατότητα σύγκρισης για τους τρόπους με τους οποίους βιώνουν οι δύο γενιές την διεθνοποίηση (transnationalism) και την κοινωνική ανάπτυξη στην εποχή της κρίσης.

Την έρευνα αυτή την πραγματοποιήσαμε μαζί με μια ομάδα 15 φοιτητριών/τών του Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας στο πλαίσιο του μαθήματος «Σχολικές Εθνογραφίες» κατά την ακαδημαϊκή χρονιά 2010 και 2011.

Χρησιμοποιήσαμε δύο ερευνητικά εργαλεία: ερωτηματολόγιο και συνεντεύξεις σε βάθος. Το ερωτηματολόγιο ήταν χωρισμένο σε δύο μέρη: το πρώτο μέρος περιελάμβανε αρκετές ερωτήσεις που έπρεπε να απαντηθούν σε κλίμακα Likert και το δεύτερο μέρος περιελάμβανε ημι-δομημένη συνέντευξη με ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. Για να εξασφαλίσουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη δημογραφική κάλυψη, τα μέλη της ερευνητικής ομάδας κι εγώ, ως συντονίστρια, αναζητήσαμε τους πληροφορητές /τριες στους τόπους καταγωγής μας μέσα από προσωπικές γνωριμίες που είχε ο καθένας μας στην αλβανική

31. Μετανάστες στα Πρόθυρα Μετανάστευσης, *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* 22/8/2010. Ανακτήθηκε στις 30/6/2012 από: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_ell_1_22/08/2010_412279

κοινότητα σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, αστικές και αγροτικές (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Δυτική Θράκη, Ήπειρος, Ιόνια νησιά, Δωδεκάνησα, Πελοπόννησο, Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, Θεσσαλία).

Οι συμμετέχοντες που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο ($n = 217$) ήταν ενήλικοι Αλβανοί μετανάστες/στρίες δεύτερης γενιάς (18-32 χρόνων) από δύο αλβανούς γονείς που είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα ($n = 29$, “νέα δεύτερη γενιά”) είτε ήλθαν στην Ελλάδα πριν τα δώδεκα χρόνια τους ($n = 188$). Ανάμεσά τους υπήρχαν 116 γυναίκες και 101 άνδρες. Η πλειοψηφία κατάγονταν από περιοχές της νότιας Αλβανίας, κυρίως Korçë, Bilisht και Fier (80), ενώ 78 από την κεντρική Αλβανία (Tirana, Elbasan) και κάποιοι από βόρειες περιοχές (Shkodër, Peshkopi, Burrel, Bulquize).

Οι συμμετέχοντες που μας παραχώρησαν συνέντευξη ($n = 35$) αποτελούσαν μια μικρότερη ομάδα από άτομα πρώτης και δεύτερης γενιάς (20 άνδρες και 15 γυναίκες).

Οι συμμετέχοντες πρώτης γενιάς πληρούσαν το κριτήριο του να έχουν ζήσει στην Ελλάδα για τουλάχιστον οκτώ (8) χρόνια και να γνωρίζουν επαρκώς καλά τα ελληνικά ώστε να μπορούν να συμμετέχουν σε μια συζήτηση. Και σ’ αυτήν την ομάδα η πλειοψηφία προέρχονταν επίσης από την κεντρική και νότια Αλβανία.

Τόσο τα ερωτηματολόγια όσο και οι συνεντεύξεις έγιναν στην ελληνική γλώσσα. Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν. Το πρόγραμμα που χρησιμοποιήθηκε για τη στατιστική ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου, ήταν το *Statistical Package*

for Social Sciences (SPSS)19 για Windows.

Από τις απαντήσεις στις ανοιχτές ερωτήσεις του δεύτερου μέρους του ερωτηματολογίου και τις συνεντεύξεις σε βάθος επιλέξαμε τις πιο αναστοχαστικές και αποκαλυπτικές αφηγήσεις για τα ζητήματα που μας απασχόλησαν, όπου περιλαμβάνονταν τα ζητήματα της κοινωνικής ενσωμάτωσης και ανάπτυξης, της ταυτότητας και του “ανήκειν” στη δεύτερη γενιά, καθώς επίσης τα σχέδια για το μέλλον και την προοπτική της επιστροφής. Διαπιστώσαμε μέσα από αυτή τη μελέτη διαφορετικές πορείες ταυτοποίησης από γενιά σε γενιά, διαφοροποιήσεις στο πως αντιλαμβάνονταν και βίωναν τα άτομα της πρώτης και της δεύτερης γενιάς το ζήτημα του “ανήκειν”, αλλά και διαφορετικές προσδοκίες για το μέλλον τους που έδειχναν σαφέστατα μια διεθνοποιημένη τάση από την πλευρά της δεύτερης γενιάς και μια νοσταλγική τάση για τον τόπο προέλευσης από την πλευρά της πρώτης γενιάς.

Αναφορικά με τις συνθήκες ζωής τους οι πληροφορητές/τριές μας ανέφεραν ότι αυτές έχουν βελτιωθεί πάρα πολύ από την περίοδο της άφιξής τους. Το 18,4% δήλωσε ότι το σπίτι που κατοικούν είναι ιδιόκτητο, και οι περισσότεροι μας ανέφεραν ότι τα σπίτια τους είναι ευρύχωρα και καλά εξοπλισμένα. Συγκρίνοντας δε το τωρινό επίπεδο της ζωής τους με εκείνο πριν την μετανάστευση, ανέφεραν ότι ως μετανάστες απολαμβάνουν πιο άνετη ζωή απ’ ότι θα είχαν στην Αλβανία, ακόμα και κάτω από τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης.

Οι πληροφορητές/τριες της πρώτης ομάδας, όλοι δεύτερης γενιάς, είχαν αρκετά υψηλό μορφωτικό επίπεδο: 7,8% ήταν απόφοιτοι Λυκείου, 19,4% απόφοιτοι Γυμνα-

οίου, 41,5% απόφοιτοι τεχνικής εκπαίδευσης και 19,8% κατείχαν πανεπιστημιακό τίτλο. Το υπόλοιπο 11,5% ήταν απόφοιτοι Δημοτικού. Τα παιδιά, όπως ήδη αναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια, γενικά ενθαρρύνονταν από τους γονείς τους να επιτύχουν κοινωνική κινητικότητα και ενσωμάτωση στην Ελλάδα μέσα από την εκπαίδευση.

Όσον αφορά στα επαγγέλματα, το 39,6% των πληροφοροφρητών εργαζόνταν στον ιδιωτικό τομέα, που περιλαμβάνει κυρίως τις κατασκευές και την τροφοδοσία, 14,3% στον αγροτικό τομέα, 28,1% ήταν φοιτητές/τριες, 3,2% επαγγελματίες και 1,4% απασχολούνταν στον οικιακό τομέα και στη φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων. Το 13,4% δήλωσαν άνεργοι.

Όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, οι Αλβανοί μετανάστες γενικά ήταν απρόθυμοι να κάνουν σχέδια για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα ή μελλοντική επιστροφή στην Αλβανία και σ' αυτό συντελούσε το γεγονός της εγγύτητας με την Αλβανία που επέτρεπε διεθνοποιημένες δραστηριότητες και διατηρούσε “ζεστές” τις σχέσεις με την οικογένεια και τον τόπο καταγωγής. Επιπλέον είδαμε ότι η οικονομική και κοινωνική αστάθεια στην Αλβανία από τη μια μεριά, και η προβληματική μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα από την άλλη, ενδυνάμωσαν τις διεθνοποιημένες επενδυτικές δραστηριότητες και κινητικότητα. Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς, παρόλα αυτά, φαίνονταν προσανατολισμένοι στο να χτίσουν το μέλλον τους στην Ελλάδα και να ενσωματωθούν μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Η μελέτη που παρουσιάζουμε στο κεφάλαιο αυτό, έρχεται ως συνέχεια εκείνης που παρουσιάσαμε στο τρίτο

κεφάλαιο εισάγοντας τώρα πια τον παράγοντα της οικονομικής κρίσης ως καταλύτη στις αποφάσεις των μεταναστών, είτε για παραμονή στην Ελλάδα, είτε για επιστροφή στην Αλβανία. Μέσα από το ερωτηματολόγιο πήραμε δημογραφικά στοιχεία και καταγράψαμε τις απόψεις της δεύτερης γενιάς, ενώ μέσα από τις συνεντεύξεις με πληροφορητές/τριες και των δύο γενεών, εμβαθύναμε συγκριτικά στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- Πόσο επηρέασε η οικονομική κρίση το νομικό και κοινωνικό *status* και γόητρο των μεταναστών και των οικογενειών τους στην Ελλάδα και την Αλβανία;
- Πως επηρέασε η κρίση τη ζωή των μεταναστών, τα διεθνοποιημένα νοικοκυριά και τα σχέδια για οικογενειακή ανάπτυξη. Ποιες είναι οι υλικές και ψυχολογικές επιπτώσεις που δημιούργησε;
- Ποια είναι η θέση των μεταναστών δεύτερης γενιάς αναφορικά με τα ζητήματα ταυτότητας, “ανήκειν”, τόπου καταγωγής, επιστροφής;

Εξετάζοντας το ζήτημα της ανάπτυξης των διεθνοποιημένων νοικοκυριών στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, δεν εστιάσαμε στο πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον της χώρας αποστολής που προκάλεσε την μαζική “έξοδο” από την Αλβανία. Αυτό το ζήτημα το είδαμε σε προηγούμενη μελέτη και το παρουσιάσαμε στο τρίτο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου. Εδώ μας απασχόλησε η “κουλτούρα της μετανάστευσης”, έννοια που εισήγαγαν οι Massey *et al* (1993) και ανέπτυξε περαιτέρω η Brettell (2003) στην μελέτη της για την Πορτογαλική μετανάστευση. Ο Massey ισχυρίζεται ότι θεω-

ρίες σε σχέση με τη μετανάστευση, δεν θα έπρεπε να εξετάζουν μόνο το πώς ξεκίνησε ένα μεταναστευτικό ρεύμα, αλλά και το πώς εξελίχθηκε. Η Brettell επισημαίνει ότι μέσα από τη μεταναστευτική διαδικασία δημιουργείται «η κουλτούρα της μετανάστευσης» (2003:3), καθώς τόσο οι κοινότητες υποδοχής, όσο και αποστολής μεταβάλλονται. Προτείνει δε μια τυπολογία της μεταναστευτικής διαδικασίας διαχωρίζοντας *micro*, *meso* και *macro* επίπεδα συζήτησης την οποία αναπτύξαμε στο τρίτο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα αναφέρει: «μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μετανάστευσης θα έπρεπε να τονίζει τόσο το ζήτημα της δομής (structure) όσο και του δρώντος υποκειμένου (agency). Θα έπρεπε να εξετάζει τα συμφραζόμενα ζητήματα σε *macro*-επίπεδο (macro-level contextual issues), τις στρατηγικές και λήψη αποφάσεων σε *micro*-επίπεδο και τις *meso*-επιπέδου σχεσιακές δομές (meso-level relational structures) μέσα στις οποίες λειτουργούν τα άτομα» (2003:7).

Τονίστηκε παραπάνω επίσης ότι η αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα έχει διεθνοποιημένο/υπερεθνικό χαρακτήρα κυρίως λόγω της εγγύτητας μεταξύ χωρών αποστολής και υποδοχής. Οι μετανάστες διατηρούν δεσμούς με την χώρα προέλευσης με πολλούς τρόπους: συχνές επισκέψεις, στήσιμο διεθνοποιημένων επιχειρήσεων, χτίσιμο σπιτιών, αγορά διαμερισμάτων, αποστολή εμβασμάτων (Michail, 2009). Επίσης επισημάναμε στο εισαγωγικό κεφάλαιο ότι οι αλλαγές στις κοινωνίες αποστολής δεν επιφέρονται μόνο μέσω των οικονομικών εμβασμάτων αλλά επίσης και μέσω των κοινωνικών εμβασμάτων, δηλαδή ιδεών, συμπεριφορών, ταυτοτήτων και

κοινωνικού κεφαλαίου που ρέει, όπως αναφέρει η Levitt (2002), από τις κοινότητες υποδοχής προς τις κοινότητες αποστολής.

Η παρούσα μελέτη τοποθετείται σε διεθνοποιημένο πλαίσιο όπου τα γεωγραφικά και τα πολιτισμικά όρια “διασχίζονται” από τους μετανάστες κατά τη διαδικασία της μετανάστευσης.

6.3. Οικονομική κρίση: κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη και διεθνοποιημένα νοικοκυριά

Η οικονομική κρίση εξανάγκασε τους Αλβανούς μετανάστες να προγραμματίσουν το επόμενο βήμα τους σε σχέση με τον προσωπικό και οικογενειακό σχεδιασμό τους. Η μετανάστευση, όπως αναφέρει ο Arizpe (1981) ξεκινά ως μια στρατηγική επιβίωσης σε συγκεκριμένη φάση του κύκλου ζωής των νοικοκυριών για να αντέξουν και να ξεπεράσουν τις δυσκολίες. Η Brettell επίσης σχολιάζει, ότι οι ανθρωπολόγοι εξετάζοντας τους κύκλους ζωής των νοικοκυριών των μεταναστών, παρατηρούν την ύπαρξη προτύπων (patterns) μετανάστευσης που περιλαμβάνουν τη διαδοχική μετανάστευση, ή αλλιώς “γιο-γιο” μετανάστευση (Margolis, 1995:32), με περιοδική μπρος-πίσω κίνηση ανάμεσα στον τόπο προέλευσης και τον τόπο υποδοχής, την μετανάστευση χωρίς πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στον έναν ή στο άλλο τόπο, καθώς επίσης και την μετανάστευση με πρόθεση επιστροφής ή επανενσωμάτωσης μετά από αρκετά χρόνια (2008:117).

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τα χαρακτηριστικά των διεθνοποιημένων νοικο-

κυριών σε σχέση με τα πρότυπα μετανάστευσης και να αναδείξουμε τις τάσεις και τους προβληματισμούς για μελλοντική κινητικότητα που γεννά η οικονομική κρίση.

Ζητήσαμε από τους πληροφορητές/τριές μας να εκτιμήσουν τον βαθμό ικανοποίησης των γονιών τους από την αρχική απόφασή τους να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα. Οι 145 από αυτούς ανέφεραν ότι οι γονείς τους είναι ικανοποιημένοι αν και τόνισαν τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν με την ελληνική γλώσσα, και τις διακρίσεις που βίωσαν από τις ελληνικές αρχές, ειδικά κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα. Σε σχέση με τον βαθμό ικανοποίησης των ίδιων των πληροφορητών ως μετανάστες δεύτερης γενιάς, 140 απάντησαν ότι είναι αρκετά ικανοποιημένοι αλλά όλοι τους σχεδόν εξέφρασαν με ποικίλους τρόπους τις ανησυχίες και το αίσθημα ανασφάλειας για το μέλλον τους στην Ελλάδα κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσης. Αναπόφευκτα η οικονομική κρίση με τον έναν ή τον άλλο τρόπο ήταν παρούσα στις απαντήσεις που μας έδωσαν. Το παρακάτω απόσπασμα είναι πολύ χαρακτηριστικό των απαντήσεων που έδωσαν οι περισσότεροι πληροφορητές/τριες δεύτερης γενιάς:

«Οι γονείς μας ήλθαν εδώ για μας, για να μας δώσουν ένα καλύτερο μέλλον, πάλεψαν εδώ για πάνω από 20 χρόνια και τώρα με την κρίση τι κάνουμε; Με δυσκολία τα βγάζουμε πέρα. Σκέφτονται να πάνε πίσω στην Αλβανία πριν ξοδέψουμε όλες μας τις οικονομίες. Σκέφτονται να ανοίξουν ένα ρεστοράν. Έχτισαν επίσης κι ένα σπίτι στο χωρίο, ένα μεγάλο μοντέρνο σπίτι»

τι. Δεν θέλω να πάω μαζί τους, δεν μπορώ να ζήσω στο χωριό. Δεν υπάρχει τίποτα εκεί. Η Ελλάδα είναι το σπίτι μου, εδώ στη Θεσσαλονίκη γεννήθηκα, μεγάλωσα, εδώ έχω μια ολόκληρη ζωή, φίλους, σπουδές...». (Α20, Θεσσαλονίκη)

Τα στοιχεία μας δείχνουν ότι 65,3% των γονέων των πληροφορητών μας είχαν σταθερές δουλειές πριν την κρίση, και 29,2% από αυτούς είχαν σταθερή δουλειά από την αρχή σχεδόν. Όμως η οικονομική κρίση στην Ελλάδα επέφερε αλλαγές στο νομικό *status* των Αλβανών μεταναστών. Όπως ήδη αναφέραμε, όντας πλέον αδύνατον να έχουν σταθερή δουλειά και κοινωνική ασφάλιση, πολλοί από τους μετανάστες δεν μπορούν να αιτηθούν ανανέωση της άδειας παραμονής. Οι εργασιακές ευκαιρίες είναι πλέον ελάχιστες και η ανασφάλεια τους έχει οδηγήσει στο “κενό”. Ένας από τους πληροφορητές/τριές μας το έθεσε ως εξής:

«Είμαι στην Ελλάδα εδώ και σχεδόν 20 χρόνια. Εργάζομαι σαν οικοδόμος. Δύο από τα τρία παιδιά μου γεννήθηκαν εδώ. Ο ένας γιός μου, ο μεγάλος, είναι 21 κι ο άλλος 19 και η κόρη μου 16. Άνοιξα αυτό το καφενείο τελευταία. Η άδεια είναι στο όνομα ενός έλληνα φίλου, βάφτισε και τον μικρότερο γιό μου. Δεν θα μπορούσα να το ανοίξω εγώ, γιατί η άδεια παραμονής μου έληξε και δεν μπορώ να βγάλω άλλη. Δεν έχει δουλειές. Ο μεγαλύτερος γιός μου δουλεύει στο καφενείο κι έχει ασφάλεια. Αν βάλω και τον μικρό στο καφενείο, χρειάζομαι 400 Ευρώ το μήνα για την ασφάλειά του. Σαν οικογένεια, είμαστε μισοί νόμιμοι

και μισοί παράνομοι, κι αυτό εξαιτίας της κρίσης. Πριν ήμασταν πολύ καλά, αλλά τώρα τι να περιμένεις; Ούτε μπρος ούτε πίσω. Ούτε να μείνουμε, ούτε να φύγουμε. Δεν υπάρχει περίπτωση τα παιδιά μας να παν Αλβανία. Και για μας θα είναι δύσκολα εκεί... τόσο δύσκολα όσο όταν ήλθαμε. Είναι αργά για μας ν' αρχίσουμε απ' την αρχή». (Α48, Καστοριά)

Η οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα την σημαντική αύξηση του ανταγωνισμού σε σχέση με την ζήτηση εργασίας ανάμεσα στους μετανάστες, οδηγώντας παράλληλα και σε κλιμάκωση της έντασης ανάμεσα σε Αλβανούς και Έλληνες κι επηρεάζοντας την συλλογική ευημερία και τις σχέσεις μεταξύ τους. Συνέβαλε επίσης στην αναζωπύρωση της εθνοτικής αντιπαλότητας ανάμεσα στις δύο κοινότητες.

Οι Αλβανοί επιχειρηματίες στον κατασκευαστικό τομέα ανταγωνίζονται με τους Έλληνες και ρίχνουν τις τιμές σχεδόν στο μισό ενώ οι δεύτεροι κρατάν τις τιμές ψηλά. Έτσι, εκείνοι οι Αλβανοί που καταφέρνουν να αναλάβουν κάποιες δουλειές, αντιμετωπίζονται ως οι ξένοι που «κλέβουν το ψωμί» από τους ντόπιους σε μια περίοδο που «δεν υπάρχει αρκετό ψωμί ούτε για τους Έλληνες στην Ελλάδα», για να χρησιμοποιήσω φράσεις των ίδιων των πληροφορητών. Κάποιες πληροφορήτριες ανέφεραν ότι εξαιτίας της κρίσης, στις προσωπικές και φιλικές σχέσεις υπάρχει πλέον φθόνος και ζήλεια. Μια το έθεσε ως εξής:

«Οι άλλες Αλβανίδες ζηλεύουν πολύ γιατί έχω καλές σχέσεις με τους Έλληνες. Λένε: “Τι έχει περισσότερο

η Χ από μας και δεν προτιμούν εμάς;” Αυτοί που ζηλεύουν είναι αυτοί που θέλουν να βγάλουν λεφτά και να γυρίσουν στην Αλβανία [...]. Πριν δεν ήταν έτσι, είχαμε γενικά καλές σχέσεις μεταξύ μας αλλά τώρα με την κρίση και την έλλειψη χρημάτων, η ζήλεια ήρθε στις σχέσεις... ποιος θα βγάλει πιο πολλά, ποιος θα καταφέρει να χτίσει ένα σπίτι. Θέλουν τα λεφτά αλλά επίσης θέλουν να δείξουν ποιος έχει καλές σχέσεις με τους Έλληνες. Αν ένας Έλληνας πει καλή κουβέντα για κάποιον [Αλβανό], οι άλλοι θα βρουν κάτι κακό να πουν». (Γ35, Φλώρινα)

Ενώ μια άλλη ανέφερε τα παρακάτω:

«Μας ζηλεύουν [οι άλλοι συμπατριώτες] επειδή τα καταφέραμε. Οι περισσότεροι απ’ αυτούς είναι Μουσουλμάνοι, ενώ εγώ είμαι Χριστιανή. Πήγαينا στην εκκλησία και οι ελληνίδες με έβλεπαν κι έτσι έκανα γνωριμίες. Οι άλλοι Αλβανοί έλεγαν: “Α! είναι Ελληνίδα”. Είχα σπίτι, ήξερα πώς να ψωνίσω, δεν πήγαينا στη λαϊκή αλλά σε κανονικά μαγαζιά ρούχων. Έστειλα τα παιδιά μου στα Αγγλικά, στη ζωγραφική και σε μαθήματα χορού. Αυτοί [οι άλλοι Αλβανοί] δεν τους άρεσε αυτό γιατί μπήκαμε στον κοινωνικό κύκλο των Ελλήνων από την αρχή». (Γ46, Καστοριά)

Αυτή η πληροφορήτρια δίνει έμφαση στο ζήτημα της θρησκείας, που όπως έχει αναφερθεί ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο, αλλά και από αρκετούς άλλους ερευνητές αλλού (Hart, 1999· Doja, 2000· Hatziprokopiou, 2003· Νητσιάκος, 2002), αποτελεί μια από τις βασικότερες στρατηγικές κοινωνικής ενσωμάτωσης για τους Αλβα-

νούς μετανάστες στην Ελλάδα. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι η πληροφορήτρια εξισώνει τη θρησκεία με την εθνοτικότητα η οποία είναι μία από τις πιο βασικές ιδεολογικές εξισώσεις του ελληνικού εθνικιστικού λόγου. Ισχυρίζεται πως οι άλλοι Αλβανοί την ζηλεύουν γιατί είναι καλά ενσωματωμένη, καθώς είναι σχεδόν Ελληνίδα, διακηρύσσοντας έτσι τη συμμετοχή της στην ελληνική κοινότητα και την αποξένωσή της από την αλβανική. Εκτός αυτού, ο καταναλωτισμός, σύμφωνα με τα ελληνικά πρότυπα είναι ένας ακόμη τρόπος να εκδηλώνει κάποιος/α την “ελληνικότητα” του/της και την αποστασιοποίηση του/της από τα αλβανικά ήθη.

Οι εθνογραφικές μου παρατηρήσεις επιβεβαιώνουν αυτές τις απόψεις. Φαίνεται επίσης, ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις γυναίκες είναι εντονότερος και εκφράζεται πιο ανοιχτά από ότι ανάμεσα στους άνδρες. Μια βασική μου πληροφορήτρια επεσήμανε, ότι τώρα εξαιτίας της κρίσης, πολύ λίγες γυναίκες καταφέρνουν να κερδίζουν τόσα χρήματα όσα κέρδιζαν πριν την κρίση και συγκεντρώνουν τη ζήλεια των άλλων. Πρόσθεσε επίσης ότι αυτός είναι ο λόγος που αποφεύγει επαφές με Αλβανούς και κοινωνικοποιείται μόνο με Έλληνες.

Σε κάποια άλλη περίπτωση, τρεις γυναίκες στην ίδια ευρύτερη οικογένεια δεν μοιράζονται μεταξύ τους πληροφορίες σχετικά με τα μεροκάματα που παίρνουν για να μην προκαλέσουν η μια τη ζήλεια της άλλης. Οι περισσότεροι άνδρες πληροφορητές/τριές μας, από την άλλη, φαίνεται να ενδιαφέρονται περισσότερο και να είναι πιο υποστηρικτικοί απέναντι στους μη συγγενείς συμπατριώτες τους και μοιράζονται μαζί τους πληροφορίες

σχετικά με την προσφορά εργασίας, ενώ απέναντι στους συγγενείς τους είναι πιο ανταγωνιστικοί.

Οι άνδρες βασιζονται πολύ στην εργασία των γυναικών αλλά «δεν ανακατεύονται στις γυναικείες δουλειές», όπως χαρακτηριστικά ανέφερε κάποιος. Οι εθνοτικοί επιχειρηματίες είναι ισχυροί εντός της κοινότητάς τους καθώς είναι εκείνοι που αποφασίζουν ποιόν θα προσλάβουν για να εργαστεί μαζί τους.

Τα νοικοκυριά έχουν περιορίσει στο ελάχιστο δυνατό τα έξοδά τους και οι περισσότεροι πληροφορητές/τριές μας τόνιζαν ότι έχουν επίσης περιορίσει τις επισκέψεις στην Αλβανία, τα εμβάσματα και κάθε άλλη επένδυση στην χώρα προέλευσης. Ένας πληροφορητής μας στην Αθήνα μας είπε τα εξής:

«Κοστίζει να πας στην Αλβανία, δεν είναι μόνο τα έξοδα ταξιδιού αλλά επίσης τα λεφτά που πρέπει να ξοδέψεις εκεί και όλα τα δώρα που περιμένουν να φέρεις από Ελλάδα. Έχουν συνηθίσει να τους φέρνουμε πολλά πράγματα τόσα χρόνια και να δίνουμε και λεφτά. Πώς να πας τώρα με άδεια χέρια; Είναι ντροπή! Έτσι δεν πάμε πολύ συχνά, μόνο για πολύ σοβαρούς λόγους, κηδείες, γάμους, τέτοια [...]. Ακόμα κι αυτά αν μπορούμε τα αποφεύγουμε ή δεν πάμε όλη η οικογένεια όπως παλιά, μόνο ένας-δύο από μας».
(A35, Αθήνα)

Όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, το γόητρο και το *status* του άνδρα μετανάστη μετριέται με τη γενναιοδωρία που επιδεικνύει μέσω των εμβασμάτων που στέλνει, αλλά και μέσω των παροχών και δώρων που

προσφέρει στην οικογένεια και τους συγγενείς στην Αλβανία. Η επιτυχία του δε ως μετανάστης στο εξωτερικό, αξιολογείται από τις επενδύσεις που έκανε στον τόπο καταγωγής (“φτιάξιμο” καινούριου σπιτιού, επισκευή παλιού, αγορά γης, στήσιμο κάποιας επιχείρησης) αλλά κι από την ευημερία που μαρτυράει ο υλικός πλούτος που επιδεικνύει.

Πολύ συχνά, κατά τις συνεντεύξεις ή τις χαλαρές συζητήσεις με πληροφορητές/τριες, ανέκλυπτε το θέμα του “σπιτιού στην Αλβανία” ως ένα από τα αγαπημένα τους θέματα. Κάθε φορά που κάποιος επέστρεφε από κάποιο σύντομο ταξίδι στην Αλβανία, μας έδειχνε φωτογραφίες και βίντεο από την πρόοδο των εργασιών και τα στάδια κατασκευής του σπιτιού του. Κι όταν ήθελαν να επαινέσουν κάποιον, αναφέρονταν στο “μεγάλο σπίτι” που έχει φτιάξει ή φτιάχνει στον τόπο του. Ένας μου είπε κάποια στιγμή: «Πέτυχε αυτός, έκανε πολλά λεφτά στην Ελλάδα, έχτισε ολόκληρη πολυκατοικία!» Ένας άλλος βασικός πληροφορητής σε κάποιο ταξίδι μου στην Αλβανία μου έδειχνε όλα τα καινούρια, μεγάλα κι ακατοίκητα σπίτια με θαυμασμό για το τι έχουν καταφέρει οι μετανάστες αλλά ταυτόχρονα και με μια ανησυχία αν ποτέ θα επιστρέψουν για να τα κατοικήσουν.

Η οικονομική κρίση όμως κατέστησε πλέον αδύνατες αυτές τις επενδύσεις, ενώ σταμάτησε ή μειώθηκε και η ροή των εμβασμάτων προς τους στενούς συγγενείς πίσω στην πατρίδα. Επιπλέον, επέσπευσε την επιστροφή όσων είχαν ολοκληρώσει το έργο της κατασκευής ενός σπιτιού και είχαν ως ένα βαθμό ικανοποιήσει την εικόνα του επιτυχημένου μετανάστη. Όσοι δεν είχαν καταφέρει να

φτιάξουν ή να αποκτήσουν μέσω αγοράς κάποιο σπίτι γνωρίζουν ότι πηγαίνοντας πίσω δεν θα είναι σε θέση να εξοικονομήσουν χρήματα και θα αναγκαστούν να μείνουν με τους ηλικιωμένους γονείς τους ή άλλα άτομα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος· μια επιστροφή που δεν προσθέτει στο κύρος και το γόητρο του μετανάστη.

Ερωτηθέντες δεύτερης γενιάς μας εξέφρασαν κάποια απόσταση από τα σχέδια απόκτησης σπιτιού των γονιών τους. Πολλοί ανάμεσά τους τόνισαν ότι δεν είναι διατεθειμένοι να ακολουθήσουν τους γονείς τους εάν αποφασίσουν να επιστρέψουν. Ένας μάλιστα μας είπε τα εξής:

«Τώρα έχουμε τα δικά μας σπίτια αλλά και πάλι δεν πάω [στην Αλβανία] τόσο συχνά. Το χωριό είναι πολύ μικρό και δεν έχει πολλά να κάνεις. Έπειτα, δεν έχω φίλους εκεί. Τα ξαδέλφια μου έφυγαν απ' το χωριό όταν μεγάλωσαν. [...] Δεν ξέρω τι θα κάνω αν οι γονείς μου αποφασίσουν να επιστρέψουν. Σίγουρα δεν θέλω να πάω Αλβανία. Αν η Ελλάδα δεν ξεπεράσει την κρίση, ίσως φύγω για άλλη χώρα. Ίσως Ιταλία να βρω τα ξαδέλφια μου». (A22, Θεσσαλονίκη)

Το γόητρο και το *status* του μετανάστη δεν έχουν την ίδια σημασία για τα άτομα πρώτης και δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα. Τα άτομα της πρώτης γενιάς είναι πιο συνδεδεμένα με την πατρίδα και τις κοινωνικές σχέσεις στην Αλβανία (με την οικογένεια, τους φίλους, τους συγγενείς), και παρόλο που ενδιαφέρονται για το νομικό και κοινωνικό τους καθεστώς στην Ελλάδα, ενδιαφέρονται επίσης και για την κατασκευή μιας θετικής εικόνας του απόδημου πίσω στην πατρίδα.

Η διακοπή της κατασκευής μιας τέτοιας εικόνας, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, έχει τόσο πρακτικό όσο και συναισθηματικό αντίκτυπο σε αυτούς.

Η δεύτερη γενιά, από την άλλη πλευρά, φαίνεται να αποσπάται από αυτό το “μοντέλο” της αυτοπραγμάτωσης του επιτυχημένου μετανάστη. Αντιλαμβάνονται τους ε-αυτούς τους μέσα από μια διαφορετική διαδικασία προσαρμογής και ταυτοποίησης με έναν τρόπο διαφορετικό από αυτόν που παρουσιάστηκε από τη Christou (2006) για την ελληνο-αμερικανική δεύτερη γενιά, όπου η «φαντασιακή εικόνα της προγονικής γης παισιώνονταν από νοσταλγία, εθνική υπερηφάνεια και εθνικά αισθήματα του “ανήκειν” σε ένα μεγάλο έθνος με μεγάλο παρελθόν».

Από τους ερωτηθέντες δεύτερης γενιάς, 186 δήλωσαν ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τη ζωή και τα σχέδιά τους για το μέλλον, αλλά εξακολουθούν να θέλουν να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής. Η Ελλάδα, ως χώρα όπου γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και ωρίμασαν, αποτελεί γι’ αυτούς ένα κοινωνικο-χωρικό περιβάλλον πολύ διαφορετικό από αυτό που έχουν βιώσει ως προσωρινοί επισκέπτες στην Αλβανία. Πολλοί/ές είναι πολύ επικριτικοί/ες όσον αφορά στα αλβανικά παραδοσιακά ήθη και τους ρόλους. Θεωρούν την αλβανική κοινωνία πολύ παραδοσιακή και ασύμβατη με τα πρότυπα τους, ως νέοι που έχουν μεγαλώσει σε μια ευρωπαϊκή χώρα.

Οι μετανάστες, μέσα από τις αποταμιεύσεις τους και τις επενδύσεις, γίνονται παράγοντες αλλαγής στον τόπο προέλευσής τους· ωστόσο, η Brettell επισημαίνει ότι «οι μελέτες σχετικά με τα εμβάσματα των μεταναστών, την ανάπτυξη και την επιστροφή έχουν δείξει ότι αυτές οι

μετακινήσεις πληθυσμών συχνά καταλήγουν σε κοινότητες που εξαρτώνται από την μετανάστευση και την αναπαραγωγή της μετανάστευσης μέσω της διάχυσης του καταναλωτισμού» (2008:119).

Θεωρώ ότι οι δεύτερης γενιάς Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα, σε αντίθεση με ό,τι η Christou (2006:1045) έχει περιγράψει για τους ελληνο-αμερικανικούς δεύτερης γενιάς, δεν έχει τα χαρακτηριστικά μιας δυναμικής ξεχωριστής εθνο-πολιτισμικής ομάδας, και πολύ λιγότερο, μιας εθνο-θρησκευτικής ομάδας με αίσθημα κοινής καταγωγής και εθνικής συνείδησης. Η διαδικασία ταυτοποίησης του αλβανού μετανάστη παρουσιάζει τα δικά της χαρακτηριστικά που θα αναλυθούν παρακάτω.

6.4. Ταυτότητα, “ανήκειν” και διεθνοποίηση την εποχή της κρίσης

Στην Ανθρωπολογία η συζήτηση περί “ταυτότητας”, είτε ως μια διαδικασία ταξινόμησης που αφορά στα όρια του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής ένταξης (Barth, 1969), είτε ως μια τμηματική διαδικασία, που συνδέει διαφορετικά επίπεδα του “ανήκειν” όπου οι ταυτότητες παρουσιάζονται ως συμπληρωματικές, οριοθετημένες και ενιαίες (Cohen, 1982), ή τέλος, χρησιμοποιούμενες μεταφορικά για να τονίσουν τον αμφισβητούμενο και ιδεολογικό τους χαρακτήρα (Loizos & Papataxiarchis, 1991), εντάσσονται στο πλαίσιο των συζητήσεων για την “εθνοτικότητα”.

Η έννοια της “ταυτότητας” αναφέρεται τόσο στην ψυχολογική όσο και στην κοινωνική αυτο-αντίληψη του

ατόμου. Είναι συνήθως αντιληπτή με δύο τρόπους, είτε ως “σχεσιακή” (relational), όταν κάποιος προσδιορίζει την ταυτότητά του/της σε ένα δίκτυο κοινωνικών σχέσεων, είτε ως “αποδοτέα” (attributional), οριζόμενη με βάση ορισμένες ιδιότητες που μπορεί να νιώσει κάποιος/α ότι μοιράζεται με άλλα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας. Στις κοινωνικές επιστήμες ο όρος έχει αναπτυχθεί σε έννοιες όπως “κοινωνική ταυτότητα”, “πολιτισμική ταυτότητα” και “εθνοτική ταυτότητα”, ενώ σε επίπεδο έθνους-κράτους συναντάμε την έννοια της “εθνικής ταυτότητας”. Όλοι αυτοί οι όροι αναφέρονται στον προσδιορισμό του εαυτού με μια συγκεκριμένη κοινωνική θέση, πολιτισμική παράδοση, εθνοτική ομάδα ή έθνος-κράτος. Η εκτεταμένη χρήση του όρου “ταυτότητα” έχει εγείρει κάποιες ενστάσεις, και έχει προταθεί ότι η έμφαση πρέπει να δοθεί στη διαδικασία ταυτοποίησης, και όχι στην επιβολή μιας σταθερής ταυτότητας.

Η ταυτότητα λοιπόν, δανειζόμενοι τα λόγια του Epstein, «[...] είναι μια έννοια συνθετική. Παρουσιάζει τη διαδικασία μέσα από την οποία ένα άτομο αναζητάει να ενσωματώσει τη θέση και το ρόλο του, όπως επίσης και τις διάφορες εμπειρίες του σε μια συνεκτική εικόνα του εαυτού» (1978:101). Ο Leach, συνεχίζει ο Epstein, ισχυρίζεται ότι ένα άτομο αναγνωρίζει την ταυτότητά του μόνο σε αντιπαραβολή με τους άλλους. Η ταυτοποίηση με το συλλογικό εμείς έχει χαρακτήρα ενσωμάτωσης και όχι αντίθεσης. Το να ανήκει κάποιος/α σε μια συγκεκριμένη κοινότητα και όχι σε κάποια άλλη δεν υπονοείται από τη φύση της κοινότητας αυτής καθ’ εαυτής, καθώς οι ομάδες δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρες ή δεδομένες εκ των

προτέρων. Το βασικό λοιπόν είναι να εξετάσουμε τη διαδικασία μέσα από την οποία η αίσθηση της ταυτότητας κάποιου που απορρέει από την αίσθηση ότι ανήκει σε κάποια κοινότητα, μετατρέπεται σε εσωτερική αξία που χρησιμοποιείται ως πηγή συνδιαλλαγής με τους έξω από την κοινότητα.

Οι μειονοτικές ή μεταναστευτικές ομάδες στις πολυεθνικές κοινότητες διατηρούν μια ξεχωριστή ομαδική ταυτότητα εξαιτίας της διαφορετικής θέσης που κατέχουν στην κοινωνία. Συχνά αντιμετωπίζουν διακρίσεις, προκατάληψη και αδικία, στοιχεία που ενισχύουν την αίσθηση ότι αποτελούν μια ξεχωριστή ομάδα. Οι πολιτισμικές τους διαφορές, στην περίπτωση αυτή, γίνονται σύμβολα της ταυτότητάς τους που επιθυμούν να διατηρήσουν. «Το πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς δίνει στις μειονότητες την αίσθηση της συλλογικής ή κοινωνικής ταυτότητας και την αίσθηση της αυταξίας». (Gibson & Ogbu, 1991:15)

Μια ανάλογη συντροφικότητα και κοινωνική ταυτότητα, πέρα από τις ιστορικές μειονότητες, αναπτύσσεται και ανάμεσα στα μέλη μεταναστευτικών μειονοτήτων, τα οποία μάλιστα συχνά οργανώνονται και σε συλλόγους και αναπτύσσουν δραστηριότητες πολιτισμικού περιεχομένου προκειμένου να διατηρήσουν ζωντανά εκείνα τα στοιχεία του πολιτισμού τους που τους ενώνουν και τους ενισχύουν την αίσθηση της διαφορετικότητάς τους.

Η Χρήστου σημειώνει, ότι ο καθένας μας έχει μια ποικιλία πολιτισμικών ταυτοτήτων που αναφέρονται σε πολλαπλά επίπεδα και πολλαπλές σφαίρες, ενώ αφορούν στοιχεία που είναι τόσο διεθνοποιημένα και υπερεθνικά

όσο και εθνικά. Επίσης ισχυρίζεται, ότι οι ταυτίσεις είναι σχετικά ασταθείς, με την έννοια ότι μπορούν τα άτομα να απορρίπτουν μερικές από αυτές και να υιοθετούν καινούριες ανάλογα με συνειδητές ή ασυνείδητες επιλογές (2007:69). Κατά συνέπεια, η πολιτισμική ταυτότητα μπορεί να εμπεριέχει την εθνική ή εθνοτική ταυτότητα και η προσαρμογή σε μια κουλτούρα δρα υπέρ της ανάπτυξης ατομικών πολιτισμικών ταυτοτήτων, απαλλάσσοντας κατά κάποιο τρόπο τα άτομα από ένα είδος “πολιτισμικού δεδομένου”. Στο ίδιο συμπέρασμα είχα καταλήξει μετά από εθνογραφική έρευνα στην εθνοτική ομάδα των Πομάκων όπου οι ταυτότητες σε καμία περίπτωση δεν ήταν σταθερές και αμετάβλητες αλλά αντίθετα μετακινούμενες, διαπραγματεύσιμες και επιτελεστικές.

Τέλος, θα πρέπει να εξεταστεί η προοπτική των νέων συλλογικοτήτων (εκτός από εκείνη που προκύπτει από την πολιτική κοινότητα του έθνους-κράτους). Η Soysal επισημαίνει ότι καθώς η έννοια και η οργάνωση της ιθαγένειας αλλάζει στην Ευρώπη του σήμερα, νέα δικαιώματα και ταυτότητες καθώς και πρότυπα αποκλεισμού και ένταξης, προκύπτουν. Σε απάντηση στις μεταβολές που επηρεάζουν τις σύγχρονες πολιτικές, τις οικονομίες και τους θεσμούς του έθνους-κράτους, νέες μορφές ιθαγένειας, “ανήκειν” και αξιώσεων έχουν προκύψει (Soysal, 1994).

Ο βασικός λόγος για τις αλλαγές αυτές στην εθνική και εθνοτική σύνθεση των ευρωπαϊκών χωρών είναι το φαινόμενο της μαζικής μετανάστευσης από την περιφέρεια της Ευρώπης, καθώς και απ’ αλλού. Τα όρια της πο-

λιτικής κοινότητας επεκτείνονται με την νομιμοποίηση πολλαπλών μορφών της ιδιότητας του πολίτη, και οι συλλογικές ταυτότητες φαίνεται να επαναπροσδιορίζονται.

Το ενδιαφέρον των ανθρωπολόγων στο πεδίο των μεταναστευτικών σπουδών που μελετούν ζητήματα ταυτότητας και εθνοτικότητας στη δεύτερη γενιά, έχει προσελκύσει τόσο η “καταστασιακή προσέγγιση” (situational approach) του Barth (1969) όσο και η “εργαλειακή προσέγγιση” (instrumentalist approach) που εστιάζει στην εθνοτικότητα ως πολιτική στρατηγική που ακολουθείται για την εξυπηρέτηση πραγματικών συμφερόντων» (Brettell, 2008:131). Και οι δύο αυτές προσεγγίσεις τονίζουν τη διαδραστική αντίληψη του πολιτισμού, τις μετακινούμενες ταυτότητες και τη δημιουργία και διαπραγμάτευση των ορίων που προκαλεί η μετανάστευση φέρνοντας διαφορετικούς πληθυσμούς σε επαφή.

Όπως ισχυρίζονται οι Gupta και Ferguson (1992:7), όταν αναφερόμαστε σε μετανάστες, νομάδες και μέλη διακρατικών επιχειρηματικών και επαγγελματικών ελίτ δεν υπάρχει ισομορφισμός του χώρου, του τόπου και του πολιτισμού και οι πολιτισμοί δεν είναι «διακριτά, αντικείμενα που καταλαμβάνουν διακριτούς χώρους». Περαιτέρω αναφέρει ότι «οι άνθρωποι αναμφίβολα ήταν πάντα πιο κινητικοί και οι ταυτότητες λιγότερο σταθερές από ό,τι προτείνουν οι στατικές και τυπολογικές προσεγγίσεις της κλασικής ανθρωπολογίας» (1992:9).

Οι Binder και Τοσίέ έχουν επισημάνει ότι: «όταν οι ομάδες μετακινούνται, ανασυνθέτονται σε νέα περιβάλλοντα, ανακατασκευάζουν τις ιστορίες και τις εθνοτικές τους έννοιες» (2005:607). Η Christou (2006) σχολιάζει

ότι το “ανήκειν” στους μετανάστες λειτουργεί με δύο τρόπους, ως ενσάρκωση ψυχολογικής αγωνίας, καθώς και ως πολιτική συγκρότηση συλλογικών και συμβολικών ταυτοτήτων. Επισημαίνει, εξάλλου, ότι στην περίπτωση των Ελληνο-Αμερικανών, «το “ανήκειν” και η αποξένωση στη δεύτερη γενιά, οι ειδυλλιακοί τόποι επιστροφής, που προκύπτουν από τις αλληλεπιδράσεις τόσο σε επίπεδο κοινότητας όσο και σε επίπεδο έθνους-κράτους [...] αποτελούν πράξεις ταυτοποίησης» (2006:1045).

Στο ίδιο πνεύμα, θα λέγαμε ότι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ταυτοποιούνται εκδηλώνοντας το “ανήκειν” ή την αποξένωση τους τόσο στο κράτος υποδοχής όσο και στη χώρα καταγωγής. Παρατηρήσαμε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές στη διαδικασία ταυτοποίησης μεταξύ πρώτης και δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών που επηρεάζουν όχι μόνο τις εμπειρίες ενσωμάτωσης και εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής, αλλά και την προοπτική διαδοχικής μετανάστευσης ή επιστροφής.

Οι έννοιες της “πατρίδας” και του “ανήκειν” για τη δεύτερη γενιά αντανακλούν προσωπικές διαδρομές και φιλοδοξίες, που χτίζονται μέσα από μια διαδικασία ενσωμάτωσης η οποία επιλέγεται από τους γονείς τους στη χώρα υποδοχής. Ο τρόπος ενσωμάτωσης και οι μεταναστευτικές εμπειρίες της πρώτης γενιάς έχουν επιπτώσεις στη διαμόρφωση ταυτότητας της δεύτερης γενιάς και οδηγούν σε μια γενική πορεία της ένταξης τους στην ελληνική κοινωνία (Μιχαήλ, 2009).

Η Vathi επισημαίνει, ότι η μεταναστευτική ταυτότητα εκ μέρους της πρώτης γενιάς βιώνεται και εκφράζεται

έντονα. Η σημασία της οικογένειας τονίζεται ιδιαίτερα σε αντίθεση με τις εθνοτικές ετικέτες που αναφέρονται μόνο σε ιδιαίτερες περιπτώσεις (2011:121-2). Αντίθετα η Ruth Mandel (1989) επισημαίνει, ότι τόσο στον τόπο υποδοχής όσο και στον τόπο προέλευσης, οι ενθοτικές ταυτότητες είναι παρούσες και δηλώνουν το “ανήκειν” στη μια ή την άλλη κοινότητα. Στη μελέτη της για τους Τούρκους μετανάστες που επέστρεψαν από τη Γερμανία, εντοπίζει τη δημιουργία μιας νέας εθνοτικής κατηγορίας επαναπατριζόμενων Τούρκων, τους *Almanyali*, -όπου *Almanya* σημαίνει “Γερμανία”. Επίσης και η Caroline Brettell, στη μελέτη της για τους Πορτογάλους μετανάστες στη Βραζιλία, αναφέρει ότι οι πληροφορητές/τριές της θεωρούν ότι όταν κάποιος/α μεταναστεύει δεν έχει πλέον πατρίδα. Για τους Βραζιλιάνους οι Πορτογάλοι είναι *Galegos* (Ισπανοί της Γαλικίας), ένας όρος που γενικά χρησιμοποιείται στη Βραζιλία, ενώ για τους συμπατριώτες τους στην Πορτογαλία είναι *Brasileiros* (Brettell, 2003:18). Ομοίως, οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα, όπως αποκαλύπτουν τα εθνογραφικά μας δεδομένα, για τους συμπατριώτες τους στην Αλβανία είναι *Grecos* ενώ στην Ελλάδα είναι *Αλβανοί*. Οι εθνοτικές ταμπέλες αναφέρονται σε διάφορες περιπτώσεις στις αφηγήσεις των πληροφορητών μας. Η ακόλουθη δήλωση είναι χαρακτηριστική:

«Στην Αλβανία δεν έχω τίποτα για μένα. Είμαι μαθημένος εδώ στην Ελλάδα και όταν πάω στους συγγενείς μου εκεί [Αλβανία] με λένε “Greco”. Εδώ “Αλβανός” εκεί “Greco”. Είναι σαν να έχω δυο ταυτότητες

αλλά με καμιά δεν είμαι ολοκληρωμένος». (Α20, Κοζάνη)

Το παραπάνω απόσπασμα συνοψίζει το βασικό θέμα που αντιμετωπίζει η δεύτερη γενιά στη διαδικασία της ταυτοποίησης. Όπως υποδηλώνει η Tseng (2002:386), η εθνοτική ταυτοποίηση είναι «διαλογική, με την έννοια ότι δημιουργείται, διατηρείται, επιβεβαιώνεται, ακόμη και απορρίπτεται μέσα από μια συνεχή σειρά αντιθέσεων μεταξύ της ομάδας κάποιου και των άλλων». Ο Ροτζερ, είκοσι πέντε χρόνων από τη Φλώρινα, μας περιγράφει πως βιώνει την διεθνοποιημένη του ταυτότητα προσδίδοντας της επιτελεστικά χαρακτηριστικά:

«Ξέρεις τι; Έχω γαλουχηθεί στην Ελλάδα, ήρθα εννιά χρόνων και είμαι είκοσι πέντε. Ανήκω εδώ στην Ελλάδα, αλλά και δεν ανήκω. Πώς είναι οι εκτός που είναι και εντός αλλά και εκτός ταυτόχρονα; Νομίζω... ότι πες είναι ένας κύκλος η ελληνική κοινωνία, εγώ ας πούμε, κινούμαι και εντός της ελληνικής κοινωνίας και εκτός. Αν π.χ. θεωρήσουμε ότι αυτό που έλεγε ένας ποιητής ότι «πατρίδα είναι εκεί που μάτωσαν τα γόνατα μου», τότε εγώ έχω μνήμες από Αλβανία. Πατρίδα μου είναι εκεί στην Αλβανία, εεε... και στον Πύργο Ηλείας που έπαιζα μικρός στις αλάνες· τώρα δεν υπάρχουν πλέον. Θέλω να σου πω ότι... ακόμα δεν έχω ξεκαθαρίσει μέσα μου που ανήκω. Προσπαθώ να πω ότι είμαι πολίτης του κόσμου αλλά δύσκολο να πεις είσαι πολίτης του κόσμου. Πολίτης του κόσμου σημαίνει ότι είσαι απομονωμένος από μία βάση». (Α20, Φλώρινα)

Οι προσπάθειες και οι προσδοκίες της πρώτης γενιάς για ένταξη στην ελληνική κοινωνία εφαρμόζοντας διάφορες στρατηγικές, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, φαίνεται ότι ήταν αποτελεσματικές κυρίως για τα παιδιά τους. Οι γονείς βλέπουν την επιστροφή τους ως πιθανή προοπτική για τη ζωή τους, αλλά τα παιδιά τους προτιμούν να παραμείνουν στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσουν εκ νέου κάπου αλλού. Μια πληροφορήτρια της πρώτης γενιάς το θέτει ως εξής:

«Πρέπει να σκεφτούμε να γυρίσουμε λόγω της κρίσης. Αυτή τη φορά θα πάρουμε στην Αλβανία τους γονείς μας και θ' αφήσουμε πίσω στην Ελλάδα τα παιδιά μας. Δεν θέλουν να έλθουν στην Αλβανία. Τα παιδιά μας είναι σαν Έλληνες. Δεν αισθάνονται την Αλβανία πατρίδα τους. Μιλάν ελληνικά καλύτερα από αλβανικά. Γι' αυτούς το σπίτι τους είναι η Ελλάδα». (Γ38, Θεσσαλονίκη)

Έτσι οι δρόμοι της πρώτης και της δεύτερης γενιάς χωρίζουν. Ανακύπτουν δε έντονα ζητήματα “ταυτότητας” και “ανήκειν” στην μια ή στην άλλη κοινότητα για τους ανήκοντες στη δεύτερη γενιά. Οι γονείς συχνά εκφράζουν την ανησυχία τους σε σχέση με την απροθυμία των παιδιών τους να πάνε στην Αλβανία. Στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, βλέπουν την επιλογή της επιστροφής ανοιχτή γι' αυτούς, αλλά όχι για τα παιδιά τους.

6.5. Γενικές παρατηρήσεις

Η τρίτη δεκαετία της αλβανικής μετανάστευσης στην

Ελλάδα ξεκίνησε στην αποκορύφωση της οικονομικής κρίσης. Εκείνοι μεταξύ των Αλβανών μεταναστών που εξακολουθούν να είναι σε θέση να ανανεώσουν τις άδειες παραμονής βρίσκονται σε μια μετέωρη κατάσταση καθώς δεν είναι σε θέση να αποφασίσουν αν είναι καλύτερα γι' αυτούς να μείνουν στην Ελλάδα ή να επιστρέψουν στην Αλβανία. Η εικόνα του επιτυχημένου μετανάστη που επί τόσα χρόνια προσπαθούν να δημιουργήσουν μέσω των υλικών και κοινωνικών εμβασμάτων έχει πληγεί ενώ το κύρος και γόητρό τους πίσω στην πατρίδα απειλείται. Η κρίση δεν έχει επηρεάσει μόνο τη νομική και κοινωνική τους θέση, αλλά έχει διακόψει τα σχέδια ζωής και την κοινωνική ανάπτυξη στη χώρα υποδοχής ακυρώνοντας παράλληλα για τους περισσότερους τις διεθνοποιημένες/υπερεθνικές δραστηριότητες των νοικοκυριών.

Η οικονομική κρίση έχει φέρει ανταγωνισμό εντός της αλβανικής κοινότητας για τη ζήτηση εργασίας, αλλά και ένταση και αντιπαλότητα μεταξύ της ελληνικής και της αλβανικής κοινότητας, που συχνά εκφράζονται με εθνοτικούς όρους κυρίως από την ελληνική πλευρά. Στενές και οικογενειακές σχέσεις έχουν επίσης επηρεαστεί και οι μετανάστριες συχνά αναφέρουν ότι οι προσωπικές και φιλικές σχέσεις έχουν αλλάξει από φθόνο και ζήλια που εκφράζεται από τους Αλβανούς σε εκείνους ανάμεσα στους συμπατριώτες τους οι οποίοι έχουν ενσωματωθεί με μεγαλύτερη επιτυχία στην κοινότητα υποδοχής και τον πολιτισμό, παρουσιάζοντας μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στην κρίση.

Η δεύτερη γενιά δεν φαίνεται να μοιράζεται με την

πρώτη το “μοντέλο” της αυτοπραγμάτωσης του επιτυχημένου μετανάστη, ούτε τον ίδιο βαθμό σύνδεσης με τη χώρα καταγωγής. Αλβανοί μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν διαφορετικούς βαθμούς ανθεκτικότητας στην κρίση εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν έχουν ακολουθήσει την ίδια διαδικασία ενσωμάτωσης. Παρά το γεγονός ότι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, δεν αποτελούν μια δυναμική ξεχωριστή εθνο-πολιτισμική ομάδα, φαίνεται να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μέσα από μια διαφοροποιημένη διαδικασία ταυτοποίησης. Η κρίση έχει επηρεάσει και τις δύο γενιές, αλλά το κίνητρο της δεύτερης να παραμείνει στην Ελλάδα είναι ισχυρότερο ενώ κι η αντοχή και επιμονή στο να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής δηλώνεται ανοιχτά.

Ένας νέος κύκλος φαίνεται να ανοίγει για τα περισσότερα από τα νοικοκυριά των μεταναστών. Πληροφορητές πρώτης γενιάς βλέπουν τη πιθανότητα ενός νέου οικογενειακού χωρισμού στον κύκλο της ζωής του νοικοκυριού τους στο εγγύς μέλλον. Αυτή τη φορά η πρώτη γενιά και οι ηλικιωμένοι φαίνεται πιο πιθανό να επιστρέψουν και να ανασυνταχθούν στην Αλβανία, ενώ η δεύτερη γενιά θέλει είτε να παραμείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει εκ νέου σε άλλη χώρα.

Ο κύκλος της μετανάστευσης που άνοιξε για τόσες πολλές οικογένειες Αλβανών πριν από πάνω από δύο δεκαετίες, συνεχίζεται με τα δρώντα υποκείμενα να χρειάζεται να λαμβάνουν αποφάσεις τόσο σημαντικές για τα νοικοκυριά τους όσο και η αρχική τους απόφαση να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα.

7

Δεύτερη γενιά: προοπτικές και κινητικότητα την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Το κεφάλαιο αυτό διερευνά τα ζητήματα της ανθεκτικότητας, αμφισβήτησης και ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών/στριών δεύτερης γενιάς σε μια περίοδο γενικευμένης κοινωνικής και οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Μας ενδιαφέρει να δούμε τα δομικά αλλά και καθημερινά εμπόδια που αντιμετωπίζουν παράλληλα με τις προοπτικές που ανοίγονται μέσω της κινητικότητας (mobility) σε Αλβανία, Ελλάδα αλλά και τον υπόλοιπο κόσμο στο πλαίσιο των διεθνοποιημένων σχέσεων.

Επιχειρούμε να εξετάσουμε το πεδίο εφαρμογής και το περιεχόμενο της διαδικασίας ταυτοποίησης της δεύτερης γενιάς σε σχέση με τις έμφυλες αναπαραστάσεις της ενσωμάτωσης και του αποκλεισμού. Επιπλέον, επιθυμούμε να σχολιάσουμε μέσα από τις αφηγήσεις των πληροφορητών/τριών μας πως διαμορφώνουν τις απόψεις τους και σχεδιάζουν για τη ζωή τους σε σχέση τόσο με την χώρα υποδοχής όσο και αποστολής.

Οι απόψεις αυτές αντικατοπτρίζουν τις συναισθηματικές προκλήσεις, τους περιορισμούς και τη δημιουργικότητα των νέων δεύτερης γενιάς και προς την κατεύθυνση

αυτή έχουμε στόχο να επεξεργαστούμε θεωρητικά τις έννοιες του “δρώντος υποκειμένου” (agency), της “ισχύος”/“εξουσίας” (power) και της “ταυτότητας”, καθώς επίσης και τον αντίκτυπο των οικογενειακών και πολιτισμικών αξιών στο πώς οργανώνουν και σχεδιάζουν τη ζωή τους στην καθημερινότητα την περίοδο της κρίσης. Οι αφηγήσεις που έχουμε επιλέξει αντανακλούν τις συναισθηματικές προκλήσεις, τους περιορισμούς και τη δημιουργικότητα των νέων αυτών.

Τα εμπειρικά δεδομένα για την μελέτη αυτή προέκυψαν μέσα από μακροσκελείς συνεντεύξεις Αλβανών μεταναστών/τριών δεύτερης γενιάς, γεννημένοι/ες από δύο Αλβανούς γονείς σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Αποτελεί μέρος μιας μεγαλύτερης εθνογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε κατά τα τέλη του καλοκαιριού/αρχές φθινοπώρου του 2012 μέχρι τις αρχές του 2013.

Διενεργήσαμε 52 συνεντεύξεις σε νέους και νέες και συγκεκριμένα 35 γυναίκες και 17 άνδρες, από 19 έως 30 χρόνων. Οι συνεντεύξεις έγιναν σε δύο φάσεις: οι πρώτες 16 έγιναν από μένα στην περιοχή Καστοριάς και Φλώρινας. Οι υπόλοιπες 36 έγιναν από φοιτήτριες και φοιτητές στο πλαίσιο του μαθήματος «Μειονότητες, Μετανάστες και Εκπαίδευση» του χειμερινού εξαμήνου της ακαδημαϊκής χρονιάς 2012-13, στους τόπους καταγωγής των σε 13 ακόμη διαφορετικές περιοχές της Ελλάδας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Βέροια, Έδεσσα, Ηράκλειο Κρήτης, Βόλο, Μεσολόγγι, Ιωάννινα, Κοζάνη, Γρεβενά, Λαμία, Κέρκυρα).

Οι 41 από τους συμμετέχοντες γεννήθηκαν στην Αλβανία, κυρίως κεντρική και νότια (Tirana, Korçë, Bilisht,

Elbasan, Berat, Vlorë, Fier), και οι υπόλοιποι 11 στην Ελλάδα. Από αυτούς/ες που γεννήθηκαν στην Αλβανία η πλειοψηφία ήλθε στην Ελλάδα πριν την ηλικία των 12 χρόνων. Όλοι/ες οι συμμετέχοντες/ουσές μας επιλέχθηκαν με το κριτήριο του να σπουδάζουν σε κάποιο ΑΕΙ, ΤΕΙ, ή άλλη τεχνική/επαγγελματική σχολή στην Ελλάδα.

Για την σύνταξη του οδηγού συνέντευξης συνεργάστηκα με την κοινωνική γεωγράφο Αναστασία Χρήστου στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινής μας έρευνας (Michail & Christou υπό έκδοση). Ο οδηγός συμπεριελάμβανε ερωτήσεις πάνω σε θέματα οικογενειακής προέλευσης, μεταναστευτικής εμπειρίας και ιστορίας, σχολικών και ακαδημαϊκών εμπειριών και προοπτικών, κοινωνικοποίησης και ενσωμάτωσης, εθνοτικής ταυτότητας και διεθνοποιημένων δεσμών, διαγενεακής μεταβίβασης, νομιμοποίησης και ιθαγένειας, έμφυλων ταυτοτήτων, σχεδίων για το μέλλον και το ζήτημα της επιστροφής. Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν. Στους πληροφορητές/τριες δώσαμε ψευδώνυμα για να διατηρήσουμε την ανωνυμία τους.

7.1. Ερευνητικό πλαίσιο και θεωρητικές προσεγγίσεις

Για ένα μεγάλο διάστημα οι κοινωνικές επιστήμες θεωρούσαν την μετανάστευση “ανδρική υπόθεση” χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο ρόλος των γυναικών σ’ αυτή τη διαδικασία. Όπως αναφέρει η Χρήστου, «η μονομερής παράλειψη των γυναικών και ευρύτερα ενός έμφυλου λόγου δράσης παρήγαγε ένα μονομερές, δυσδιάκριτο στοχα-

σμό, επιφορτισμένο με την απεικόνιση ενός ανδροκεντρικού εργατικού δυναμικού που παραπέμπει σε αντίστοιχες κατασκευές πρακτικών δράσης υποκειμένων [agency]» (Χρήστου, 2007:7).

Όταν πια η διάσταση του φύλου άρχισε να απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες και οι γυναίκες αντιμετώπιζονταν κι αυτές ως δρώντα υποκείμενα στη μεταναστευτική διαδικασία, νέα θεωρητικά αναλυτικά σχήματα και μεθοδολογικά εργαλεία προέκυψαν προς την κατεύθυνση μιας πληρέστερης καταγραφής, ανάλυσης και κατανόησης του φαινομένου της μετανάστευσης.

Εισάγοντας την γυναίκα ως δρων υποκείμενο στη μεταναστευτική θεωρία, μερικοί μελετητές δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στις εμπειρίες των μεταναστριών, «χαρακτηρίζοντας την μετανάστευση ως απόδραση των γυναικών από πατριαρχικές δομές [ή για άλλους «έμφυλα καθεστώτα» (Anthias, 2000)] καθώς επίσης και ως παρακινούμενες από την αναζήτηση οικονομικής διεξόδου για τις οικογένειές τους» (Anthias & Lazaridis, 2000:7). Αυτή η πολυ-επίπεδη προσέγγιση διαπερνά το φύλο, την εθνοτικότητα και την κοινωνική τάξη δίνοντας διαστάσεις που ξεπερνούν την καθαρά οικονομίστικη προσέγγιση της μετανάστευσης.

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να ασχοληθούμε με αυτά τα ζητήματα συμβάλλοντας στην μελέτη της έμφυλης διάστασης της μετανάστευσης για μια περιοχή της νότιας Ευρώπης όπου παρόμοιες έρευνες είναι σχετικά σπάνιες.

Η κατανόηση των κοινωνικών ρόλων σε συνάρτηση με τις ιδιαιτερότητες του πολιτισμικού περιβάλλοντος και

της ιστορικότητας της ομάδας συνέβαλαν καθοριστικά στο συγκριτικό σκέλος του μεταναστευτικού στοχασμού. Κι όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η Χρήστου: «Από τον εμπειρικό μικρόκοσμο της καθημερινής ζωής όπου οι μετανάστες συγκρίνουν πολλαπλά στοιχεία της νέας κατάστασης, το «εδώ» και το «εκεί», στο ερευνητικό πλαίσιο μακρόκοσμων όπου συγκρίσεις στο επίπεδο έθνους-κράτους και μεταναστευτικών πολιτικών, [...] η συγκριτική συλλογιστική αντανάκλα πολυδιάστατες προσλήψεις των εννοιών που αναπτύσσουν καθώς φαινόμενα και ατομικές δράσεις εξελίσσονται σε συγκεκριμένες χωροχρονικές, πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες» (2007:8).

Οι Pessar και Mahler περιέγραψαν την μετανάστευση ως μια έμφυλη διαδικασία (2001), η οποία τόσο μεσολαβεί σε διαγενεακές σχέσεις όσο και δια-μεσολαβείται από αυτές (King, κ.ά. 2006). Οι King και Vullnetari (2009), στην μελέτη τους πάνω στη διασταύρωση “φύλου” και “γενιάς” (generation) στην αλβανική μετανάστευση, βασίστηκαν στη μελέτη των Pessar και Mahler (2001) για τις «έμφυλες γεωγραφίες της ισχύος» ή τις «έμφυλες γεωγραφίες των σχέσεων εξουσίας» (gendered geographies of power), ένα πλαίσιο για την ανάλυση του κοινωνικού δράντος υποκειμένου με κριτήρια τις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνει ένα άτομο, και τη θέση που καταλαμβάνει στις πολλαπλές ιεραρχίες των σχέσεων που λειτουργούν μέσα αλλά και διασχίζουν τα διάφορα πεδία εξουσίας.

Αυτό το θεωρητικό πλαίσιο εμπεριέχει και συνδυάζει, από τη μια μεριά, τις μεταναστευτικές διεθνοποιημένες πρακτικές, όπως αυτές επηρεάζονται από τις “κοινωνικές

θέσεις” (social locations), δηλαδή τις θέσεις που έχουν κάποια άτομα στην ιεραρχία των σχέσεων εξουσίας και τους απονέμει κάποια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, και από την άλλη, “το ουσιαστικό δρων υποκείμενο” (substantive agency) επηρεαζόμενο από ατομικά χαρακτηριστικά όπως πρωτοβουλία, φαντασία, σχεδιασμός και στρατηγική. Το κοινωνικό δρων υποκείμενο ουσιαστικά αντανακλά την ευρηματικότητα του, συγκεκριμένες πρακτικές, προθέσεις, κίνητρα, σχέδια και αναστοχαστικές δράσεις.

Λαμβάνοντας υπόψη το θεωρητικό αυτό πλαίσιο, θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις στα ερευνητικά μας ερωτήματα διερευνώντας τους τρόπους με τους οποίους εικόνες, πολιτισμικές αναπαραστάσεις και νοήματα επηρεάζουν τις διεθνοποιημένες πρακτικές των μεταναστών/τριών δεύτερης γενιάς, πώς και σε ποιο βαθμό τα όνειρα των πληροφορητών μας υλοποιούνται σύμφωνα με τις προσδοκίες τους για την χώρα υποδοχής, και τέλος, πόσο η οικονομική κρίση έχει ανατρέψει αυτές τις προσδοκίες.

Ως συνέχεια των προηγούμενων μελετών, όπως παρουσιάστηκαν στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, η έρευνα που παρουσιάζεται στο κεφάλαιο αυτό, ασχολείται αποκλειστικά με την δεύτερη γενιά και τις νέες συνθήκες που δημιουργεί η παρατεταμένη οικονομική κρίση. Το διεθνοποιημένο πλαίσιο αναφοράς, που ήδη έχουμε παρουσιάσει εκτενώς σε προηγούμενα κεφάλαια, σε συνδυασμό με τις πολύ δύσκολες συνθήκες που δημιούργησε η κρίση στην Ελλάδα συνθέτουν ένα περιβάλλον που επιβάλλει τη λήψη αποφάσεων για μελλοντική κινητικό-

τητα και για τις δυο γενιές Αλβανών μεταναστών. Όμως η κάθε γενιά ανταποκρίνεται με διαφορετικό τρόπο στις νέες συνθήκες και παρουσιάζει διαφορετικό βαθμό ανθεκτικότητας (resilience) ενώ φαίνεται να σχεδιάζει το μέλλον της σε διαφορετική βάση.

Εμείς εδώ θα προσπαθήσουμε να δούμε μέσα από τις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς τους τρόπους με τους οποίους πολιτισμικές και έμφυλες αντιλήψεις επηρεάζουν τις ζωές τους τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία. Πιο συγκεκριμένα θα εξετάσουμε:

- Πώς μέλη της δεύτερης γενιάς αντιστέκονται σε οικογενειακές και πολιτισμικές αξίες ενώ ταυτόχρονα διαμορφώνουν την ταυτότητά τους και σχεδιάζουν για το μέλλον τους;
- Πώς αμφισβητούν τους παραδοσιακούς ανδρικούς και γυναικείους ρόλους, τις έμφυλες αναπαραστάσεις της ενσωμάτωσης και του αποκλεισμού και πώς ονειρεύονται τις δικές τους μελλοντικές οικογένειες;
- Πώς διαμορφώνονται οι ταυτότητες στη δεύτερη γενιά μέσα σε μια περίοδο βαθειάς οικονομικής κρίσης; Πώς η διαδικασία αυτή επηρεάζεται από τις διεθνοποιημένες βιωμένες εμπειρίες τους;

Η συζήτησή μας έχει γίνει προς την κατεύθυνση της διατήρησης μιας συγκριτικής ματιάς για το πώς οι συμμετέχοντες βιώνουν τα πολιτισμικά, ιστορικά και πολιτικά πλαίσια και στις δύο χώρες (αποστολής και υποδοχής) και το πώς αυτές οι εμπειρίες έχουν επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο διαπραγματεύονται και επιτελούν τις ταυτότητές τους.

7.2. Η διάσταση του “φύλου” στην αλβανική οικογένεια

Η παραδοσιακή Αλβανική οικογένεια έχει τις ρίζες της στην “Βαλκανική πατριαρχία” και τον “Βαλκανικό τύπο οικογένειας”, ενσωματωμένο σε ένα σύστημα κοινωνικής δομής, όπου το φύλο και η ηλικία αποτελούν τους παράγοντες σχηματισμού, ενώ ένα σύστημα αξιών καθοδηγεί την οικογενειακή ζωή και τις κοινωνικές ομάδες (Kaser, 2012:35-36). Η πατρογραμμικότητα και η πατροτοπικότητα, η ανδρική εξουσία και η υποταγή των γυναικών μέσα στο νοικοκυριό είναι οι ακρογωνιαίοι λίθοι αυτής της δομής. Άλλα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου της πατριαρχίας είναι οι ισχυροί δεσμοί αίματος και η εκδίκηση του αίματος, η τιμή της νύφης και η τιμή της οικογένειας.

Αυτός ο πατριαρχικός, διαχωρισμένος με βάση το φύλο και την ηλικία χαρακτήρας της αλβανικής κοινωνίας, είναι άκρως ιεραρχικός. Αρκετοί μελετητές αναφέρουν ότι πολλά πατριαρχικά χαρακτηριστικά εξακολουθούν να παραμένουν στη δομή και στις συνήθειες της σημερινής αλβανικής οικογένειας καθώς επιβίωσαν από τα χρόνια του κομμουνισμού όπου επεβλήθη ένας “κρατικός φεμινισμός” με μεγάλη συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια διοίκηση και την πολιτική αρένα, ο οποίος έφερε για τις γυναίκες σημαντικές βελτιώσεις στις οικογενειακές και συζυγικές σχέσεις. Κάποιες από αυτές είναι η μείωση του ηλικιακού χάσματος ανάμεσα στους συζύγους, η αύξηση των γάμων από έρωτα κι όχι μέσω οικογενειακού διακανονισμού, περισσότερες ευκαιρίες για τις γυναίκες να

πάρουν διαζύγιο, και άλλα παρόμοια (King & Vullnetari, 2009:23).

Βέβαια το κομμουνιστικό καθεστώς δεν κατάφερε να εξαλείψει την πατριαρχία στην οικογένεια παρόλο που το κράτος, με επικεφαλής τον Χότζα, ανέλαβε τον ρόλο του προστάτη/πατριάρχη της οικογένειας. Έτσι συνέβη και στην κομμουνιστική Ρωσία όπου, όπως αναφέρει ο Kukhterin, το κράτος επιθυμούσε «να αντικαταστήσει την πατριαρχική εξουσία με την κρατική εξουσία, από την οποία θα εξαρτιόταν από δω και στο εξής η οικογένεια» (2007:81) και «πολέμησε τους οικογενειάρχες προκειμένου να αποκτήσει τον έλεγχο της ιδιωτικής τους ζωής. Οι Μπολσεβίκοι κατάφεραν να αποσπάσουν τη νομική βάση της ανδρικής κυριαρχίας, όμως η ιδέα της φυσικής ανδρικής ανωτερότητας διατηρήθηκε μέσα στη σοβιετική κοινωνία» γι' αυτούς που κατάφεραν να επιδείξουν την ανωτερότητα τους στον εργασιακό χώρο (2007:102-3). Επιπλέον, ο ίδιος αναφέρει ότι αν και σε πρώτη ανάγνωση φάνηκε ότι οι γυναίκες βγήκαν κερδισμένες από αυτές τις αλλαγές, στην ουσία κατά κάποιον τρόπο τις χρησιμοποίησε το κράτος για να αποκτήσει πρόσβαση στα νοικοκυριά. Η κρατική παρέμβαση στα νοικοκυριά αύξησε τις συγκρούσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Αυτό το καινούριο σύστημα πατριαρχίας που η σοβιετική εξουσία εισήγαγε στη θέση της παλιάς πατριαρχίας, η Alexandrona το ονομάζει «υπερπατριαρχία» (2007:75).

Αρκετοί μελετητές έχουν συμπεράνει μετά από ποσο-

τικές³² (Baldwin-Edwards, 2008· Maroukis & Gemi, 2010) αλλά και ποιοτικές έρευνες (Hatziprokopiou, 2006· Vullnetari, 2007· King & Vullnetari, 2009), ότι η Αλβανική μετανάστευση ήταν αρχικά καθοδηγούμενη από τους άνδρες, με αυτούς να αναχωρούν πρώτοι και οι γυναίκες να ακολουθούν αργότερα. Μόλις κατάφερναν να εγκατασταθούν κάπου και να βγάλουν κάποια χρήματα επέστρεφαν στην Αλβανία είτε για να παντρευτούν είτε για να φέρουν τις γυναίκες και τα παιδιά τους στην Ελλάδα όπου ήλπιζαν να κάνουν μια νέα αρχή.

Έτσι με τον καιρό η Αλβανική μετανάστευση εξελίχθηκε σε μόνιμη οικογενειακή εγκατάσταση (Michail, 2009) διαδικασία που διευκολύνθηκε, όπως ήδη αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, από την εγγύτητα των δύο χωρών που τους επέτρεπε παράλληλα να διατηρούν επαφή με τις οικογένειές τους πίσω στην Αλβανία.

Ήδη από την αρχή της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, οι Αλβανίδες γυναίκες μπήκαν στον τομέα της οικιακής εργασίας, που για τις περισσότερες ήταν και ο βασικός τομέας απασχόλησης, συμπληρώνοντας έτσι το κενό που είχε δημιουργηθεί από την αύξηση του αριθμού των γυναικών σε τοπικό επίπεδο που εισέρχονταν στην αμειβόμενη απασχόληση (Anthias, 2000).

Σταδιακά άρχισαν να συμβάλλουν σημαντικά στην οικονομία των οικογενειών τους κι αυτό τις επέτρεψε να

32. Αναφερόμαστε στα ποσοτικά δεδομένα που προέκυψαν από τα στατιστικά στοιχεία για άδειες που εκδόθηκαν για οικογενειακή συνένωση (Baldwin-Edwards, 2008) και για άδειες που εκδόθηκαν για άδειες παραμονής των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα (Maroukis & Gemi, 2010).

παίζουν έναν πιο ενεργό ρόλο μέσα στην οικογένεια. Ειδικά κατά τα τελευταία χρόνια που η οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει γενικευτεί, η εργασία των γυναικών συχνά παρέχει σχεδόν το μοναδικό εισόδημα σε πολλά αλβανικά νοικοκυριά. Η κρίση δημιούργησε νέες συνθήκες οι οποίες ανέτρεψαν τους ενδοοικογενειακούς ρόλους και δομές που συνδέονταν, αν και όχι αποκλειστικά, με οικονομικά ζητήματα.

Για πολλές γυναίκες η οικονομική ανεξαρτησία, συνδυαζόμενη με την ελευθερία από κοινωνικούς και φυσικούς περιορισμούς, τη βελτίωση των εκπαιδευτικών ευκαιριών για τις ίδιες και τα παιδιά τους και την προοπτική να ζήσουν έναν πιο δυτικό τρόπο ζωής, φαίνεται να είναι ζωτικής και καθοριστικής σημασίας για το ρόλο που αυτές οι γυναίκες διαδραματίζουν ως πολιτισμικοί φορείς και μεταδότες μέσα στην οικογένεια.

Αν και η Αλβανική μετανάστευση χαρακτηρίζεται από ισχυρές έμφυλες σχέσεις εξουσίας όπου οι πατριαρχικές αξίες προβάλλονται έντονα, οι αφηγήσεις των πληροφορητών μας αντανakλούν αντίσταση στις παραδοσιακές πολιτισμικές νόρμες, διατηρούν κριτική στάση στους έμφυλους ρόλους μέσα στην οικογένεια και φαντάζονται το μέλλον τους σ' ένα πιο "προχωρημένο" ή "αναπτυγμένο" Ευρωπαϊκό πλαίσιο. Όπως εξηγεί η Ροζίτα, 19 χρόνων που ζει στα Γρεβενά:

«Όχι δεν θα ήθελα να ζω στην Αλβανία, είναι πολύ καλύτερα στην Ελλάδα, είναι διαφορετική η ζωή μου εδώ γιατί αν ήμουν στην Αλβανία δεν ξέρω καν αν θα είχα την ευκαιρία να σπουδάσω. Λόγω οικονομικών

κυρίως ... είναι αυτά τα προβλήματα στην Αλβανία και γενικώς έχουνε άλλες νοοτροπίες εκεί πέρα. Ειδικά οι κοπέλες δεν ασχολούνται τόσο πολύ με το σχολείο. Γενικώς και σε σχέση με την ελευθερία που είχα εδώ καμία σχέση με την Αλβανία, αφού ακόμα και τώρα όταν πάω στην Αλβανία ε... δεν θα μπορέσω να κάνω τα ίδια πράγματα όπως εδώ γιατί είναι έτσι η περιοχή, είναι έτσι ο κόσμος, έχουν περιέργεια για σένα και σε βλέπουν κάπως περίεργα. [...] Οι Αλβανοί γονείς οι περισσότεροι πιάζουνε πολύ τα παιδιά τους, πολύ και ειδικά τις κοπέλες. Γι' αυτούς είναι πιο σημαντικό να βρουν έναν καλό σύζυγο και να κάνουν μια καλή οικογένεια παρά να κάνουν κάτι για τον εαυτό τους, με την έννοια ας πούμε... να σπουδάσουνε και να είναι πιο ανεξάρτητες».

Ο Πωλ, 26 χρόνων από τη Θεσσαλονίκη συγκρίνει την χώρα αποστολής με την χώρα υποδοχής που μεγάλωσε και δηλώνει ότι προτιμάει να ζήσει τη ζωή του στην Ελλάδα:

«Θέλεις να πας μπρος όχι πίσω. Για μένα η Αλβανία είναι πολύ πίσω. Καλύτερα να πήγαινα σε κάποια άλλη Ευρωπαϊκή χώρα αν δεν μπορούσα να μείνω εδώ. [...] Εμείς εδώ είμαστε πλέον ένα. Δεν μας ξεχωρίζει με τίποτα. [...] Ελληνοποιηθήκαμε στην εμφάνιση, σε όλα. Δηλαδή, υπάρχει... βλέπω μια ροή ας πούμε ανθρώπων, μια ροπή μάλλον των ανθρώπων αυτών, των Αλβανών, στο καλύτερο, στον εξευρωπαϊσμό. Δηλαδή τα νέα παιδιά τουλάχιστον της ηλικίας μου τα βλέπω συναναστρέφονται, έχουνε κοπέλες εδώ ελληνικής

καταγωγής και μάλιστα είναι και αξιολάτρευτο το όλο γεγονός. Επομένως, δεν έχω να προτείνω κάτι, βλέπω ο δρόμος έχει ανοίξει από μόνος, είναι έτοιμος».

Η Ντίνα, 19 χρόνων από τη Φλώρινα μέσα από τις δι-εθνοποιημένες εμπειρίες της από τις δύο χώρες νοιώθει ότι διαφοροποιείται από τον τόπο καταγωγής της και διαπιστώνει ότι η δεύτερη γενιά είναι διαφορετική και ο-νειρεύεται ένα μέλλον που να της ταιριάζει:

«Υπάρχουν διαφορετικά αισθήματα. Όταν πάω Αλ-βανία ας πούμε ... όχι στο χωριό μου, σε άλλη πόλη για καφέ, για βόλτα νιώθω πολύ περίεργα. Γιατί είναι τελείως διαφορετική η νοοτροπία τους εκεί, τελείως διαφορετική εδώ. Σε κοιτάνε περίεργα. Αν πάω σε άλλη πόλη, Αθήνα ή κάπου αλλού, νιώθω πολύ ελεύ-θερη, ανεξαρτητοποιημένη. Γιατί δεν έχω τους γονείς μου. Και έχω την παρέα, νιώθω πολύ ωραία, δυνατή, αυτόνομη. [...]. Είναι πίσω [οι άνθρωποι] στην Αλβα-νία, είναι συντηρητικοί. Και οι άντρες ειδικά πιο πέ-ρα... πιο μέσα, Τίρανα είναι πολύ πιο τραγικά τα πράγματα. Δηλαδή ο άντρας έχει το πάνω χέρι, η γυ-ναίκα σπίτι, δε βγαίνει. [...] είμαι αντίθετη τελείως γι' αυτό δε θα μπορούσα να επιβιώσω. Καθόλου! Εκεί αν σε δούνε ας πούμε με ένα αγόρι, οπωσδήποτε κάτι τρέχει. Πολύ, πάρα πολύ κλειστά. Γι' αυτό δε θα μπο-ρούσα να επιβιώσω εκεί. Όχι!»

Ο Ρότζερ, 25 χρόνων από τη Φλώρινα, είναι δυσσαρε-στημένος με το πώς έγινε η Αλβανία με την είσοδό της στον καπιταλισμό και λυπάται για το αποτέλεσμα:

«Αυτή η περίοδος μεταστροφής στην Αλβανία, σ' αυτό που λέμε καπιταλιστικό σύστημα και λοιπά... η χώρα βιάστηκε... και προσωπικά έχω και καλές εμπειρίες όταν πηγαίνω. Βλέπω όμως εκείνη την απαισιοδοξία όταν διαβάζω, όταν βλέπω εικόνες από την Αλβανία, την Αλβανία του σήμερα που με γεμίζει απαισιοδοξία όταν πάω, γιατί δεν αλλάζει η νοοτροπία των ανθρώπων, γιατί η μιζέρια των ανθρώπων παραμένει ίδια. Ο άνθρωπος για την επιβίωση γίνεται λύκος στον άνθρωπο και βλέπω τέτοια βήματα στην Αλβανία».

Ο Βέρο, 20 χρόνων από τη Φλώρινα στο ίδιο πνεύμα συγκρίνεται με τον πατέρα του για να καταλήξει ότι δεν τον εκφράζει μια ζωή όπως εκείνου:

«Μοιράζομαι τις ίδιες αξίες με τον πατέρα μου, αλλά τα πράγματα έχουν αλλάξει για μας [τη δεύτερη γενιά]. Όταν ο πατέρας μου ήταν δεκαπέντε χρόνων δούλευε για το κράτος. Βοηθούσε τους γονείς του που ήταν αγρότες. Όργωνε και θέριζε χωράφια. Έκανε όλα αυτά. [...] Εγώ δεν μπορώ να τα κάνω. Δεν θα μπορούσα να αλλάξω την Ελλάδα εύκολα. Μόνο αν έβρισκα τον εαυτό μου σε δύσκολη κατάσταση και δεν είχα μέλλον εδώ. Μόνο τότε θα άφηνα την Ελλάδα για άλλη χώρα, αλλά όχι την Αλβανία».

Οι πληροφορητές/τριές μας από τη μια μεριά παρουσιάζουν τις μητέρες τους ως δραστήριες, σκληρά εργαζόμενες, και δυνατές που καταφέρνουν να κερδίζουν τα δικά τους χρήματα, να βελτιώνουν τη ζωή τους, να συμβάλλουν στην ευημερία της οικογένειας, να είναι πιο α-

νεξάρτητες κι όχι πρόθυμες να επιστρέφουν στην Αλβανία, κι από την άλλη, τις κριτικάρουν ότι δεν διασκεδάζουν, δεν φροντίζουν τον εαυτό τους αλλά μάλλον θυσιάζονται για χάρη της οικογένειάς τους. Η δεκαενιάχρονη Μιμόζα από τη Θεσσαλονίκη μας είπε:

«Η μητέρα μου πάει από το σπίτι στη δουλειά κι από τη δουλειά στο σπίτι. Δεν την ενδιαφέρει να φροντίσει τον εαυτό της ... δεν έχει ενέργεια γιατί δουλεύει όλη μέρα. [μετά τη δουλειά] πάει σπίτι να μαγειρέψει, να κάνει τις δουλειές και μετά πάει για ύπνο. Δεν έχει χρόνο για τον εαυτό της ... δεν ενδιαφέρεται να βγει έξω ούτε και την ενέργεια έχει».

Η εικοσάχρονη Δάφνη από την Καστοριά μιλάει για τις Αλβανίδες γενικά αλλά και τη δική της μητέρα ειδικότερα:

«Η ζωή μου στην Ελλάδα ως γυναίκα είναι καλύτερη. [...] η γυναίκα εδώ μετράει, [στην Αλβανία] όχι όσο θα 'πρεπε. Οι [Αλβανίδες] γυναίκες παλεύουν για την οικογένεια. Θα 'θελα να μπορούν να είναι λίγο πιο χαλαρές. Να πηγαίνουν με την εποχή και να σκέφτονται όχι σαν το 1990. Η μητέρα μου είναι πιεστική. Σου πετάει για τις παραδόσεις στην Αλβανία ... σε μικροπράγματα υπάρχει σύγκριση. Όλα είναι διαφορετικά [στην Ελλάδα]. Την δικαιολογώ την μητέρα μου. Έζησε αλλιώς».

Ο Κυριάκος, 21 χρόνων από την Αθήνα, μιλάει με θαυμασμό για την μητέρα του που φαίνεται να έχει ξεφύγει από το στερεότυπο της Αλβανίδας που ζει μόνο για

να υπηρετεί την οικογένειά της και δεν έχει ενέργεια για προσωπικές απολαύσεις. Υπονοεί βέβαια ότι η οικονομική της ανεξαρτησία έχει οδηγήσει τους γονείς του στο χωρισμό. Εδώ η απόκλιση από το παραδοσιακό στερεοτυπικό μοντέλο της αλβανικής οικογένειας οδήγησε στη διάσπαση της οικογένειας, όπου ο άνδρας προτίμησε να επιστρέψει στην Αλβανία, ενώ η γυναίκα παρέμεινε στην Ελλάδα (Αθήνα).

«Η μάνα μου δουλεύει πιο πολύ. Είναι πολύ άξια. Οι γονείς μου χώρισαν για προσωπικούς λόγους. Η μητέρα μου είχε οικονομίες, δικά της λεφτά, και αγόρασε δύο σπίτια ένα στην Αλβανία κι ένα στην Αθήνα. Ο πατέρας μου έχει το δικό του σπίτι στην Αλβανία, το πατρικό. Τώρα πήγε πίσω. Όλοι λένε: “η μητέρα σου, πως τα καταφέρνει;” Δουλεύει σκληρά, πολύ σκληρά. Δουλεύει αλλά δεν αφήνει τον εαυτό της έτσι. Κάνει ταξίδια».

Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες που αποτελούν το δείγμα μας ανέπτυξαν τις προσωπικές τους απόψεις και οικογενειακές εμπειρίες για το πώς πολιτισμικοί κώδικες και κανόνες στο αλβανικό πλαίσιο είναι συνώνυμοι με την οπισθοδρομικότητα και τις πατριαρχικές αρχές. Προτείνουν ότι κάποιοι από τους κανόνες αυτούς θα έπρεπε να ξεπεραστούν με την επιδίωξη εκπαιδευτικών και επαγγελματικών φιλοδοξιών, ώστε να επιτρέψουν στις γυναίκες να γεφυρώσουν το χάσμα της ανισότητας. Η Χάνα, 19 χρόνων από τα Γρεβενά θεωρεί το ζήτημα της μόρφωσης των γυναικών ως όχημα για την ανεξαρτησία τους:

«Όταν ήμουν πολύ μικρή ο βασικός μου σκοπός ήταν να μορφωθώ γιατί οι περισσότερες Αλβανίδες γυναίκες και ειδικά αυτές που παραμένουν στην Αλβανία δεν θέλουν πραγματικά να παν σχολείο απλά θέλουν να παντρευτούν. Καθώς ήμουν πολύ μικρή δεν το ήθελα αυτό [να παντρευτώ] αλλά το μόνο που ήθελα ήταν να γίνω ανεξάρτητη. Αυτός ήταν ο σκοπός μου. Θέλω μόνο να ζήσω στην Ελλάδα γιατί μπορώ να κάνω πολλά περισσότερα πράγματα εδώ, γιατί έχω πολύ περισσότερη ελευθερία. Δεν είναι το ίδιο στην Αλβανία όπου τα κορίτσια δεν έχουν καθόλου ελευθερία».

Για το ζήτημα της ελευθερίας των γυναικών, ο Πωλ, 26 χρόνων από τη Θεσσαλονίκη, μας είπε τα παρακάτω:

«Αν μπορούσα ν' αλλάξω κάτι στις ζωές των γυναικών στην Αλβανία, θα ήταν να μπορούν να έχουν χαρά και διασκέδαση στη ζωή τους εκεί. Η ζωή των γυναικών εκεί είναι πολύ δύσκολη και καθόλου ενδιαφέρουσα απ' ό,τι βλέπω. Δεν έχουν και πολλά ενδιαφέροντα πράγματα να κάνουν και συνήθως δεν δουλεύουν αλλού πέρα απ' τα χωράφια. Τι ζωή είναι αυτή; Αυτές που έχουν ζήσει στην Ελλάδα δεν θέλουν να γυρίσουν ακόμα κι αν πρέπει να δουλέψουν πολύ σκληρά εδώ. Γιατί έχουν περισσότερη ελευθερία. Κερδίζουν τα δικά τους λεφτά. Είναι δυνατές!»

Για το ζήτημα της ισότητας των δύο φύλων η Γαβριέλα, 20 από το Μεσολόγγι, μας είπε:

«Πιστεύω ότι στην Αλβανία μια γυναίκα δεν είναι ίση [μ' έναν άνδρα], δεν μπορεί να αποφασίσει για το τι

κάνει, κι αυτό δεν είναι ελευθερία. Δεν μ' αρέσει να μην μπορώ να κάνω τις επιλογές μου και να περιορίζομαι από άλλους. Γι' αυτό προτιμώ να ζω στην Ελλάδα».

Η Σόνια, 20 από την Κέρκυρα, στο ίδιο πνεύμα σχολιάζει:

«Οι γυναίκες είναι πολύ καταπιεσμένες στην Αλβανία. Ό,τι κι αν κάνουν σχολιάζεται από τους άλλους και συνήθως αρνητικά. Εδώ [στην Ελλάδα] έχουν πιο πολλή ελευθερία. Να γιατί δεν μ' αρέσει να ζω στην Αλβανία».

Και η Χριστίνα, 23 χρόνων από τη Φλώρινα, μιλάει για το πόσο διαφορετική θα ήταν η ζωή της αν ζούσε στην Αλβανία:

«Αν ήμουν στην Αλβανία η ζωή μου δεν θα ήταν όπως είναι τώρα. Όχι τόσο όσον αφορά στα υλικά αγαθά όσο σε σχέση με την ψυχολογία. Θα ήμουν πολύ καταπιεσμένη. Θα ήμουν υποχρεωμένη να μένω στο σπίτι όλη την ώρα, και μόνο που και που να βγαίνω έξω. Γενικά οι άλλοι θα αποφάσιζαν για μένα και σαν γυναίκα δεν θα είχα το δικαίωμα της δικής μου βούλησης».

7.3. Αυτοπραγμάτωση, σχέσεις εξουσίας και ταυτότητα στη δεύτερη γενιά

Το ζήτημα της αυτοπραγμάτωσης (empowerment) έχει τονιστεί από ανθρωπολόγους και άλλους κοινωνικούς επιστήμονες οι οποίοι ενδιαφέρονται για τις βιωμένες

εμπειρίες των μεταναστριών, ισχυριζόμενοι μεταξύ άλλων ότι «το εθνικό και τοπικό πλαίσιο παρέχουν τις ιδιαίτερες συνθήκες για την ενδυνάμωση της αυτοπραγμάτωσης των γυναικών» (Anthias & Lazaridis, 2000:9), κι ότι οι αλλαγές στη δημόσια σφαίρα που αναπόφευκτα συνοδεύουν την μετανάστευση, θεωρούνται η αιτία της αλλαγής της ιδιωτικής ζωής των γυναικών» (Gabaccia, 1992:xx).

Αυτό το στοιχείο έχει επισημανθεί κι από τις Brettell & de-Berjeois (1992) οι οποίες ισχυρίζονται ότι κάποιες ανθρωπολογικές έρευνες στις Ηνωμένες Πολιτείες, εξετάζουν το κατά πόσο το να κερδίζουν χρήματα οι μετανάστριες αυξάνει την ισχύ και το *status* που έχουν μέσα στο νοικοκυριό τους, οδηγώντας και στην αλλαγή κάποιων πολιτισμικών αντιλήψεων. Όπως αναφέρει η Kambouri στη μελέτη της για τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς στην Ελλάδα, οι μετανάστριες «σταδιακά επιτελούν ρόλους οι οποίοι επαναπροσδιορίζουν τον οικιακό χώρο όπου βρίσκονται τα όρια μεταξύ ανδρών/γυναικών, ιδιωτικού/δημόσιου και μεταναστών/γηγενών [...], αμφισβητώντας τα όρια αντίληψης του φύλου» και διευρύνοντας το πεδίο όπου διαμορφώνονται και επιτελούνται οι ταυτότητες (2008:19).

Στο ίδιο πνεύμα η Prieto (1992) σημειώνει ότι μέσω των Κουβανέζων μεταναστριών στο New Jersey, ενθαρρύνονται νέα οικιακά πρότυπα σε πρώτη και δεύτερη γενιά, καθώς αυτές έχουν μπει στη μισθωτή εργασία και έρχονται σε επαφή με την τοπική κουλτούρα, δίνοντας αφορμή για διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις γενιές.

Εμείς επικεντρωθήκαμε στο πως οι νέοι δεύτερης γε-

νιάς αλβανικής καταγωγής στην Ελλάδα λειτουργούν ως φορείς αλλαγής και συνέχειας μέσα από τις διεθνοποιημένες, έμφυλες βιωμένες εμπειρίες τους. Όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις των πληροφορητών/τριών μας, το αλβανικό μεταναστευτικό πολιτισμικό υπόβαθρο, κυριαρχούμενο έντονα από πατριαρχικές αξίες, φαίνεται να επηρεάζει τόσο τις αντιλήψεις της πρώτης όσο και της δεύτερης γενιάς. Παρόλα αυτά, οι πληροφορητές/τριές μας δεύτερης γενιάς γενικά αναφέρουν ότι οι γονείς τους δεν ασκούν έλεγχο πάνω στις ζωές και τις μελλοντικές επιλογές των παιδιών τους, αλλά μάλλον τους αφήνουν να κάνουν τις δικές τους επιλογές. Φαίνεται όμως καθαρά μέσα από ορισμένες αφηγήσεις, ότι οι έμφυλοι ρόλοι εξακολουθούν να οριοθετούνται και να αναπαράγονται σε κάποιο βαθμό, παρά τις ίσες ευκαιρίες για εκπαίδευση και τις προοπτικές κινητικότητας που προσφέρονται από τις οικογένειές τους στους νέους και των δύο φύλων στη χώρα υποδοχής.

Γενικά υπάρχουν παράγοντες που συνδέουν τους μετανάστες με τις εθνικές τους ρίζες και τα πολιτισμικά πρότυπα που επηρεάζουν τον ρυθμό της πολιτισμικής αλλαγής, των διαδικασιών κατασκευής της ταυτότητας και τον σχηματισμό πιο ισότιμων οικογενειακών σχέσεων. Τα θέματα αυτά θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε παρακάτω μέσα από τις αφηγήσεις των πληροφορητών/τριών μας.

7.4. «Ο άνδρας είναι η κολώνα του σπιτιού»

Τόσο στις αφηγήσεις των νεαρών ανδρών όσο και των

νεαρών γυναικών υπάρχει συναίνεση σχετικά με την έλλειψη ελευθερίας, ανεξαρτησίας και ευκαιριών για τις γυναίκες στην Αλβανία, σε αντίθεση με την αυτονομία, τις επιλογές και τις προοπτικές για τις γυναίκες αλβανικής καταγωγής που ζουν στην Ελλάδα. Ο Κυριάκος σχολιάζει:

«Οι γυναίκες έχουν δουλειές [στην Ελλάδα]. Οι άνδρες δεν δουλεύουν αλλά οι γυναίκες δουλεύουν [εννοεί λόγω της κρίσης]. Αυτό δεν νομίζω ότι είναι σωστό. Αλλά είναι καλύτερο από το τίποτα. Οι γυναίκες ανεβαίνουν στην ιεραρχία, τα πράγματα αλλάζουν. Βέβαια ο άνδρας είναι η κολώνα του σπιτιού».

Ό,τι επισημαίνει ο Peristiany (1965) αναφορικά με την εθνογραφία της Μεσογείου, αλλά και οι Papataxiarchis & Loizos (1991: Εισαγωγή) για την Ελλάδα, ισχύει και στην περίπτωση της Αλβανίας: η οικογένεια και το σόι είναι ότι πιο σημαντικό στη ζωή των ανθρώπων και ορίζουν «τις αξίες και όλες τις ενέργειες που προσδίδουν κύρος». Αναπαράγονται μέσα από το γάμο και καθορίζουν τα όρια του ανδρισμού και της θηλυκότητας. Όπως αναφέρουν οι King κ.ά., «στην Αλβανία τόσο το φύλο όσο και η ηλικία ρυθμίζουν τους ρόλους και την θέση μέσα στην οικογένεια και την κοινωνία, προβάλλοντας την κυριαρχία των ανδρών και την υποταγή των γυναικών» (2011:401). Οι γυναίκες πέρα από την μεγαλύτερη και σε ορισμένες περιπτώσεις συνολική ευθύνη της φροντίδας των παιδιών και των ηλικιωμένων, της λειτουργίας του νοικοκυριού μαζί με αγροτικές και άλλες οικιακές δραστηριότητες, βιώνουν μια θέση υποταγής εντός ενός ελεγχόμενου, προ-

στατευτικού, πατριαρχικού οικογενειακού πλαισίου.

Αν και οι γυναίκες είναι οι μόνες που φέρνουν χρήματα στα περισσότερα από τα νοικοκυριά των πληροφορητών μας, οι νεαροί πληροφορητές/τριές μας ακόμη θεωρούν τον πατέρα την ηγετική μορφή στην οικογένεια. Ο Κυριάκος αναγνωρίζει ότι κάτω από τις υπάρχουσες συνθήκες της οικονομικής κρίσης, οι γυναίκες συχνά προσφέρουν το μοναδικό εισόδημα στην οικογένεια. Σχολιάζει, όπως είδαμε παραπάνω, ότι αυτό είναι «καλύτερο απ' το τίποτα» και εξηγεί περαιτέρω ότι ακόμα κι έτσι «ό άνδρας είναι η κολώνα του σπιτιού» και «τα παιδιά τον βλέπουν ως την κεντρική φιγούρα στην οικογένεια [ενώ] η μητέρα είναι υπεύθυνη μέσα στο σπίτι». Ισχυρίζεται ότι οι παραδοσιακοί ρόλοι μέσα στην οικογένεια έχουν αλλάξει αλλά αυτός δεν θεωρεί απαραίτητα αυτές τις αλλαγές ως σωστές κι ότι σε μια «σωστή οικογένεια» ο άνδρας είναι αυτός που θα μπορούσε να εγγυηθεί ασφάλεια και υποστήριξη για όλη την οικογένεια κι όχι η γυναίκα. Αυτός ο ρόλος δίνει εξουσία στον πατέρα πάνω στη μητέρα και τα παιδιά, μια εξουσία η οποία αμφισβητείται καθώς οι άνδρες χάνουν έδαφος ως οι μοναδικοί τροφοπάροχοι και οι γυναίκες αποκτούν έλεγχο στα οικονομικά του νοικοκυριού και ανεβαίνουν στην οικογενειακή ιεραρχία.

Όπως εξηγούν οι King κ.ά., «Παρά τη μετασχηματιστική επίδραση της μετανάστευσης και των εμβασμάτων στην αλβανική οικονομία και στην κινητικότητα των ανθρώπων, οι αλλαγές αυτές έγιναν ενάντια σε ένα πολύ ανθεκτικό πολιτισμικό υπόβαθρο πατριαρχίας και εδραιωμένων έμφυλων ρόλων» (2011: 401). Είναι φανερό

από τις αφηγήσεις των νεαρών πληροφορητών/τριών μας, μεταναστών δεύτερης γενιάς, ότι η παραδοσιακή κουλτούρα και οι αρχές των οικογενειών συχνά εξακολουθούν να υπάρχουν στην χώρα υποδοχής και διαμορφώνουν τις παρούσες θέσεις και επιλογές. Ο Νίνο, είκοσι τριών χρόνων από τη Φλώρινα σχολιάζει:

«Θα ήθελα οι Αλβανίδες γυναίκες να αλλάξουν την νοοτροπία τους, τον τρόπο σκέψης, τις αντιλήψεις αλλά δεν θα ήθελα ν' αλλάξουν τις αρχές και τις αξίες τους».

Και η Γιασμίν, 19 χρόνων, από το Βόλο στο ίδιο πνεύμα μας λέει:

«Οι αντιλήψεις μου πάνω κάτω είναι οι ίδιες με της μητέρας μου ειδικά σε σχέση με αξίες και αρχές. Εκείνη με μεγάλωσε, άρα έχουμε τις ίδιες αξίες».

7.5. Διεθνοποιημένες εμπειρίες και σχέδια για το μέλλον

Οι πληροφορητές/τριές μας διατηρούν μια συγκριτική ματιά στο τρόπο με τον οποίο ζουν το παρόν και ονειρεύονται το μέλλον τους. Οι διεθνοποιημένες εμπειρίες τους επηρεάζουν την φαντασία τους και τα σχέδιά τους για τη ζωή “τρέφουν” την κοινωνική τους αυτοπραγμάτωση και πρωτοβουλία. Η Νίκη, 24 χρόνων από τη Θεσσαλονίκη, επικαλούμενη τις εμπειρίες της και συγκρίνοντάς την με τη μητέρα της δηλώνει ότι έχει αποφασίσει πώς και πού θέλει να ζήσει:

«Με τη μητέρα μου σκεφτόμαστε με διαφορετικό

τρόπο. Είναι πιο παραδοσιακή, νομίζω, από πολλές απόψεις [...] είναι παραδοσιακή στις ιδέες της. Είμαι πιο χαλαρή με όλα αυτά. Δεν με νοιάζει τι θα πουν. [...] Η μητέρα μου θέλει απλά μια δουλειά, μια απλή δουλειά, ας πούμε, και ένα σπίτι, το σπίτι της. Εκείνη δεν έχει βλέψεις να καταφέρει κάτι. Ασχολείται με απλά πράγματα. Έχουμε όμως τις ίδιες αξίες και αρχές, γιατί εκείνη τις ενστάλαξε σε μένα. [...] Μεγάλωσα εδώ, έχω συνηθίσει τη ζωή εδώ, έμαθα τη γλώσσα, έκανα φίλους [...] ζω καλύτερα εδώ, έχω μια δουλειά. Αν οι γονείς μας εγκατέλειψαν τη χώρα τους, πώς θα μπορούσαμε εμείς τα παιδιά να πάμε πίσω; Δεν θέλουμε να πάμε και δεν μας ταιριάζει».

Η Μιχαέλα, 22 χρόνων από την Αθήνα, ισχυρίζεται ότι οι διεθνοποιημένες εμπειρίες της μητέρας της και η επαφή της με τον κόσμο που συναναστρέφεται λόγω της δουλειάς της, την έχουν αλλάξει πολύ και την έχουν απομακρύνει από τις αλβανικές πολιτισμικές αντιλήψεις σε σχέση με τον γάμο των κοριτσιών:

«Η μητέρα μου μιλάει με πολλούς ανθρώπους στα σπίτια όπου εργάζεται ως καθαρίστρια. Μορφωμένοι άνθρωποι, δικηγόροι, γιατροί και άλλοι κι έχει επηρεαστεί [από αυτούς] πάρα πολύ. Έχει αλλάξει πολύ. [...] Είμαι τυχερή που οι γονείς μου σκέφτονται σαν τους ανθρώπους εδώ [στην Ελλάδα]. Αν ζούσα στην Αλβανία θα ήμουν τώρα παντρεμένη με δύο - τρία παιδιά. Αλλά η μητέρα μου ούτε που σκέφτεται ακόμα να παντρευτώ εγώ».

Η Μιμόζα, 21 χρόνων από το Βόλο, σχολιάζει το γεγο-

νός ότι ακόμα και μορφωμένες Αλβανίδες δεν μπορούν να ξεφύγουν από το να εργάζονται ως καθαρίστριες. Χαρακτηρίζει τους Αλβανούς γενικά ως ολιγαρκείς και σημειώνει ότι γενικά δεν φροντίζουν τον εαυτό τους. Η ίδια φαντάζεται το μέλλον της ως ειδικευμένη φυσικοθεραπεύτρια:

«Σχεδόν όλες οι [Αλβανίδες] γυναίκες εδώ [στην Ελλάδα] εργάζονται ως καθαρίστριες. Θα ήθελα κάτι καλύτερο για τη μητέρα μου ... αυτή είναι μια νεαρή γυναίκα. Μια άλλη γυναίκα που ξέρω είναι πτυχιούχος της Νομικής και ήταν νομικός σύμβουλος σε ένα τηλεοπτικό κανάλι στην Αλβανία. Καθαρίζει επίσης σπίτια ... είναι κρίμα! [...]. Σε σχέση με την νοοτροπία, [οι Αλβανοί] έχουν μάθει να ζούνε με λίγα [...] δεν κοιτάνε τον εαυτό τους. Όσο για μένα, θα ήθελα να εργαστώ σε ένα κέντρο αποκατάστασης στο μέλλον ή ... γιατί όχι, να έχω το δικό μου φυσικοθεραπευτήριο».

Η δε Ντανιέλα, 20 χρόνων από την Έδεσσα, προβάλλει την Ελλάδα ως τον πιο επιθυμητό προορισμό για όσους Αλβανούς/ίδες έζησαν ένα διάστημα σ' αυτήν:

«Στην Αλβανία ... αν ρωτήσετε τους ανθρώπους που ξέρουν πώς είναι η ζωή εδώ [Ελλάδα] μερικοί το θεωρούν σαν ένα όνειρο ... όλοι θα ήθελαν να είναι εδώ».

Όλοι οι συμμετέχοντές μας ταυτίζονται με τον ελληνικό τρόπο ζωής, νοοτροπία και συνήθειες. Υπογραμμίζουν το γεγονός ότι μεγάλωσαν κι έχουν σπουδάσει στην Ελλάδα, κοινωνικοποιήθηκαν ως επί το πλείστον με Έλ-

λινες και ισχυρίζονται ότι είναι πολύ διαφορετικοί από τους συνομηλικούς τους στην Αλβανία.

Οι 25 (16 γυναίκες και 9 άνδρες) από τους 52 συμμετέχοντές μας είναι σε σχέση με Έλληνες ή Ελληνίδες ενώ μόνο οι 9 (3 άνδρες και 6 γυναίκες) είναι σε σχέση με ομοεθνείς τους. Οι υπόλοιποι δήλωσαν ότι δεν έχουν σχέση. Αναγνωρίζουν και εκτιμούν την προγονική καταγωγή τους, αν και οι δεσμοί τους με συγγενείς στην Αλβανία χαλαρώνουν χρόνο με το χρόνο, ενώ την ίδια στιγμή ισχυρίζονται ότι ανήκουν στην Ελλάδα χωρίς όμως κάποιοι από αυτούς να απαρνιούνται την εθνοτική τους καταγωγή. Τα επόμενα αποσπάσματα αφηγήσεων είναι χαρακτηριστικά:

«Με τους Έλληνες ταυτίζομαι καθώς έχω μεγαλώσει με την ίδια νοοτροπία... δηλαδή εγώ και οι φίλες μου που είναι Ελληνίδες δεν έχουμε καμία διαφορά [...] Είναι φυσιολογικό να αισθάνομαι περισσότερο ότι ανήκω εδώ (εννοεί στην Ελλάδα), αλλά δεν ντράπηκα ποτέ για την καταγωγή μου, ούτε... το αποκλείω, ούτε δηλαδή και σε κάποια γνωριμία μου... πάντα θα το πω... (εννοεί την καταγωγή της από την Αλβανία) δεν το απορρίπτω». (Μαρσέλα 21, Κέρκυρα)

«Έχω επαφές [με Αλβανία], ελάχιστες μεν, κυρίως με ένα θείο, με γιαγιάδες αλλά δεν...πώς να στο πω... ξες, όταν φεύγεις μετανάστης, φεύγεις κι απ' τις καρδιές των ανθρώπων. Όταν ζεις 15 χρόνια εκτός Αλβανίας τα ξαδέρφια σου δεν είναι πλέον ξαδέρφια σου, οι θείοι σου δεν είναι πλέον θείοι σου. Έχεις αρχίσει πλέον και μετράς αλλιώς... να το πω έτσι λαϊκιστί, το

συγγενολοί. Δηλαδή, δε μου κάνει αίσθηση. Εγώ κρατάω επαφές με τις αναμνήσεις μου στην Αλβανία, με την πόλη μου... την αγαπάω πολύ την πόλη μου, το Μπεράτι, με το σχολείο, με τις αναμνήσεις, με τις γεύσεις, τις μυρωδιές, μ' αυτές κρατάω επαφές, όχι τόσο με ανθρώπους». (Ρότζερ 25, Φλώρινα)

«Κατά κύριο λόγο ανήκω στην Ελλάδα. Όσον αφορά τον τρόπο ζωής, [...] ποτέ δεν ξεχνάμε να τονίσουμε την αλβανική καταγωγή και είμαι περήφανος πάρα πολύ γι' αυτό. Σε καμιά περίπτωση δεν είμαι από αυτούς που, ας πούμε, εμφανίζονται ως Έλληνες. Αυτό όχι!». (Πωλ 26, Θεσσαλονίκη)

«Δεν θα μπορούσα να ζήσω εκεί [Αλβανία]. Αισθάνομαι Έλληνας, ανήκω στην Ελλάδα και θέλω να ζήσω στην Ελλάδα». (Βίκτωρ 26, Αθήνα)

«Αισθάνομαι Ελληνίδα γιατί μεγάλωσα εδώ, η μητρική μου γλώσσα είναι τα Ελληνικά, οι συνήθειές μου, η θρησκεία... όλοι στην οικογένειά μου είναι χριστιανοί ορθόδοξοι... έτσι έχουμε πολλά κοινά με τους Έλληνες». (Ρόζα 24, Άργος Ορεστικό)

«Νομίζω ότι ανήκω εδώ γιατί έχω τη ζωή μου εδώ. Νοιώθω ότι προέρχομαι από κει [Αλβανία] ανεξάρτητα πού ζω. Αλλά ζω εδώ, εδώ είναι η ζωή μου, οι άνθρωποί μου, όλα». (Έμμα 22, Θεσσαλονίκη)

7.6. Νεανική κινητικότητα την εποχή της κρίσης

Ένας μεγάλος κύκλος στην Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα, ο οποίος άνοιξε στις αρχές της δεκαετίας

του '90, όταν οι Αλβανοί εγκατέλειπαν τη χώρα τους μαζικά αναζητώντας μια καλύτερη ζωή, φαίνεται να κλείνει ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης στην χώρα προορισμού. Η έρευνα που παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, πραγματοποιήθηκε στην αιχμή της οικονομικής κρίσης (2010-2011), και μας αποκάλυψε ότι ένας νέος κύκλος κινητικότητας φαίνεται ν' ανοίγει για τους περισσότερους Αλβανούς μετανάστες, που μέχρι πρόσφατα ήταν καλά εγκαταστημένοι στην Ελλάδα.

Η κρίση οδηγεί τους πρώτης γενιάς Αλβανούς μετανάστες να εξετάσουν τη πιθανότητα για έναν ακόμη οικογενειακό αποχωρισμό μέσα στον κύκλο της ζωής τους στο εγγύς μέλλον. Οι Αλβανοί δεύτερης γενιάς απ' την άλλη, χαράζουν την δική τους πορεία ανεξάρτητα συνήθως από την πορεία της οικογένειας, ακολουθώντας τα όνειρά τους, τη μεταναστευτική εμπειρία της οικογένειάς τους, και τις δικές τους προσωπικές εμπειρίες καθώς και τα εφόδια που απέκτησαν στη χώρα υποδοχής.

Αυτή τη φορά η πρώτη γενιά και οι ηλικιωμένοι επιλέγουν την επιστροφή και την ανασύνταξή τους στην Αλβανία, ενώ η δεύτερη γενιά προτιμάει είτε να μείνει στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσει σε άλλη χώρα. «Ο κύκλος της μετανάστευσης, που άνοιξε για τόσες πολλές οικογένειες Αλβανών πριν πάνω από δύο δεκαετίες, συνεχίζεται με τους πρωταγωνιστές της να χρειάζεται να λάβουν σημαντικές αποφάσεις για τα νοικοκυριά τους, όπως η αρχική τους απόφαση να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα» (Michail, 2013:276). Για αυτή τη γενιά, η οικονομική κρίση και οι δυσκολίες στην απόκτηση της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη γίνονται σημαντικοί παράγοντες ώθησης

για εκ νέου μετανάστευση, είτε σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα ή κάπου αλλού στο εξωτερικό.

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα εστιάσουμε στο πως εκ-πρόσωποι της δεύτερης γενιάς αντιμετωπίζουν το ενδε-χόμενο για μια εκ νέου μετανάστευση ως τη μόνη επιλο-γή υπό τις παρούσες συνθήκες και θα επιχειρήσουμε να ρίξουμε φως στις προτιμήσεις τους για μελλοντική κινη-τικότητα μέσα από τις δικές τους αφηγήσεις.

«Για μένα το να πάω [στην Αλβανία] θα ήταν ένα βή-μα πίσω όχι μπροστά. Οι γονείς μου δεν θέλουν ούτε να ακούσουν γι' αυτό. Ένας εγκαταλείπει την Αλβα-νία για την Ελλάδα, διότι το περιβάλλον είναι πολύ καλύτερο [στην Ελλάδα]. Στη συνέχεια, κάποιος πρέ-πει να φύγει από την Ελλάδα για ένα ακόμα καλύτερο περιβάλλον. Πρέπει να προχωρήσει και να αναπτυ-χθεί, να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες. Ζούμε σε καιρούς όπου τίποτα δεν είναι αδύνατο ...». (Ρότζερ 25, Φλώρινα)

«Πιστεύω ότι, από τη στιγμή που θα έχω τελειώσει τις σπουδές μου, η οικονομική κρίση θα έχει περάσει. Στη συνέχεια, θα ήθελα να ανοίξω το δικό μου ιατρείο και να ζήσω εδώ στη Θεσσαλονίκη». (Μιγκέλ 21, Θεσ-σαλονίκη)

«Αν έπρεπε ποτέ να φύγω από την Ελλάδα, θα ήθελα να πάω σε ένα καλύτερο μέρος, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και το Βέλγιο, όπου έχω συγγενείς και φί-λους οι οποίοι έχουν ζήσει εκεί για πολλά χρόνια και θα μπορούσαν να με βοηθήσουν να κάνω μια νέα αρ-χή. Αλλά και πάλι δεν θα ήθελα να φύγω... μόνο αν

ήμουν αναγκασμένος». (Έρικ 22, Αθήνα)

Η κρίση άλλαξε πολύ τα δεδομένα γιατί όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, σε έρευνα που διενεργήσαμε το 2008-9, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα εξετάσαμε το πώς αξιολογούσαν οι εκπρόσωποι της δεύτερης γενιάς τις εργασιακές προοπτικές σε Αλβανία και Ελλάδα. Τότε οι 20 από τους 36 συμμετέχοντες πίστευαν ότι είχαν καλύτερες προοπτικές στην Αλβανία ενώ τρεις δήλωναν ότι είχαν τις ίδιες προοπτικές σε Ελλάδα και Αλβανία, με τον μέσο όρο του βαθμού εκτίμησης των προοπτικών να εκτιμάται στο 53,8%, ενώ 13/36 στην Ελλάδα και με τον μέσο όρο να εκτιμάται στο 57,2%.

Στην έρευνα που παρουσιάζουμε στο κεφάλαιο αυτό, από τους 52 συμμετέχοντές μας εκπροσώπους επίσης της δεύτερης γενιάς, μόνο 3 αναφέρουν ότι θα μπορούσαν να εξετάσουν το ενδεχόμενο να επιστρέψουν στην Αλβανία και μόνο αν η κρίση συνεχιστεί και δεν έχουν πιθανότητες να βρουν οποιαδήποτε εργασία στην Ελλάδα. Επίσης, μόνο ένας από τους συμμετέχοντες πιστεύει ότι υπάρχουν καλύτερες προοπτικές εργασίας στην Αλβανία, από ό, τι στην Ελλάδα. Οι υπόλοιποι 48 συμμετέχοντες έχουν δηλώσει σαφώς ότι προτιμούν είτε να μείνουν στην Ελλάδα, ελπίζοντας ότι τα πράγματα θα βελτιωθούν στο μέλλον, ή να μεταναστεύσουν σε μια άλλη ευρωπαϊκή χώρα και ακόμη και στις ΗΠΑ ή στην Αυστραλία. Τονίζουν ότι δεν θα φύγουν από την Ελλάδα, εκτός αν η οικονομική κρίση συνεχιστεί.

Αναφέρει κάποιος: «Αν φύγω από την Ελλάδα, θα ήταν για ένα καλύτερο μέρος». Αρκετοί αισθάνονται ότι

πηγαίνοντας Αλβανία θα έκαναν ένα βήμα πίσω σε σχέση με τα βήματα που έκαναν οι γονείς τους πριν από μερικά χρόνια αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες ζωής. Πιστεύουν ότι πηγαίνοντας πίσω θα ήταν σαν να ακυρώνουν την αρχική απόφαση των γονέων τους, καθώς και όλες τις προσπάθειες που έχουν καταβάλει σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Επιπλέον, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, η Αλβανία δεν αποτελεί ελκυστικό προορισμό για τους νέους δεύτερης γενιάς που φαίνεται να διαπραγματεύονται εκ νέου το “ανήκειν” και την ταυτότητά τους:

«Οι γονείς μου, δεν υπάρχει περίπτωση να ήθελαν να πάω πίσω στην Αλβανία. Δεν έχει σημασία πόσο πατριώτες θα μπορούσαν να είναι, δεν θα τους άρεσε αυτό. Θα προτιμούσαν να πάω σε άλλη χώρα στο εξωτερικό, επειδή δεν είναι ευχαριστημένοι ούτε με την Ελλάδα πια». (Ουμπέρτο 20, Θεσσαλονίκη)

«Οι γονείς μου θα ήθελαν κάτι άλλο για μένα [από το να πάω πίσω στην Αλβανία]. Δεν θα επέλεγαν την Αλβανία, επειδή γνωρίζουν ότι υπάρχει πολύ φτώχεια εκεί και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο μετανάστευσαν αρχικά· ν' αναζητήσουν μια καλύτερη ζωή. Θα προτιμούσαν να βρω δουλειά εδώ στην Ελλάδα και να ζω κοντά τους. Δεν θέλουν για τον εαυτό τους να ζήσουν με τον τρόπο που έζησαν οι γονείς τους: ολομόναχοι στην Αλβανία χωρίς να βλέπουν τα παιδιά τους σχεδόν καθόλου». (Μιμόζα 21, Καστοριά)

«Νιώθω ότι ανήκω εδώ στην Ελλάδα. Θέλω να είμαι με τους αγαπημένους μου ανθρώπους. Αν πάω να ζήσω σε άλλη χώρα, θα γίνω μια ξένη για τρίτη φορά».

(Ντανιέλα 22, Έδεσσα)

Καθώς όλοι/ες οι πληροφορητές/τριές μας επισκέπτονταν την Αλβανία τακτικά μαζί με τους γονείς τους από την παιδική τους ηλικία, η σύγκριση της ποιότητας ζωής, των προοπτικών και της πολιτικής ζωής ανάμεσα σε Ελλάδα και Αλβανία είναι αναπόφευκτη:

«Η ζωή μου θα ήταν πολύ κατώτερη [στην Αλβανία] από ό, τι εδώ κι ο μισθός μου πολύ χαμηλότερος. Θα ήθελα να πάω εκεί μόνο για διακοπές, αλλά όχι για να ζήσω μόνιμα». (Ιρίνα 22, Φλώρινα)

«Οι προοπτικές είναι κακές στην Ελλάδα λόγω της κρίσης, αλλά στην Αλβανία η διαφθορά είναι χειρότερη από ό, τι εδώ, πιστεύω επίσης ότι δεν υπάρχει ανάπτυξη εκεί». (Γκεράλντο 20, Χανιά)

Δεν θα πήγαινα στην Αλβανία, [...] η διαφθορά είναι απίστευτη και ολόκληρη η χώρα γυρίζει γύρω από αυτό. Κάποιος μπορεί να αποφοιτήσει από ένα πανεπιστήμιο δωροδοκώντας τους καθηγητές, χωρίς να έχει πάει ποτέ στο Πανεπιστήμιο, καθόλου. Από ό, τι έχω ακούσει από τα ξαδέρφια μου που σπουδάζουν εκεί, το σύστημα είναι χάλια, πολύ χάλια». (Αρτάν 25, Χαλκίδα)

Η πρόσφατη οικονομική κρίση και η επιδείνωση των ευκαιριών ενσωμάτωσης στην Ελλάδα ανοίγει προοπτικές μελλοντικής μετανάστευσης για τη δεύτερη γενιά. Ωστόσο, με δεδομένες τις συνθήκες στη χώρα προγονικής καταγωγής, οι ίδιοι αποκλείουν την Αλβανία από το χάρτη των χωρών προορισμού τους για μελλοντική κινή-

τικότητα.

Το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ στο οποίο οι Αλβανοί νέοι αποβλέπουν είναι της ανοδικής κινητικότητας, τόσο για την επίτευξη μεταπτυχιακών σπουδών όσο και εξειδικευμένης επαγγελματικής απασχόλησης. Αυτή είναι μια τάση παρόμοια με τα περισσότερα προφίλ ανοδικής κινητικότητας της δεύτερης γενιάς, ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση, στο ψυχοκοινωνικό επίπεδο, έχουμε εντοπίσει ότι οι νέοι του δείγματός μας αντιλαμβάνονται την επιστροφή στην πατρίδα των προγόνων τους ως οπισθοδρόμηση, που θα ακυρώσει τις προσδοκίες των γονιών τους και τη σκληρή δουλειά που επένδυσαν στην απόφασή τους να μεταναστεύσουν.

Αυτό είναι σε απόλυτη αντίθεση με τα αποτελέσματα που έδωσε η έρευνα για την παλιννόστηση στην Ελλάδα της δεύτερης γενιάς ελληνο-αμερικανών, ελληνο-γερμανών και ελληνο-δανών που εγκαταλείπουν την άνετη ζωή, προκειμένου να μετεγκατασταθούν στην προγονική πατρίδα μέσα από έναν ιδιαίτερα συναισθηματικό «μύθο/όνειρο επιστροφής» στις ρίζες τους, προς αναζήτηση οντολογικού νοήματος και «ανήκειν» (Χρήστου 2009, 2011). Οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που μελετήσαμε φαίνεται να είναι ανθεκτικοί σε οποιοδήποτε δυνάμεις έλξης που προέρχονται από προγονικούς δεσμούς προέλευσης και “ανήκειν”, καθώς λειτουργούν με έναν πραγματιστικό τρόπο αυτό-συντήρησης και επιβίωσης παρά με έναν συναισθηματικό/συμβολικό τρόπο αναζήτησης εθνοτικής συμμετοχής.

7.7. «Θέλουμε να πάμε μπροστά ...»

Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, αντανακλούν πολιτισμικές αναπαραστάσεις και εικόνες της χώρας υποδοχής, με τη μεσολάβηση των μεταναστευτικών εμπειριών τους από μια ζωή με χαρακτηριστικά διεθνοποίησης που επηρεάζουν τελικά την κοινωνική τους αυτοπραγμάτωση, τις γνωστικές διαδικασίες και τις πρωτοβουλίες που παίρνουν ή προτίθενται να πάρουν για τη ζωή τους.

Η φαντασία τους και τα σχέδια που κάνουν για τη ζωή, τους κατευθύνουν είτε προς μια πιο ασφαλή μελλοντική ενσωμάτωση στην Ελλάδα – μια προοπτική σημαντικά επηρεασμένη από την οικονομική κρίση – ή προς άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς που πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν αυτές τις προσδοκίες και τα όνειρά τους. Στις αφηγήσεις αυτών των νέων υπάρχει συναίνεση σχετικά με την έλλειψη ελευθερίας, ανεξαρτησίας και ευκαιριών για τις γυναίκες στην Αλβανία, σε αντίθεση με την αφθονία της αυτονομίας, των επιλογών και των προοπτικών για τις γυναίκες αλβανικής καταγωγής που ζουν στην Ελλάδα. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες διεκδικούν το να ανήκουν στην Ελλάδα στη βάση της μακροχρόνιας διαμονής τους, της εκπαίδευσης που πήραν στα ελληνικά ιδρύματα και της κοινωνικοποίησής τους στην χώρα υποδοχής, χωρίς να απορρίπτουν τις αλβανικές ρίζες τους.

Αμφισβητούν τις πατριαρχικές παραδοσιακές αλβανικές αξίες και φαντάζονται το μέλλον τους είτε στην Ελλάδα ή σε άλλο μεταναστευτικό προορισμό σε κάποια

αναπτυγμένη χώρα. Αναγνωρίζουν ότι οι γονείς τους έχουν κάνει ένα βήμα προς τα εμπρός στη ζωή, επιλέγοντας να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα και θεωρούν τις διεθνοποιημένες εμπειρίες τους ως μια ευκαιρία για αλλαγή, αντιστεκόμενοι και αμφισβητώντας πολιτισμικά πρότυπα που θεωρούν ασυμβίβαστα με τον χώρο που ζουν και τα σχέδιά τους για τη ζωή.

Ονειρεύονται τις δικές τους οικογένειες, όπου οι έμφυλοι ρόλοι θα είναι πιο δίκαιοι από των γονιών τους και χωρίς αποκλεισμούς. Τέλος, η διαδικασία ταυτοποίησής τους είναι συνεχής, δυναμική και αντικατοπτρίζει τις διεθνοποιημένες σχέσεις και εμπειρίες τους, τις κοινωνικές θέσεις και την προσωπική τους δράση.

Αντί επιλόγου

Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές καταγράφεται πλέον και στατιστικά μια σημαντική τάση επιστροφής των Αλβανών μεταναστών στη χώρα προέλευσης. Οι αριθμοί είναι αποκαλυπτικοί: μόνο το 2011-2012 μειώθηκε ο πληθυσμός των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα κατά 133.787³³. Τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι σήμερα συνέχισε να μειώνεται περαιτέρω αλλά δεν έχουν ακόμα δημοσιοποιηθεί ακριβή στοιχεία. Οι οικογένειες ή τα άτομα που επιστρέφουν αφήνουν πίσω τους ένα κομμάτι της ζωής τους, “δικούς” τους ανθρώπους, μια χώρα που άλλοτε τους γέμιζε απογοητεύσεις κι άλλοτε ελπίδες, μια κοινότητα που άλλοτε τους δεχόταν κι άλλοτε τους ξεχώριζε, μια επίπονη πορεία για την ενσωμάτωση που δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Τις αιτίες τις προσεγγίσαμε μέσα από τα κεφάλαια αυτού του βιβλίου, ενώ προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε και τις συνέπειες αυτής της ανοκλήρωτης πορείας.

Παράλληλα υπάρχουν κι εκείνοι οι Αλβανοί μετανάστες που παραμένουν στην Ελλάδα και μαζί με ντόπιους και άλλους μετανάστες συνεχίζουν τον αγώνα για επιβί-

33. Τσίρος, Θ. (2014, Αύγουστος). Εγκαταλείπουν μαζικά την Ελλάδα οι οικονομικοί μετανάστες. *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* 15/8/2014. Ανακτήθηκε στις 17/8/2014 από <http://www.kathimerini.gr/780032/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/egkataleipoun-mazika-thn-ellada-oi-oikonomikoi-metanastes>

ωση και ενσωμάτωση κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, όπως αυτές διαμορφώνονται και μέσα από την παρατεινόμενη οικονομική και κοινωνική κρίση. Τέλος, υπάρχουν εκείνοι, κυρίως από τη δεύτερη γενιά, που είτε αναχώρησαν προς άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς ή προετοιμάζονται για αυτό το ενδεχόμενο.

Η προσπάθειά που καταβλήθηκε στο βιβλίο αυτό για μια ανάγνωση της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα, παρουσιάζοντας ζητήματα και μελετώντας τα προσεκτικά, χωρίς αμφιβολία, παραμένει ατελής και αποσπασματική. Προσπάθησα μέσα από μακρόχρονη ερευνητική δουλειά άλλοτε μόνη μου κι άλλοτε με συνεργάτες, να προσεγγίσω όψεις του σύνθετου φαινομένου της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα. Μετά από αυτήν την εμπειρία, ίσως τα ερωτήματα που προέκυψαν να είναι περισσότερα από τις απαντήσεις που δόθηκαν. Άλλωστε αυτή είναι και η μαγεία της εθνογραφικής έρευνας. Το σίγουρο είναι ότι το ερευνητικό πεδίο είναι ανοιχτό καθώς το φαινόμενο εξελίσσεται δυναμικά και μας καλεί να συνεχίσουμε τη μελέτη της πορείας του.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς όλους/ες τους πληροφορητές/τριές μου στο πεδίο αλλά και όσους/ες συμμετείχαν στις έρευνες που παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω την πρώτη και βασική μου πληροφορήτρια, τη Βιολέτα, η οποία ακούραστα με συνέδραμε όλα αυτά τα χρόνια στην προσπάθεια που έκανα. Οι συζητήσεις μου μαζί της ήταν πηγή έμπνευσης και γνώσης για τα ζητήματα που με απασχόλησαν.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή Russell

King, που κατά την περίοδο της εκπαιδευτικής μου άδειας στο Πανεπιστήμιο του Sussex, το εαρινό εξάμηνο του 2012, με δέχθηκε ως επισκέπτρια ερευνήτρια στο *Sussex Center for Migration Research (SCMR)*, όπου είχα την ευκαιρία να ολοκληρώσω την έρευνα που παρουσιάστηκε στο έκτο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου. Τα εποικοδομητικά του σχόλια υπήρξαν εξαιρετικά χρήσιμα για την ολοκλήρωση της έρευνας και την αποτύπωση των συμπερασμάτων. Για την πολύτιμη βοήθειά της ως μεντόρισά μου κατά την περίοδο της επίσκεψής μου ως ερευνήτρια στο SCMR, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την Αναστασία Χρήστου.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους Νίκο Γογωνά, Δημήτρη Αναστασίου και Ηλία Μπαντέκα για τη συνεργασία μας σε έρευνες και μελέτες που είτε συμπεριλαμβάνονται στο τόμο αυτόν, είτε αλλού, και τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις τους επί των κειμένων και στατιστικών αναλύσεων.

Η τελική ευθύνη βέβαια για όσα αναφέρονται στο παρόν βιβλίο είναι αποκλειστικά δική μου.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Andall, J. (2002). Second-generation attitude? African-Italians in Milan. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28(3): 389-407.
- Anthias, F. (2000). Metaphors of Home. Στο F. Anthias and G. Lazaridis, (eds). *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*. Westport: Praeger.
- Anthias, F. & G. Lazaridis (2000). *Gender and Migration in Southern Europe: Women in the move*. Oxford: Berg.
- Arizpe, L. (1981). Relay Migration and the Survival of the Peasant Households. Στο J. Balan (ed.) *Why People Move: Comparative Perspectives on the Dynamics of Internal Migration*. Paris: Unesco Press, 187-210.
- Baldwin-Edwards, M. (2008). *Immigrants in Greece: Characteristics and Issues of Regional Distribution*, MMO Working Paper No. 10, Mediterranean Migration Observatory, University Research Institute of Urban Environment and Human Resources. Athens: Panteion University.
- Barjaba, K. (2004). *Albania: Looking Beyond Borders*. Migration Information Source.
<http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=239>.

- Barjaba, K. & R. King (2005). Introducing and theorising Albanian migration. Στο R. King, N. Mai & S. Schwandner-Sievers (eds), *The New Albanian Migration*. Sussex Academic Press.
- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture and difference*. London: Allen and Unwin.
- Binder, S., and J. Tošić (2005). Refugees as a particular form of transnational migrations and social transformations: Socio-anthropological and gender aspects. *Current Sociology* 53(4): 607–24.
- Birge, J. K. (1994). *The Bektashi Order of Dervishes*. London: Luzac Oriental.
- Brettell, B. C. (2003). *Anthropology and migration: Essays on transnationalism, ethnicity and identity*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Brettell, B. C. (2008). Theorizing migration in anthropology. Στο C. Brettell & J. Hollifield (eds) *Migration theory*. London: Routledge.
- Brettell, B. C. & P. deBerjeois (1992). Anthropology and the Study of Immigrant Women. Στο D. Gabaccia, (ed.) *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*. Westport: Praeger.
- Brettell, C. B. & J. F. Hollifield (eds) (2000). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge.
- Campbell, J. R. & A. Rew (1999). The political economy of identity and affect. Στο J. R. Campbell & A. Rew (eds) *Identity and Affect*. London: Pluto Press.

- Castles, S & M. J. Miller (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: The Guilford Press.
- Castles, S. (2004). The Factors that Make and Unmake Migration Policies. *International Migration Research* 38(3): 852-884.
- Cohen, A. P. (1982). A sense of time, a sense of place: the meaning of close social association in Whalsay, Shetland. Στο A. P. Cohen (ed.) *Belonging*. Manchester.
- Cohen, A. P. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. London: Tavistock.
- Cordero-Guzmán, Héctor R., Robert C., Smith & Ramón Grosfoguel (eds) (2001). *Migration, Transnationalization and Race in a Changing New York*. Philadelphia: Temple University Press.
- Child, I. (1943). *Italian or American? The Second Generation in Conflict*. New Haven: Yale University Press.
- Christou, A. (2006). Deciphering diaspora – translating transnationalism: Family dynamics, identity constructions and the legacy of ‘home’ in second-generation Greek-American return migration. *Ethnic and Racial Studies* 29(6): 1040–56.
- Dalakoglou, D. (2010). Migrating-remitting-‘building’-dwelling: House-making as ‘proxy’ presence in postsocialist Albania. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 16(4): 761–77.
- DeBernardi, J. (1994). Social Aspects of Language Use. Στο T. Ingold (ed.) *Companion Encyclopedia of An-*

- thropology: Humanity, Culture and Social Life*. London: Routledge.
- de Zwager, N., Gëdeshi, I., Gërmenji, E. & C. Nikas (2005). *Competing for remittances*. Tirana: IOM.
- Doja, A. (2000). The Politics of Religion in the Reconstruction of Identities: The Albanian Situation. *Critique of Anthropology* 20(4): 421-438.
- Duijzings, G. (2002). Religion and the Politics of 'Albanianism': Naim Frasheri's Bektashi Writings. Στο S. Schwandner-Sievers & B. J. Fischer (eds) *Albanian Identities: Myth and History*. Indiana University Press.
- Epstein, A. L. (1978). *Ethos and Identity: Three studies in Ethnicity*. London: Tavistock Publications Ltd.
- Eriksen, T. H. (1995). *Small Places, Large Issues: An introduction to Social and Cultural Anthropology*. London: Pluto Press.
- Faist, T. (1997). The crucial meso level. Στο T. Hammar, G. Brochmann, K. Tamas, & T. Faist (eds) *International migration, immobility and development*. New York, NY: Berg Publishers.
- Fakiolas, R. (2003). Regularising undocumented immigrants in Greece: procedures and effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29(3):535-561.
- Foner, N. et al. (eds) (2000). *Immigration Research for a New Century: Multidisciplinary Perspectives*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gabaccia, D. (1992). Introduction. Στο D. Gabaccia, (ed.) *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*.

- Westport: Praeger.
- Gropas R. & A. Triandafyllidou (2012). Migrants and Political Life in Greece: Between Political Patronage and the Search for Inclusion. *South European Society and Politics* 17 (1):45-63.
- Gibson, M. & J. Ogbu (1991). *Minority Status and Schooling. A comparative study of immigrant vs. involuntary minorities*. New York: Garland.
- Gogonas, N. (2007). The orientation of Greek education towards multiculturalism. Paper presented at the 3rd Hellenic Observatory PhD Symposium, LSE 14-15 June 2007, Λονδίνο.
- Gogonas, N. (2007β). Ethnolinguistic Vitality and Language Maintenance in Second Generation Immigrants: A Study of Albanian and Egyptian Pupils in Athens. (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Sussex)
- Gogonas, N. (2009). Language shift in second generation Albanian Immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 30 (2): 95-110.
- Gogonas, N. (2010). *Bilingualism and Multiculturalism in Greek Education: Investigating Ethnic Language Maintenance among Pupils of Albanian and Egyptian origin in Athens*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Gogonas, N. & D. Michail (2014). Ethnolinguistic Vitality, Language Use and Social Integration amongst Albanian immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. doi:

- 10.1080/01434632.2014.909444
- Gropas, R. & A. Triandafyllidou. (2012). Migrants and Political Life in Greece: Between Political Patronage and the Search for Inclusion. *South European Society and Politics* 17(1): 45-63.
- Grossman, A. (2004). Birthright Citizenship as Nationality of Convenience. Strasbourg: 3rd European Conference on Nationality - Nationality and the Child. 11-12 October 2004, Palais de l' Europe Council of Europe.
- Gupta, A., & J. Ferguson (1992). Beyond 'culture': Space, identity, and the politics of difference. *Cultural Anthropology* 7(1): 6-23.
- Hammar, T., G. Brochmann, K. Tamas & T. Faist (eds) (1997). *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives*. London: Berg.
- Hart, L. (1999). Culture, civilization and demarcation at the northwest borders of Greece. *American Ethnologist* 26 (1): 196-220
- Hatziprokopiou, P. (2003). Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece: Processes of economic and social incorporation. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29(6):1033-1057.
- Hatziprokopiou, P. (2006). *Globalisation, migration and socio-economic change in contemporary Greece: Processes of social incorporation of Balkan immigrants in Thessaloniki*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hemming, A. (2009). Migrant identity on display: The

- xhiro in Rrëshen. *Southeast European and Black Sea Studies* 9(4): 575–88.
- Holms, E., Menzel, C. & T. Schlink (2007). *Remittances from Germany and their routes to migrants' origin countries. A study on five selected countries*. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn.
- IOM, (2005). De Zwager/N. Gedeshi/I. Germenji/E. Nikas/C. *Competing for Remittances*. Τίρανα.
- IOM, (2008). *Identification of the areas most affected by emigration and return migration in Albania, Profiling of returning migrants*. Tirana.
- Jacobson, D. (ed.) (1998). *The Immigration Reader: America in a Multidisciplinary Perspective*. Oxford: Blackwell.
- Kambouri, H. (2008). Gender and Identity in the Discourse of Albanian Domestic Workers in Greece. *European Journal of Women's Studies* 15(1):7-22.
- Kaplani, G. & N. Mai (2005). 'Greece belongs to Greeks' : The case of the Greek flag in the hands of an Albanian student. Στο R. King, N. Mai & S. Schwandner-Sievers (Eds), *New Albanian Migration*. Sussex Academic Press.
- Kaplani, G. (2002). Θρησκεία και αλβανική εθνική ταυτότητα, *Σύγχρονα Θέματα* 81.
- Kaser, Karl (2012). Households and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz. *Studies in South East Europe*, τόμος 13, Wien: Lit Verlag.
- Kasimis, C. & A. Papadopoulos (2005). The Multifunc-

- tional Role of Migrants in the Greek Countryside: Implications for the Rural Economy and Society. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(1): 99-127.
- Kasimis, C., Papadopoulos, A. & E. Zacopoulou (2003). Migrants in Rural Greece. *Sociologia Ruralis* 43(2):167-184.
- Kavanagh W. (1994). Symbolic boundaries and 'real' borders on the Portuguese Spanish frontier. Στο H. Donnan & T. M. Wilson (eds) *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*. New York: University Press of America.
- Kearney, M. (1995). The local and the global: The anthropology of globalization and transnationalism. *Annual Review of Anthropology* 24, 547-65.
- King, R. & N. Mai (2002). Of myths and mirrors: interpretations of Albanian migration to Italy, *Studi Emigrazione* 145, 161-99.
- King, R. & J. Vullnetari (2003). *Migration and Development in Albania*, Working Paper C5. Development Research Centre on Migration, Globalization and Poverty. Brighton: Sussex University.
- King, R., Dalipaj, M. & N. Mai (2006). Gendering migration and remittances: evidence from London and Northern Albania, Population. *Space and Place* 12(6): 409-34.
- King, R. & N. Mai, (2008). *Out of Albania: From crisis migration to social inclusion in Italy*, Berghahn Books.
- King, R. & J. Vullnetari (2009). The intersections of gen-

- der and generation in Albanian migration, remittances and transnational care. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 91(1):19–38.
- King, R. & A. Christou (2010). Cultural Geographies of Coynter-Diasporic Migration: Perspectives from the Study of Second-Generation ‘Returnees’ to Greece. *Population, Space and Place* 16:103–119.
- King, R. et al. (2011). Gendered Relations and Filial Duties Along the Greek-Albanian Remittance Corridor. *Economic Geography* 87 (4): 393–419.
- King, R. & J. Vullnetari (2012). A population on the move: Migration and gender relations in Albania. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 5(2): 207–220.
- Klassen, R. M. & S. L. Lynch (2007). Self-efficacy from the perspective of adolescents with LD and their specialist teachers. *Journal of Learning Disabilities* 40, 494–507.
- Konidaris, G. (2005). Examining policy responses to immigration in the light of interstate relations and foreign policy objectives. Στο R. King, N. Mai and S. Schwandner-Sievers (eds) *The New Albanian Migration*. Brighton: Sussex, Academic Press.
- Korovilas, J. (1999). The Albanian economy in transition: The role of remittances and pyramid investment schemes. *Post-Communist Economies* 11(3): 399–415.
- Lapavistas, C. (2012a). Costas Lapavistas answers your questions on Greece and the eurozone crisis. *The Guardian*: <http://www.guardian.co.uk/world/greek-->

- election-blog-2012/2012/jun/13/costas-lapavitsas-greece-eurozone-crisis.
- Lapavitsas, C. (2012β). There is no way-out for Greece without a cost'. *MONO* 5, 7 April 2012, <http://monopressgr.wordpress.com/2012/04/07/lapavitsas-mono/>.
- Lapavitsas, C. *et al* (2010). Eurozone crisis: Beggar thyself and thy neighbor. *RMF occasional report MARCH 2010*, <http://researchonmoneyandfinance.org/media/reports/eurocrisis/fullreport.pdf>.
- Levitt, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review* 32:926-48.
- Levitt, P. & M. Waters, (2002). *The changing face of home: the transnational lives of the second generation*. New York: Russell Sage Foundation.
- Loizos P. & E. Papataxiarchis (1991). *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton University Press.
- Mandel, R. (1989). Ethnicity and Identity among Guest-workers in West Berlin. Στο Gonzalez N. L. & C. S. McCommon (eds), *Conflict, Migration, and the Expression of Ethnicity*. Boulder, CO: Westview Press, 60-74.
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino A. & J. E. Taylor (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review* 20(3): 699-751.
- Mai, N. (2005). The Albanian Diaspora-in-the-Making: Media, Migration and Social Exclusion. *Journal of*

- Ethnic and Migration Studies* 31(3): 543-561.
- Mai, N. (2001). Italy is beautiful: the role of Italian television in Albanian migration to Italy. Στο R. King & N. Wood (eds), *Media and Migration: Constructions of Mobility and Difference*. Routledge.
- Mai, N. & S. Schwandner-Sievers (eds) (2003). Albanian Migration and New Transnationalisms. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29 (6):937-1096.
- Margolis, M. (1995). Transnationalism and popular culture: The case of Brazilian immigrants in the United States. *Journal of Popular Culture* 29 (1): 29-41.
- Maroukis, T. (2009). Undocumented Migration: Greece, Report for the CLANDESTINO EC funded project (<http://clandestino.eliamep.gr/>).
- Maroukis T. & E. Gemi (2010). Circular Migration between Albania and Greece. *Metoikos Project*. Florence: European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
- Maroukis, T. (2012). Update report Greece: The number of irregular migrants in Greece at the end of 2010 and 2011. Database on Irregular Migration, Update report (<http://irregular-migration.net/>)
- Mancellari, A., Papapanagos, H. & P. Sanfey, (1996). Job creation and temporary emigration: the Albanian experience. *Economics of Transition* 4(2): 471-90.
- Michail, D. (2008α). Bektashism [Bektaşilik] in the Balkans and in Western Thrace: Brief historical background and ethnographic observation. Στο Otto Sagner (ed.) *Christians and Muslims: Interethnic*

Co-existence in Southeastern Europe. Südoste Europa-Studien. München: VerlagLit.

- Michail, D. (2008β). Constructing identity among the Albanian Immigrant Students in Western Macedonia-Kastoria-Greece. Paper presented at the 2008 Convention of the Association for the Study of Nationalities (ASN) – Columbia University, New York, 10-12 April 2008.
- Michail, D. (2008γ). Albanian Immigrants in Western Macedonia-Kastoria Greece: A Challenge for Rethinking Greek Nationalism. Στο E. Marushiakova (ed.), *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*. Cambridge Scholars Publishing.
- Michail, D. & A. Stamou (2009). Pre-primary teachers' discourses about immigrant children's identity construction. Στο N. Palaiologou (ed.), *Intercultural Education: Paideia, Polity, Demoi*, Cd-rom Proceedings of the International Conference of the International Association for Intercultural Education (IAIE) and the Hellenic Migration Policy Institute (IMEPO). ISBN: 978-960-98897-0-4 (GR) & ISBN/EAN: 978-90-814411-1-7 (NL), 2009, Αθήνα.
- Michail, D. (2009). Working here, investing here and there: Present economic practices, strategies of social inclusion and future plans for return amongst Albanian immigrants in a Greek-Albanian border town. *Southeast European and Black Sea Studies* 9(4): 539-54. doi:10.1080/14683857.2013.789673.
- Michail, D. (2013). Social development and transnational

- households: Resilience and motivation for Albanian immigrants in Greece in the era of economic crisis. *Journal of Southern European and Black Sea Studies* 13(2):265-279. <http://dx.doi.org/10.1080/14683857.2013.789673>
- Michail, D. & A. Christou (υπό έκδοση). Gendering Mobilities, Re-Theorising Subjectivities, Re-Imagining Families: Agency and Power in Second Generation Youth Albanian Lives in Greece. ICGM 2013 – International Conference on *Gender and Migration: Critical Issues and Policy Implications*, Istanbul, 11-13 May 2013.
- Mintz, W. S. (1998). The localization of anthropological practice: From area studies to transnationalism. *Critique of Anthropology* 18(1): 117–33.
- Misha, P. (2002). Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia. Στο S. Schwandner-Sievers & B. J. Fischer (eds) *Albanian Identities: Myth and History*. Indiana University Press.
- Moerman, M. (1965). Ethnic identification in a complex civilization: who are the Lue?. *American Anthropologist* 67(5):1215-29.
- Ogbu, J. (1974). *The Next Generation: An Ethnography of Education in an Urban Neighborhood*. New York: Academic Press.
- Ogbu, J. (1978). *Minority Education and Caste: The American System in Cross-Cultural Perspective*. London: Academic Press.
- Ogbu, J. (1983). Status and Schooling in Plural Societies. *Comparative Educational Review* 27(2):168-190.

- Ogbu, J. (1987). Variability in Minority Responses to Schooling: Non immigrants vs. Immigrants. Στο Spindler, G. (ed.) *Interpretive Ethnography of Education: At Home and Abroad*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ogbu, J. (1990). Minority Education in Comparative Perspective. *The Journal of Negro Education* 59(2): 45-57
- Ogbu, J. (1991). Immigrant and involuntary minorities in comparative perspective. Στο M. Gibson & J. Ogbu (eds) *Minority Status and Schooling*. London: Garland Publishing Inc.
- Ogbu, J. (1992). Understanding Cultural Diversity and Learning. *Educational Researcher* 21(8): 5-24.
- Pandit, K. & S. D. (eds) Withers (1999). *Migration and Restructuring in the United States: A Geographic Perspective*. Lanham and Boulder: Rowman & Littlefield Publishers.
- Peristiany, J. G. (1965). *Honour and Shame: The values of Mediterranean Society*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Pessar, P. & S. Mahler (2001). Gender and Transnational Migration. Ανακοίνωση στο συνέδριο *Transnational Migration: Comparative Perspective*. Princeton University, 30 June – July 2001.
- Piperno, F. (2005). Albanian migrants' remittances: A development opportunity? Στο R. King, N. Mai, & S. Schwander-Sievers (eds) *The new Albanian migration*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Portes, A. (1994). Introduction: Immigration and Its Af-

- termath. *International Migration Review* 28 (4): 632-639.
- Portes, A. & M. Zhou (1993). The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530, 74-96.
- Pratsinakis, E. (2005). Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki. *Journal of Southern Europe and the Balkans* 7(2): 195-212.
- Prescott, J. R. V. (1978). *Boundaries and Frontiers*. London: Croom Helm.
- Prieto, Y. (1992). Cuban Women in New Jersey: Gender Relations and Change. Στο D. Gabaccia (ed.) *Seeking Common Ground: Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*. Westport: Praeger.
- Psimmenos, I. & E. Georgoulas (2000). Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek Case. Στο A. Triandafyllidou (ed.) *EU Socio-Economic Research, Migration Pathways*, European Commission, Community Research.
- Sanders, J. M. (2002). Ethnic Boundaries and Identity in Plural Societies. *Annual Review of Sociology* 28:327-357.
- Smith, E. (2009). 'Gap-fillers' or 'clan-destroyers': Transnational female solidarity towards kin in the region of Fier. *Southeast European and Black Sea Studies* 9(4): 555-573.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits to Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. University of

- Chicago Press.
- Triandafyllidou, A. (2012). Albanian Migrant Livelihoods during the Greek crisis. Paper presented at a conference organised by the Albanian Institute of International Studies, Tirana, 27 March 2012.
- Triandafyllidou, A. & M. Veikou (2002). The hierarchy of Greekness: Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy. *Ethnicities* 2(2):189-208.
- Triandafyllidou, A. & M. Maroufouf (2008). Immigration towards Greece at the Eve of the 21st Century. A Critical Assessment. Report prepared for the IDEA project. Unpublished, Athens, ELIAMEP, May 2008.
- Tseng, Y. F. (2002). From “us” to “them”: Diasporic Linkages and Identity Politics. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 9(3):383-404.
- Tsokalidou, R. (2005). Raising ‘Bilingual Awareness’ in Greek Primary Schools. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 8 (1): 48-61.
- Van Boeschoten R. (2008). Public Memory as Arena of Contested Meaning: A Student’s Project on Migration. Στο P. Hamilton & L. Shopes (eds), *Oral History and Public Memories*. Philadelphia, Temple University Press.
- Van Waas, L. (2007). The Children of Irregular Migrants: A Stateless Generation? *Netherlands Quarterly of Human Rights* 25 (3): 437-458.
- Vathi, Z. (2011). *The children of Albanian migrants in Europe: Ethnic identity, transnational ties, and*

- pathways of integration*. PhD thesis in Migration Studies, School of Global Studies, University of Sussex.
- Vertovec, S. (2010). Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism. Στο S. Vertovec (ed.) *Anthropology of migration and multiculturalism*. New York: Routledge.
- Vullnetari, J. (2007). *Albanian migration and Development. State of the art review*. IMISCOE Working Paper 18, Amsterdam.
- Vullnetari, J. & R. King (2011). *Remittances, Gender and Development: Albania's Society and Economy in Transition*. London: I. B. Tauris.
- Zinn, D. L. (2005). The second generation of Albanians in Matera: the Italian experience and prospects for future ties to the homeland. *Journal of Southern Europe and the Balkans* 7(2):259-77.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αθανασοπούλου, Α. (2009). Η περίπτωση της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών στην Αθήνα. Στο Λ. Στυλιανούδη (επιμ.), *Ελληνική Κοινωνία, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας*, Ακαδημία Αθηνών 8-9, 181-309.
- Alexandrova, E. (2007). Γιατί οι σοβιετικές γυναίκες θέλουν να παντρευτούν. Στο Ε. Βουτυρά & Ρ. Βαν Μπουσχότεν (επιμ.), *Ανάμεσα στο παρελθόν και παρόν: Εθνογραφίες του μετασσοσιαλιστικού κόσμου*. Αθήνα: Κριτική.
- Αλεξιάκης, Ε. (2006). Οι Γραικομάνοι και ο Μπαϊρακτάρης. Μορφές ετερότητας στους σύγχρονους Έλληνες και Αλβανούς. *Εθνολογία*, 12, 85-110.
- Αμίτσης, Γ. & Γ. Λαζαρίδη (επιμ.), (2001). *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Βαρουφάκης, Γ. (2012). *Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Βέικου, Μ. (2001). Η επιτελεστική κατασκευή της εθνοτικής ταυτότητας: Ελληνο-Αλβανοί μετανάστες και η καθημερινή τους εμπειρία στη γειτονιά μιας ελληνικής πόλης, Στο Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου, Μ. Παύλου, *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γογωνάς, Ν. (2010). Γιατί η νέα γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα χάνει τη γλώσσα της; *Πολύδρομο* 3, 28-34.
- ΕΚΚΕ (2003, Νοέμβριος). Ελλάδα-Ευρώπη: Κοινωνική, Πολιτική, Αξίες Αποτελέσματα του ESS1/European Social Survey (2002) Ed. 6.0. Field work period:

Greece-29.01.03 – 15.03.03.

- Επιστημονική Εταιρία Πολιτικής Οικονομίας (ΕΕΠΟ) (2011). *Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα*, Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκη και Δ. Μυλωνάκη (επιμ.), Αθήνα: Gutenberg.
- Ζάχου, Χ. & Ε. Καλεράντε (2009). Διαγενεακές απεικονίσεις του εαυτού των αλβανίδων μεταναστριών: Μια φαινομενολογική προσέγγιση. Στο Φ. Τσιμπιρίδου (επιμ.), *Μειονοτικές και Μεταναστευτικές Εμπειρίες: Βιώνοντας την «Κουλτούρα του Κράτους»*. Αθήνα: Κριτική.
- Θωμά, Δ. (2009). Η δεύτερη γενιά Βούλγαρων μεταναστών/τριών και η σχέση της με την εκπαίδευση. Στο Λ. Στυλιανούδη (επιμ.), *Ελληνική Κοινωνία, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας* 8-9, 34-109.
- Καρύδης, Β. (2004). Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς: έγκλημα και μετανάστευση. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και η ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική, ΚΕΜΟ.
- Κασιμάτη, Κ. (2003). Γυνακεία Μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία – Απασχολήσεις και Διαφορετικότητες. Στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης: Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κοκκάλη, Ι. (2011). Στρατηγικές Ενσωμάτωσης και Μορφές Προσαρμογής των Αλβανών Μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία: Το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης. Στο Α. Μωυσίδης & Δ. Παπαδοπούλου

- (επιμ.), *Η Κοινωνική ενσωμάτωση των Μεταναστών στην Ελλάδα: Εργασία, Εκπαίδευση, Ταυτότητες*. Αθήνα: Κριτική.
- Kukhterin, S. (2007). Πατέρες και «Πατριάρχες» στην Κομμουνιστική και Μετακομμουνιστική Ρωσία. Στο Ε. Βουτυρά & Ρ. Βαν Μπουσχότεν (επιμ.), *Ανάμεσα στο παρελθόν και παρόν: Εθνογραφίες του μετασοσιαλιστικού κόσμου*. Αθήνα: Κριτική.
- Μαλιγκούδη, Χ. (2009). *Η γλωσσική εκπαίδευση των Αλβανών μαθητών στην Ελλάδα: Κυβερνητικές πολιτικές και οικογενειακές στρατηγικές*. Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Μαρβάκης, Α., Παρσανόγλου, Δ. & Μ. Παύλου (επιμ.), (2001). *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μιχαήλ, Δ. (2010α). Διάβαση ορίων και διατήρηση ορίων μεταξύ των Αλβανών μεταναστών και της ελληνικής κοινότητας του Άργους Ορεστικού Καστοριάς. Στο Ε. Αυδίκος (επιμ.), *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Πεδίο.
- Μιχαήλ, Δ. (2010β). Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα. *Εθνολογία* 14, 207-224.
- Μιχαήλ, Δ. (2010γ). Η στάση των Αλβανών Μεταναστών γονέων απέναντι στο Ελληνικό Νηπιαγωγείο: Ζητήματα ταυτότητας, γλώσσας και στρατηγικές ενσωμάτωσης. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών* 57, 219-238.
- Μιχαήλ, Δ. & Ν. Γογωνάς (υπό δημοσίευση). Γλωσσική

- ικανότητα, γλωσσική χρήση και γλωσσικές στάσεις Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα. *Πρακτικά 9ου Πανελληνίου Συνέδριου: Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα*. Φλώρινα 2014.
- Μπαγκαβός, Χ. & Δ. Παπαδοπούλου (2006). *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μωϋσίδης, Α. & Δ. Παπαδοπούλου (2011). *Η Κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: εργασία, εκπαίδευση, ταυτότητες*. Αθήνα: Κριτική.
- Ναζάκης, Χ. & Μ. Χλέτσος (επιμ.) (2001). *Μετανάστες και Μετανάστευση: Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές Πτυχές*. Αθήνα: Πατάκης.
- Νιτσιάκος, Β. (2002). Αλβανοί Μετανάστες στην Ελλάδα: Ταυτότητα και Θρησκευτική Ετερότητα, *Εθνολογία* 10, 161-173.
- Παλαιολόγου, Ν. & Ο. Ευαγγέλου (2012). *Μετανάστες μαθητές δεύτερης γενιάς στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: Ένταξη και Σχολικές Επιδόσεις*. Αθήνα: Πεδίο.
- Παύλου, Μ. (2001). Ρατσιστικός Λόγος και Μετανάστες στον Τύπο μιας Υποψήφιας Μητρόπολης. Στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου & Μ. Παύλου (επιμ.) *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παύλου, Μ. & Δ. Χριστόπουλος (2004). *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική, ΚΕΜΟ.
- Στυλιανούδη, Λ. (2009). (επιμ.) *Ελληνική Κοινωνία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοι-*

- ωνίας. Ακαδημία Αθηνών, τόμος 8-9. Αθήνα.
- Τσιτσιλίκης, Κ. (2004). Η θρησκευτική ελευθερία των μεταναστών: Η περίπτωση των Μουσουλμάνων. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και η ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική, ΚΕΜΟ.
- Χατζηδάκη, Α. (2005). Μοντέλα διγλωσσικής συμπεριφοράς σε οικογένειες Αλβανών μαθητών: δεδομένα από εμπειρική έρευνα. Στο Α. Χατζηδάκη (επιμ.), *Δίγλωσσοι μαθητές στα ελληνικά σχολεία: διδακτικές παρεμβάσεις και θεωρητικά ζητήματα*. Θεματικό τεύχος για το 2005 του περιοδικού *Επιστήμες Αγωγής*, 79-102.
- Χατζηδάκη, Α & Δ. Κυριαζής (2005). Στάσεις Αλβανών μεταναστών απέναντι στη διγλωσσία των παιδιών τους. *Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για την Ελληνική Γλωσσολογία*, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003, Ρέθυμνο, τ. Β '860-868.
- Χρήστου Α. (2007). *Από την χώρα υποδοχής και πάλι πίσω: Η κληρονομιά της μετανάστευσης και το σχέδιο της παλιννόστησης*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωγραφίας.
- Χρυσανθοπούλου, Β.(2004). Οι Αλβανοί μετανάστες του Πόρτο Ράφτη Μεσογαίας μέσα από τις προσωπικές τους αφηγήσεις, *Πρακτικά ΙΑ Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής*, Σπάτα, 11-14 Νοεμβ. 2004.

Η Αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα διανύει πλέον την τρίτη δεκαετία. Μια ολόκληρη γενιά Αλβανών μεταναστών γεννήθηκε ή/και μεγάλωσε στην Ελλάδα.

Με αυτή τη δεύτερη γενιά, ανάμεσα σε άλλα ζητήματα της Αλβανικής μετανάστευσης, ασχολείται το βιβλίο αυτό ξεδιπλώνοντας όψεις της μεταναστευτικής εμπειρίας μέσα από εθνογραφική έρευνα επί σειρά ετών. Τα εθνογραφικά/εμπειρικά δεδομένα αντλούνται από αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς, συνεντεύξεις, συλλογή ποιοτικών αλλά και ποσοτικών δεδομένων, πολυετή εθνογραφική έρευνα πεδίου αλλά και ερευνητικών/εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υλοποιήσαμε με φοιτήτριες/τές τόσο στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της Φλώρινας όσο και στο Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων και Επικοινωνίας του ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας τα τελευταία επτά χρόνια.

Η θεωρητική προσέγγιση είναι διεπιστημονική, αντλώντας από την κοινωνική ανθρωπολογία, την κοινωνική γεωγραφία, την κοινωνιογλωσσολογία και τις μεταναστευτικές σπουδές,

ISBN 978-960-9533-86-7

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ / ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Π. Π. Γερμανού 38 - Ι. Μιχαήλ 2, 546 22 Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 264748, 900777, 6946461460
e-mail: anstamoulis@hotmail.com • www.biblionet.gr - (Σταμούλης Αντ.)